

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEKNOLOJİ VE SANAYİ İKTİSADİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDAKİ DIŞ
TİCARET İLİŞKİLERİNİN AZERBAYCAN
EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİSİ

NİJAT ABBASOV

2501171212

TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. ELİF HAYKIR HOBİKOĞLU

İSTANBUL – 2021

ÖZ

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDAKİ DİŞ TİCARET
İLİŞKİLERİNİN AZERBAYCAN EKONOMİSİ ÜZERİNE
ETKİSİ

NİJAT ABBASOV

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkilerinin Azerbaycan ekonomisini nasıl etkilediğini inceleyen tez çalışmasının birinci bölümünde dış ticaretin tarihsel açıdan gelişimi ve dış ticaret teorileri incelenmekte, Mutlak Üstünlük ve Karşılaştırmalı Üstünlük teorileri gibi klasik dış ticaret teorilerinin yanı sıra, Faktör Donatımı gibi neo-klasik dış ticaret teorilerinden bahsedilmektedir. Birinci bölümde ayrıca Nitelikli İşgücü, Teknoloji Açığı, Ürün Dönemleri, Tercihlerde Benzerlik, Ölçek Ekonomileri ve Monopolcü Rekabet gibi yeni dış ticaret teorileri de ele alınmaktadır. Bölümün sonunda ise dış ticaretin ekonomik etkilerine yer verilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Azerbaycan ekonomisinin genel görünümü incelenmekte, ekonomik büyüme, istihdam ve dış ticaret gibi ekonomik unsurlar ile ilgili araştırma yapılmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkileri ele alınmakta, tarım ve sanayi olmakla iki alanda Azerbaycan'ın Türkiye'ye ve Türkiye'nin Azerbaycan'a yapmış olduğu ihracat faaliyetleri grafiklerle incelenmektedir. Üçüncü bölümde ayrıca ampirik çalışma yapılmakta, bu çalışma ile ilgili amaç, verilerin toplanması, yöntemler, analiz ve bulguların incelenmesi gibi konular işlenmektedir.

Çalışmada eklektik bir bilimsel yaklaşım benimsenmekte, teorik kısımlarda daha verimli sonuçlar elde edilmesi amacıyla tümdengelimci nitel yaklaşıma başvurulmakta, ampirik kısımda ise nicel ekonometrik analiz yöntemleri kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, dış ticaret, ekonomi, etki, Türkiye.

ABSTRACT
THE EFFECT OF FOREIGN TRADE RELATIONS
BETWEEN TURKEY AND AZERBAIJAN ON AZERBAIJAN
ECONOMY
NIJAT ABBASOV

In the first chapter of the thesis, which examines how the foreign trade relations between Turkey and Azerbaijan affect the economy of Azerbaijan, the historical development of foreign trade and foreign trade theories are examined, along with classical foreign trade theories such as Absolute Advantage and Comparative Advantage theories, as well as neo-classical foreign trade theories such as Factor Equipment. It is mentioned. In the first part, new foreign trade theories such as Skilled Workforce, Technology Deficit, Product Periods, Similarity in Preferences, Economies of Scale and Monopolistic Competition are also discussed. At the end of the chapter, the economic effects of foreign trade are given.

In the second chapter of the study, the general view of the Azerbaijani economy is examined, and a research is made on economic factors such as economic growth, employment and foreign trade.

In the third chapter of the study, the foreign trade relations between Turkey and Azerbaijan are discussed, and the export activities of Azerbaijan to Turkey and Turkey to Azerbaijan in two fields, namely agriculture and industry, are analyzed graphically. In the third chapter, an empirical study is also carried out and subjects such as the purpose of this study, collecting data, methods, analysis and examination of the findings are discussed.

An eclectic scientific approach is adopted in the study, deductive qualitative approach is used in order to obtain more efficient results in the theoretical parts, and quantitative econometric analysis methods are used in the empirical part.

Keywords: Azerbaijan, foreign trade, economy, impact, Turkey.

ÖNSÖZ

Eğitim gördüğüm bölüm için dış ticaret konularının işlenmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda ilişkileri günden güne gelişen iki ülke – Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkilerinin incelenmesi her iki ülke açısından önem arz etmektedir. Ben de böylesine önemli bir konuyu işlemekten gurur duymaktayım. Nicel ekonometrik analiz yöntemleri ile Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticaret ilişkilerini incelemekten ve bölümüme akademik katkı sağladığımdan dolayı büyük mutluluk duymaktayım. Bölüm başkanımız başta olmakla bölümümüzün değerli hocalarına, özellikle böylesine önemli bir konuyu araştırmamda bana yardımcı olan, yardımını ve tavsiyelerini benden esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Elif Haykır HOBİKOĞLU'na teşekkürü kendime borç bilirim.

İSTANBUL, 2021

Nijat ABBASOV

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
TABLolar LİSTESİ	vii
GRAFİKLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM DIŞ TİCARETİN TEORİK TEMELLERİ

1.1.Tarihsel Açından Dış Ticaretin Gelişimi	4
1.2.Dış Ticaret Teorileri	8
1.2.1. Geleneksel Dış Ticaret Teorileri	9
1.2.1.1.Klasik Dış Ticaret Teorileri	9
1.2.1.1.1. Mutlak Üstünlük Teorisi	10
1.2.1.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi	12
1.2.1.2.Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri	13
1.2.1.2.1. Faktör Donatımı Teorisi	13
1.2.2. Yeni Dış Ticaret Teorileri	16
1.2.2.1.Nitelikli İşgücü Teorisi	17
1.2.2.2.Teknoloji Açığı Teorisi	17
1.2.2.3.Ürün Dönemleri Teorisi	19
1.2.2.4.Tercihlerde Benzerlik Teorisi	21
1.2.2.5.Ölçek Ekonomileri Teorisi	22
1.2.2.6.Monopolcü Rekabet Teorisi	23
1.3.Dış Ticaretin Ekonomik Etkileri	24

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

2.1.Ekonomik Büyüme	29
2.2.İstihdam	37
2.3.Dış Ticaret	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDAKİ DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

3.1.Azerbaycan`ın Türkiye`ye İhracatı	61
3.1.1. Tarım	61
3.1.2. Sanayi	64
3.2.Türkiye`nin Azerbaycan`a İhracatı	69
3.2.1. Tarım	69
3.2.2. Sanayi	74
3.3.Çalışmanın Amacı	79
3.4.Çalışma Verilerinin Toplanması	80
3.5.Çalışma Yöntemi	80
3.6.Analiz ve Bulgular	82

SONUÇ	87
KAYNAKÇA	91

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Azerbaycan`da İşsizlik Oranı, %	39
Tablo 2. İstihdam Edilen Nüfusun Ekonomik Faaliyet Türlerine Göre Dağılımı, %	40
Tablo 3. Özel ve Devlet Sektöründe Çalışan Nüfus	41
Tablo 4. ADF Birim Kök Testi Sonuçları	82
Tablo 5. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları	83
Tablo 6. Otokorelasyon Analizi Sonuçları	84
Tablo 7. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları	85

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 1992-2002 yılları arasında Azerbaycan'ın GSYİH'sı (milyon Dolar'la).....	31
Grafik 2. 2003-2012 yılları arasında Azerbaycan'ın GSYİH'sı (milyon Dolar'la).....	32
Grafik 3. 2013-2018 yılları arasında Azerbaycan'ın GSYİH'sı (milyon Dolar'la).....	35
Grafik 4. Azerbaycan İşgücü.....	37
Grafik 5. Azerbaycan'da istihdam rakamları	38
Grafik 6. Azerbaycan'da İşsizlik Rakamları	39
Grafik 7. Azerbaycan'da Asgari Ücret	42
Grafik 8. Azerbaycan Dış Ticaret Rakamları (1991-2000).....	44
Grafik 9. Azerbaycan Dış Ticaret Rakamları (2001-2010).....	45
Grafik 10. Azerbaycan Dış Ticaret Rakamları (2011-2018).....	45
Grafik 11. Azerbaycan Dış Ticareti: Ülkeler (milyon Dolarla).....	46
Grafik 12. Azerbaycan İhracat Rakamları (1991-2000).....	47
Grafik 13. Azerbaycan İhracat Rakamları (2001-2011).....	48
Grafik 14. Azerbaycan İhracat Rakamları (2011-2018).....	49
Grafik 15. Azerbaycan İhracatı: Ülkeler (milyon Dolarla).....	50
Grafik 16. İhracat: Petrol (milyon Dolar).....	51
Grafik 17. İhracat: Doğalgaz (milyon Dolar).....	51
Grafik 18. İhracat: Meyva ve Sebze Suları (milyon Dolar).....	52
Grafik 19. İhracat: Tütün (milyon Dolar).....	53
Grafik 20. İhracat: Siyah Metaller (milyon Dolar).....	53
Grafik 21. İhracat: Pamuk (milyon Dolar)	54
Grafik 22. Azerbaycan İthalat Rakamları (1991-2000).....	54
Grafik 23. Azerbaycan İthalat Rakamları (2001-2010).....	55
Grafik 24. Azerbaycan İthalat Rakamları (2011-2018).....	56
Grafik 25. İthalat: Un (milyon Dolar)	57
Grafik 26. İthalat: Buğday (milyon Dolar)	58
Grafik 27. İthalat: Yolcu Aracı (milyon Dolar)	viii

Grafik 28. İthalat: Kamyon (milyon Dolar).....	59
Grafik 29. İthalat: Tereyağı (milyon Dolar)	59
Grafik 30. İthalat: Bitki Yağları (milyon Dolar)	60

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
Ar-Ge	:	Araştırma Ve Geliştirme
BDT	:	Bağımsız Devletler Teşkilatı
BIS	:	Bank for International Settlements (Uluslararası Uzlaştırma Bankası)
BKK	:	Bakanlar Kurulu Kararı
DYY	:	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
ESBAŞ	:	Ege Serbest Bölge Kurucu ve İşletmesi
FEAT	:	Avrupa Serbest Ticaret Birliği
GSYİH	:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	:	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu) Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
KDV	:	Katma Değer Vergisi
M.Ö.	:	Milattan Önce
NYCEDC	:	New York City Economic Developement Corporation
OECD	:	Organisation for Economic Co-operation and Development
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Şehri Ekonomik Kalkınma Kurumu)

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

YPK : Yüksek Planlama Kurulu

GİRİŞ

Çalışmanın konusu ve kapsamı. Giderek globalleşen dünyada daha önemli bir hale gelmiş dış ticaret, malların ve sermayenin ulusal sınırların dışına akışıyla ilgilidir. Dış ticaret alım satım işlemlerinin teslimi açısından ithalat ve ihracat olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Ülke ekonomisinin kalkınmasında ihracat önemli bir yere sahiptir. Uluslararası büyüme için temel sağlamak, finansal performansı artırmak, pazar rekabetçiliğini teşvik etmek, iç rekabetin üstesinden gelmek vb. avantajlara sahip dış ticaret çalışmamızın teorik temelini teşkil etmektedir. Bu bağlamda bizim çalışmamızın konusu Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkilerinin Azerbaycan ekonomisine etkileridir.

Çalışmamızın kapsamına tarihsel açıdan dış ticaretin gelişimi, geleneksel ve yeni dış ticaret teorileri, dış ticaretin ekonomik etkileri, bunların yanı sıra ekonomik büyüme, istihdam, dış ticaret gibi Azerbaycan ekonomisinin genel görünümü ile ilgili konular dahildir. Çalışmamız aynı zamanda Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkilerini de kapsamakta, tarım ve sanayi gibi alanlarda yapılan ithalat-ihracat faaliyetlerini araştırmaktadır.

Çalışmanın amacı. Dünya ekonomisinin çalkantılardan geçtiği ve olumsuz yönde etkilendiği son zamanlarda dış ticaret meseleleri hem boyut değiştirmiş hem de daha önemli hale gelmiştir. Bunun yanı sıra, Azerbaycan ve Türkiye arasında hem diplomatik hem ekonomik ilişkilerin gelişmesi eşliğinde iki ülke arasındaki dış ticaretin hacmi daha da önem kazanmaya başlamıştır. Son yıllarda global boyutta gerçekleşen birçok olayı ekonomiyi ve dış ticareti derinden etkilemiş, bu da kendini Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkilerinde göstermiştir. Bu bağlamda bizim çalışmamızın amacı Azerbaycan ve Türkiye arasındaki son yılları kapsayan dış ticaret ilişkilerinin Azerbaycan ekonomisini nasıl etkilediği sorusuna cevap bulmaktır. Bu açıdan çalışmaya başlamazdan önce ortaya koyduğumuz araştırma sorusu da “Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkileri Azerbaycan ekonomisini nasıl etkilemektedir?” şeklinde olmuştur.

Çalışmanın bilimsel önemi. Son yıllarda küresel ekonomi ve dış ticaret geliştikçe söz konusu meseleler ile ilgili yapılan akademik çalışmalar artmış, ülkeler arasındaki dış ticaret ilişkileri tüm detayları ile incelenmeye ve öğrenilmeye

başlamıştır. Bu bağlamda dış ticaretin son yıllarda öneminin arttığını gözlemlemekteyiz. Dış ticaretin, ülkelerin pazarlarını genişletmelerinin yanı sıra, yurt içinde bulunamayacak mal ve hizmetlere erişmelerine olanak tanınması onu daha da önemli kılmaktadır. Uluslararası ticaretin bir sonucu olarak, pazarın daha rekabetçi hale gelmesi Azerbaycan ve Türkiye gibi ülkelerde büyük önem arz etmektedir. Bu noktada iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkilerinin öğrenilmesi, dinamiklerinin incelenmesi ve ülke ekonomileri üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunun ortaya koyulması çalışmamızı daha önemli kılan etkenlerdendir.

Bu açıdan baktığımızda Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaret ilişkileri ile ilgili bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan literatür taramasından bahsederken söz edilebilir. Bizim çalışmamızın bu çalışmalardan farkı ise daha kapsamlı olmasıdır. Sadece bir etkene odaklanmamak ve çalışmayı birçok alana yayabilmek çalışmamızın önemli özelliklerinden biridir. Çalışmamızın bilimsel yeniliği şu şekilde belirlenebilir: konu ile ilgili Türkçe yapılan diğer yüksek lisans tezlerinden farklı olarak, ilk defa bizim çalışmamızda Otokorelasyon Analizi ve Granger Nedensellik Analizi kullanılmıştır.

Çalışmanın literatür taraması. Konumuz ile ilgili yapmış olduğumuz literatür taraması sonucunda ilgili literatürü iki kısma ayırarak inceleyebiliriz. Birinci kısım, dış ticaret ile ilgili yapılmış teorik çalışmalar, ikinci kısım ise Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerine ait literatürdür.

Dış ticaret ve dış ticaret teorileri ile ilgili literatür arasında bize önemli yardımı dokunan kitaplardan Nazım Öztürk'ün “Dış Ticaret: Kuram, Politika, Uygulama” kitabını, Rıdvan Karluk'un “Uluslararası Ekonomi” kitabını, Halil Seyidoğlu'nun “Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama” kitabını ve b. örnek verebiliriz. Bunların yanı sıra, İngilizce edebiyatlardan Paul Krugman ve diğerlerinin yazmış olduğu “*International Economics: Theory and Policy*” başlıklı kitabı ve farklı araştırmacı akademisyenler tarafından kaleme alınmış çok sayıda makaleyi örnek göstermek mümkündür.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerine ilişkin araştırmalar arasında ise Yüksek Öğretim Kurulu'nun verilerine istinaden sadece iki yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bunlar, Hüseyin Latifli'nin 2016 yılında yapmış olduğu “Azerbaycan Türkiye dış ticaret ilişkilerinin incelenmesi: SWOT analizi” başlıklı ve

Royal Eyvazov'un 2019 yılında yaptığı "Azerbaycan-Türkiye dış ticaret ilişkileri ve güney gaz koridoru'nun etkisi" başlıklı tezlerdir.

Çalışmanın araştırma yöntemi. Çalışmada eklektik bir bilimsel yaklaşım benimsenmiştir. Şöyle ki araştırmanın teorik ve ampirik kısımları ile ilgili kullanılmış araştırma yöntemleri farklıdır.

Teorik kısımlarda daha verimli sonuçlar elde edilmesi amacıyla tümdengelimci nitel yaklaşım benimsenmiştir. Bir olgunun doğruluğunu birden fazla duruma dayanmak suretiyle, ileri süren araştırma yöntemine tümdengelimci yaklaşım denir. Bu araştırma yönteminde genel ilkeler ele alınarak olaylar konusunda tek tek sonuca varılır. Diğer bir deyişle genelden özele doğru giden bir araştırma yöntemidir.

Ampirik kısımda ise nicel ekonometrik analiz yöntemleri kullanılmış, bu yöntemler arasında Otokorelasyon Analizi ve Granger Nedensellik Analizine yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARETİN TEORİK TEMELLERİ

1.1. Tarihsel Açıdan Dış Ticaretin Gelişimi

Dış ticaret, ülkeler arasında yapılan ekonomik işlemler için kullanılan genel terimdir¹. Dış ticaret işlemleri, özel bankacılık sistemi ve ülkelerin merkez bankalarının önemli rol oynadığı uluslararası finansal ödemelerle kolaylaştırılmaktadır².

Dış ticaret ve beraberindeki finansal işlemler genellikle bir ulusa bolca ürettiği mallar karşılığında sahip olmadığı malları sağlamak amacıyla yapılır. Dış ticaret işlemleri,, bir ülkenin yaşam standardını arttırmak amacıyla yapılmaktadır³.

Ticaretten elde edilen genel kazançlara ya da kayıplara bağlı olarak araştırmacılar serbest ticarete ilişkin olarak farklı sonuçlara varmışlardır⁴. Farklı ülkeler arasında mal veya hizmetlerin takas edilmesi insanlık tarihi kadar eski bir uygulamadır⁵. Bununla birlikte, bazı araştırmacılar dış ticaretin, Avrupa’da ortaçağın bitişi ve modern ulus-devletlerin yükselişiyle birlikte başladığını iddia etmektedirler⁶. Siyasi düşünürler ve filozoflar ulusun doğasını ve işlevini incelemeye başladıkça, diğer ülkelerle yapılan ticaret de bu araştırmaların özel bir konusu haline gelmiştir⁷.

Dış ticaret ilk kez 17. ve 18. yüzyıl Avrupası’nda ortaya çıkan “Merkantilizm”le birlikte sistematik bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır⁸. Merkanitilizmden aynı zamanda “altın külçecilik” olarak da bahsedilir⁹. 1613 yılında İtalyan iktisatçı Antonio Serra’nın “Ulusların Zenginliği ve Yoksulluğu Üzerine Kısa

¹ Nazım Öztürk, **Dış Ticaret: Kuram, Politika, Uygulama**, Bursa, EKİN Basım Yayın Dağıtım, 2012, s. 8

² Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul, Beta Basım Yayım, 1996, s. 10.

³ Elena Ramona Terzea, “The Concept of International Trade and Main Classic Theories”, **SEA - Practical Application of Science**, Volume:IV, Issue 2(11) / 2016, p. 244.

⁴ Allan Webster and Philip Hardwick, "International trade in financial services", **The Service Industries Journal**, 2005, 25:6, p. 722

⁵ Douglas A. Irwin, **A Brief History of International Trade Policy**, <https://www.econlib.org/library/Columns/Irwintrade.html>, 15.07.2020.

⁶ Faliş Al-Shaikhly, "International trade and economic development: History, trend and application the validity of the comparative cost analysis", **Economy and History**, 1975, 18:1, p. 61.

⁷ Irwin, **a.g.m.**

⁸ **A.e.**

⁹ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 20. Baskı, İstanbul, Güzem Yayınları, 2015, ss. 24-25.

Bir İnceleme” çalışması erken merkantilistik eserlerden biri olarak kabul edilmektedir¹⁰.

Merkantilizm, birbirine bağlı birçok ilkeyi içermekte, altın ve gümüş gibi değerli metalleri bir ulusun zenginliği için vazgeçilmez kabul etmektedir¹¹. Merkantilist düşünceye göre “bir milletin madenleri veya bunlara erişimi yoksa, kıymetli madenlerin ticaret yoluyla elde edilmesi gerekir¹².” Merkantilizm, dış ticaret dengelerinin pozitif olması gerektiğine yani ihracatın ithalata göre fazla olması gerektiğine inanmaktadır. Merkantilizme göre ayrıca, sömürge mülkleri, ihracat için pazar ve ana ülkeye hammadde tedarikçisi olarak hizmet etmelidir¹³. Bu yüzden kolonilerde imalat yasaklanmış ve koloni ile imparatorluk arasındaki tüm ticaret imparatorluğun tekeli altında tutulmuştur¹⁴.

18. yüzyılda ise dış ticarete liberalizme doğru yönelim görülmüştür¹⁵. Bu dönemde Ekonomi'nin babası olarak nitelendirilen Adam Smith, 1776'da ünlü “Ulusların Zenginliği” adlı kitabını yazmış ve burada üretimde uzmanlaşmanın önemini tanımlamıştır. Dış ticareti de bu kapsamda ele alan Adam Smith, uluslararası ticareti açıklamak üzere Mutlak Üstünlük Teorisi’ni geliştirmiştir. Adam Smith’in yanı sıra, David Ricardo, bugün bile geçerli olan Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi’ni geliştirmiştir¹⁶.

18. yüzyılın ikinci yarısında ise dış ticaret görüşleri arasında Fizyokrasi önemli yere sahip olmuştur. Fizyokrasi, ulusların zenginliğinin yalnızca "toprak tarımı" ya da "arazi geliştirme" değerlerinden kaynaklandığına ve tarım ürünlerinin yüksek fiyatlandırılması gerektiğine inanan 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı Fransız iktisatçıları tarafından geliştirilen bir teoridir¹⁷. Fizyokrasinin temeli François Quesnay tarafından

¹⁰ **The National System of Political Economy**, Longmans, Green and CO., London, 1916, p. 39 (Çevrimçi) <https://archive.org/details/nationalsystemp00nichgoog>, 01.09.2020.

¹¹ Seyidoğlu, **A.g.e.**, s. 25.

¹² Erik Lindberg, "Mercantilism and urban inequalities in eighteenth-century Sweden", **Scandinavian Economic History Review**, 2007, 55:1, p. 3.

¹³ **A.e.**, s. 3.

¹⁴ Alain Clement, "English and French mercantilist thought and the matter of colonies during the 17th century", **Scandinavian Economic History Review**, 2006, 54:3, p. 293.

¹⁵ Öztürk, **a.g.e.**, s. 6.

¹⁶ Pramuk Perera, "Influence of International Trade Agreements on International Business: A Conceptual Model", **Journal of East-West Business**, 2015, Volume: 21, Issue:3, p. 210.

¹⁷ Manuela Albertone, "Physiocracy in the eighteenth-century America. Economic theory and political weapons", **History of European Ideas**, 2021, 47:1, p. 99.

1758 yılında yayımlanan Ekonomik Tablo (*Tableau Économique*), eseriyle birlikte atılmıştır¹⁸. Bu eser aynı zamanda, servetin dolaşımı ve ekonomideki karşılıklı ilişkilerin doğası hakkındaki modern fikirlerin kökenlerini de içerir¹⁹. Quesnay'in yarattığı model üç ekonomik unsurdan oluşmaktadır²⁰. "Özel mülk" sınıfı yalnızca toprak sahiplerinden; "üretken" sınıf, tarım işçilerinden ve "temiz" sınıf esnaf ve tüccarlardan oluşur. Üç sınıf arasındaki üretim ve nakit akışı, toprağa sahip olmaları ve diğer iki sınıftan mal satın almaları yüzünden "özel mülk" sınıfından kaynaklanır²¹.

Tüm bu ekonomik düşünceler, hemen hemen bütün ülkelerin dış ticaret politikalarını etkilemiştir. Son birkaç yüzyılda ülkeler, gümrük tarifelerinin uygulanmadığı serbest ticarete doğru ilerlemek için çeşitli anlaşmalar yapmışlardır²². Bu anlaşmaların yanı sıra, keşifler, tarihi ve siyasi olaylar da dış ticaret akımlarını ve ülke ekonomilerini büyük ölçüde etkilemiştir. Örneğin, erken modern döneme bakacak olursak, 1492'de Christopher Columbus tarafından Amerika'nın keşfi ve ondan sonra buraya kolonilerin gelmesi buna örnek verilebilir. Başka bir örnek olarak ise 1530'larda Portekizlilerin Hürmüz limanına yüklü miktarda baharat göndermesi ile canlanan ticareti göstermek mümkündür²³. Hollandalıların ilk Güney Doğu Asya seferi de bu bağlamda tarihi olaylardan biridir²⁴. Erken modern dönemlerden başlayarak birkaç yüzyıl boyunca bu tür siyasi ve ekonomik olaylar dış ticareti etkileyen önemli etkenler olmuş ve dış ticaret rotalarının sık sık değişmesine neden olmuştur²⁵.

1913 civarında, batıdaki ülkeler, niceliksel kısıtlamaların ortadan kaldırıldığı ve ülkeler arasında gümrük vergilerinin azaltıldığı ekonomik özgürlüğe doğru kapsamlı bir hareket eğiliminde olmuşlardır²⁶. Birinci Dünya Savaşı ise dünya

¹⁸ A.e., s. 102.

¹⁹ A.e., s. 103.

²⁰ Andrew Billing, "A Note on Animal and Political Economy in Quesnay", **Studies in Gender and Sexuality**, 2018, 19:1, p. 82.

²¹ A.e., s. 83.

²² Михаил Абрамов, **Международная Торговля**, Энциклопедия Кругосвет (Çevrimçi) https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/ekonomika_i_pravo/MEZHDUNARODNAYA_T_ORGOVLYA.html 19.07.2020.

²³ Викторович, **a.g.m.**, s. 101.

²⁴ A.e., s. 101.

²⁵ Prachi Juneja, "History of International Trade", **Management Study Guide**, <https://www.managementstudyguide.com/history-of-international-trade.htm>, 17.07.2020.

²⁶ Bryane Michael, "Do Customs Trade Facilitation Programs Help Reduce Customs-Related Corruption?", **International Journal of Public Administration**, 2012, 35:2, p. 83.

ticaretinin tüm seyrini değiştirmiş ve ölkeler savaş zamanı kısıtlama ve kontrolleriyle kendi etraflarına “elik duvarlar” inşa etmiřlerdir²⁷.

Ekonomik koşullar üzerindeki baskıların azaltılması ve ölkeler arasındaki dış ticaretin kolaylaştırılması ihtiyaı, Mayıs 1927'de en önemli sanayi ölkelerinin katıldığı ve çok Taraflı Ticaret Anlaşmasının hazırlanmasına yol açan Dünya Ekonomik Konferansı'nın düzenlenmesine neden olmuřtur²⁸.

Bununla birlikte, 1930'larda ekonomik depresyon bir kez daha tüm ölkelerdeki ekonomileri bozarak, ödemeler ve ithalat kotaları veya ithalat yasakları ve lisanslama gibi sorunlar ithalat vergilerinde artışa neden olmuştur. Bunun akabinde, yavaş yavaş ölkeler, eski dışıne okulunun artık pratik olmayacağı ve dış ticaret politikalarını sürekli olarak gözden geçirmeye devam etmeleri gerektiğine eğiliminde olmaya bařladılar²⁹. Bunu daha sonra 1947'de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) takip etmiřtir³⁰.

Avrupa Serbest Ticaret Birliği (FEAT), 1960 yılında, Avrupa Ticaret Birliği'ne katılmayan yedi Avrupa ölkesi tarafından bir alternatif ticaret bloğu olarak kurulmuřtur³¹. 1 Ocak 1994 tarihinde ise Avrupa Birliği'nin iç pazarı ve Avrupa Serbest Ticaret Birliği'nin dört üye devletinden üçü içinde kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamak amacıyla Avrupa Ekonomik Alanı (SEA) oluřturulmuřtur³². 20. yüzyılda dış ticaretin gelişiminde önemli olaylardan biri olarak 1 Ocak 1994 tarihinde Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) yürürlüğe girmiřtir³³.

Günümüz dünyasında da dış ticaret hem ölkeler hem de uluslararası kuruluşlar için büyük önem arz etmektedir. İkinci Dünya Savaşının ardından kurulan genel

²⁷ Викторович, A.g.e., c. 102.

²⁸ Hester Colijn, "The World Economic Conference of 1927", **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 2011, Volume: 134, p. 140.

²⁹ Christina Majaski, **General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)**, Investopedia (evrimi) <https://www.investopedia.com/terms/g/gatt.asp>, 19.07.2020.

³⁰ Paul J. Epstein, "Beyond policy community: French agriculture and the GATT", **Journal of European Public Policy**, 1997, 4:3, p. 356.

³¹ Armand de Mestral and Jan Winter, "Dispute settlement under the north American free trade agreement and the treaty of European union", **Journal of European Integration**, 1994, 17:2-3, p. 236

³² Tim Gould, "The European economic area: A model for the EU's neighbourhood policy?", **Perspectives on European Politics and Society**, 2004, 5:2, p. 172

³³ Richard G. Lipsey, "NAFTA and other regional FTAs: Threat or promise", **Journal of the Asia Pacific Economy**, 1996, 1:1, p. 25

sosyopolitik yapının bu bağlamda oldukça yüksek önemi vardır³⁴. Örneğin, 1 Ocak 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması dış ticaret açısından son 30 yılda belki de en önemli olaylardan biridir³⁵. Bunun akabinde 1 Ocak 2002 yılında Avrupa Birliği'nin on iki ülkesinin aynı anda dünyanın en çok kullanılan ikinci para birimi olan Euro para birimini piyasaya sürmesi de bu tür olaylardandır³⁶. Bunun yanı sıra, 2008-2009 yıllarında Büyük Ticaret Çöküşü sırasında dünya GSYİH'sında% 1'lik bir düşüş şaşırtıcı bir şekilde dış ticarete% 10'luk bir düşüşe neden olmuştur³⁷. Bunun akabinde 2013 yılında Çin, Kemer ve Yol Girişimi (Yenilenmiş İpek Yolu) adı verilen Asyayı Trans-Kafkasya üzerinden Avrupaya bağlayan ekonomik entegrasyon ve altyapı projesine başlamıştır³⁸.

Günümüz dünyasında dış ticaret, artık uluslararası boyutta büyük önem arzelmeye başlamıştır. Neredeyse tüm dünya ülkelerini kapsayan dünya ticaret ağı oluşmuş ve hem bölgesel boyutta hem de küresel boyutta ticaret ülkeler için son derece önemli hale gelmiştir. Dünya ülkeleri için vazgeçilmez hale gelen uluslararası ticaret, teknolojinin da gelişmesiyle yeni bir ivme kazanmıştır.

1.2. Dış Ticaret Teorileri

Dış ticaret teorileri, uluslararası ticareti, dış ticaretin nedenini ve dış ticarete fiyat oluşumun açıklayan teorilerdir³⁹. Örneğin, Adam Smith, Mutlak üstünlük Teoremini ileri sürerek ticaretin kaynağını iş bölümü fikrine bağlamaya çalışmıştır. Klasik Ekolün kurucusuna göre, her ülke mutlak olarak üstün bir şekilde üretebildiği mallarda ihtisaslaşır, hem uluslararası toplam üretim artacak ve hem de her ülke

³⁴ Nazım Öztürk, **Dış Ticaret: Kuram, Politika, Uygulama**, Bursa, Ekin Yayınları, 2012, s. 10.

³⁵ Alex Hilbert, **Why is the WTO Important for International Business?** Galvin International (Çevrimçi) <https://www.galvininternational.com/resources-news/wto-important-world-business/>, 19.07.2020.

³⁶ Benjamin J. Cohen, "The future of the euro: Let's get real", **Review of International Political Economy**, 2012, 19:4, p. 691

³⁷ Matthieu Bussière, Fabio Ghironi, Giulia Sestieri, **Estimating Trade Elasticities: Demand Composition and the Trade collapse of 2008–09**, VOX^{EU}, 2012 (Çevrimçi) <https://voxeu.org/article/understanding-great-trade-collapse-2009>, 20.07.2020.

³⁸ **Modern İpek Yolu projesi: Beklentiler ve kuşkular**, Deutsche Welle Türkçe, 14.05.2017 (Çevrimçi) <https://www.dw.com/tr/modern-ipek-yolu-projesi-beklentiler-ve-ku%C5%9Fkular/a-38832963> 20.07.2020.

³⁹ Nursen Vatansever Deviren, **Yeni Dış Ticaret Teorileri**, (Çevrimçi) <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/09a/05.htm> 01.02.2021.

kendi imkanlarıyla üretemediği veya pahalıya üretebildiği malları dış ticaret vasıtasıyla diğer ülkelerden ucuz olarak bol miktarda temin edebilecektir⁴⁰.

David Ricardo, uluslararası iş bölümü için mutlak üstünlüğün şart olmadığını öne sürmüştür. Her ülke diğer ülkelere göre kıyaslamalı olarak üstün olduğu mallarda ihtisaslaşmaya giderse, yine uluslararası refahta bir yükselme meydana gelebilir, iktisat literatürüne Karşılaştırmalı Üstünlük Teoremi adı ile geçen bu görüşe göre, her ülke üretim faktörlerini ucuza üretebildiği mallara yönelecek ve ihtiyacından fazlasını dış ticaret yoluyla diğer ülkelere satarak ucuza üretemediği malları da satın alacaktır. Bu görüş, dış ticaretin nedenlerini açıklamakla beraber, ticaretin hangi değişim rantlarına tabi olarak önce J. Stuart Mill Karşılıklı Talep Denklemi görüşünü ileri sürmüştür⁴¹. İktisat literatüründe dış ticareti açıklamaya yönelik olarak geliştirilen bir çok teori bulunmaktadır. Bu teoriler iki ana başlık çerçevesinde incelenebilir:

1. Geleneksel dış ticaret teorileri
2. Yeni dış ticaret teorileri

1.2.1. Geleneksel Dış Ticaret Teorileri

Geleneksel dış ticaret teorilerine göre uluslararası ticaret herhangi bir engelle karşılaşmadan serbest olarak yapılırsa, bundan her ülke kazançlı çıkar ve dünya kaynak dağılımında etkinlik sağlanmış olur⁴². Genel olarak geleneksel dış ticaret ekolü, 1776'dan 19. yüzyıl ortalarına kadar iktisat dünyasına hakim olan iktisat görüşüdür⁴³. Klasik İktisat Merkantilizme ve Merkantilizmin öne sürdüğü iktisat politikalarına bir tepki olarak doğmuş ve Merkantilizmin aksine serbest ticaretin Dünyada kaynakların etkin kullanımını sağlayacağını öne sürmüştür. Geleneksel dış ticaret teorileri iki ana başlık altında incelenebilir:

1. Klasik dış ticaret teorileri
2. Neo-Klasik dış ticaret teorileri

1.2.1.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri

⁴⁰ A.e.

⁴¹ Paul Krugman, Maurice Obstfeld and Marc Melitz, **International Economics: Theory and Policy**, Ninth Edition, New York, Pearson, 2012, p. 55.

⁴² Öztürk, **A.g.e.**, s. 28.

⁴³ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, 76.

Klasik dış ticaret teorileri ilk uluslararası ticaret teorileri olarak da bilinmektedir. Klasik dış ticaret teorileri ticareti, milletlerin daha fazla ticaret akışını kontrol etmek ve daha fazla zenginlik toplamak için dünya çapındaki kolonilerini kullanarak zenginliklerini genişlettiği dönemlerden başlayarak incelemektedir⁴⁴. Klasik dış ticaret teorileri Mutlak Üstünlük Teorisi, ve Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'nden oluşmaktadır.

1.2.1.1.1. Mutlak Üstünlük Teorisi

Klasik dış ticaret teorilerinden olan Mutlak Üstünlük Teorisi'ni anlamamız için önce mutlak üstünlük kavramının ne olduğunu incelememiz gerekmektedir. Mutlak üstünlük, bir birey, işletme ya da ülkenin herhangi bir malı; başka bir birey, işletme ya da ülkeden daha düşük maliyetle üretmesi şeklinde tanımlanmaktadır⁴⁵. Mutlak üstünlüğe sahip bir işletme, aynı mal veya hizmeti üreten başka bir işletmeye göre daha az sayıda girdi veya daha verimli bir işlem kullanarak, birim başına daha düşük mutlak maliyetle bir ürün veya hizmet üretebilmektedir⁴⁶.

Mutlak üstünlük kavramı Adam Smith tarafından “Milletlerin Zenginliği” kitabında, ülkelerin diğer ülkelerden daha verimli üretebilecekleri malları üretme ve ihraç etme konusunda uzmanlaşarak ticaretten nasıl kazanç sağlayabileceklerini göstermek için geliştirilmiştir. Adam Smith'e göre, mutlak üstünlüğe sahip olan ülkeler, belirli bir mal veya hizmetin üretimi ve satışı konusunda uzmanlaşmaya karar verebilir ve mal veya hizmetin ürettiği fonları diğer ülkelerden mal ve hizmet satın almak için kullanabilirler⁴⁷. Adam Smith'in argümanlarına göre, ülkelerden her birinin mutlak üstünlüğüne sahip olduğu ürünlerde uzmanlaşması ve daha sonra söz konusu ürünün ticaretini yapması, her ülkenin diğer ülkelere göre mutlak bir üstünlük ögesine sahip olması durumunda mümkündür⁴⁸.

⁴⁴ Öztürk, A.g.e., s. 29.

⁴⁵ **What Is International Trade Theory?**, Saylor Academy (Çevrimçi) https://saylordotorg.github.io/text_international-business/s06-01-what-is-international-trade-th.html 19.08.2020.

⁴⁶ Reinhard Schumacher, “Adam Smith’s theory of absolute advantage and the use of doxography in the history of economics”, **Erasmus Journal for Philosophy and Economics**, Volume 5, Issue 2, Autumn 2012, p. 56.

⁴⁷ Seyidoğlu, A.g.e., s. 29.

⁴⁸ Reinhard Schumacher, **Free Trade and Absolute and Comparative Advantage**, Universität Potsdam, Doctoral Thesis, Potsdam, Diplomarbeit, 2012, p. 22.

Adam Smith, merkantilizmi takip ederek tüm ulusların eşzamanlı olarak zenginleşmesinin imkansız olduğunu savunmuştur. Çünkü bir ulusun ihracatı başka bir ulusun ithalatı anlamına gelmektedir⁴⁹. Adam Smith ayrıca, ulusların zenginliğinin altın rezervlerinden ziyade vatandaşlara sunulan mal ve hizmetlere bağlı olduğunu öne sürmüştür⁵⁰.

Adam Smith tarafında geliştirilen Mutlak Üstünlük Teorisi bir takım varsayımlara dayanmaktadır. Bu bağlamda, bazı iktisat bilimcilerine göre, Mutlak Üstünlük Teorisi her zaman geçerli değildir, çünkü bu temel varsayımların bir kısmını aslında gerçek hayatta işlememektedir⁵¹.

Adam Smith'in Mutlak Üstünlük Teorisi'ne temel oluşturan varsayımları şöyle özetlenebilir⁵²:

- Üretim Faktörlerinde Hareketlilik Eksikliği: Adam Smith, üretim faktörlerinin ülkeler arasında hareket edemeyeceğini (mobilize olamayacağını) varsaymaktadır. Bu varsayım aynı zamanda her ülkenin Üretim Olasılık Sınırının ticaretten sonra da değişmeyeceğini öne sürmektedir⁵³.
- Ticaret Dengesi: Smith, ihracatın ithalata eşit olması gerektiğini varsayar⁵⁴. Bu varsayım, ticaret dengesizliklerine, ticaret açıklarına veya fazlalarına sahip olamayacağımız anlamına gelir⁵⁵. İhracat, ithalattan daha yüksek olduğunda veya bunun tersi olduğunda ticaret dengesizliği meydana gelir⁵⁶.
- Ölçekli İade⁵⁷: Adam Smith, üretim ölçekleri olarak sürekli geri dönüşler alacağımızı varsayar, yani ölçek ekonomisi yoktur. Örneğin, A ülkesinde bir somun ekmek yapmak 2 saat sürüyorsa, iki somun

⁴⁹ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 12.

⁵⁰ Öztürk, **A.g.e.**, s. 17.

⁵¹ Schumacher, **A.g.e.**, s. 23.

⁵² Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 14.

⁵³ Seyidoğlu, **A.g.e.**, s. 27.

⁵⁴ **A.e.**, s. 27

⁵⁵ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 15.

⁵⁶ Jim Chappelow, **Absolute Advantage**, Investopedia (Çevrimçi) <https://www.investopedia.com/terms/a/absoluteadvantage.asp> 20.07.2020.

ekmek üretmek 4 saat sürmelidir. Sonuç olarak, dört somun ekmek üretmek 8 saat sürer⁵⁸.

1.2.1.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi

Karşılaştırmalı Üstünlük, kavram olarak bir ekonominin ticaret ortaklarından daha düşük fırsat maliyetiyle mal ve hizmet üretme yeteneğini ifade eden ekonomik bir terimdir⁵⁹. Karşılaştırmalı Üstünlük, bir tarafa (genelde ülkeye) rakiplerinden daha düşük bir fiyata mal ve hizmet satma ve daha güçlü satış marjları gerçekleştirme olanağı verir⁶⁰. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi İngiliz iktisatçı David Ricardo tarafından 1817'de yazdığı Kitabın İngilizce ismini de yazalım. “Politik Ekonomi ve Vergileme İlkeleri Üzerine” adlı kitabı ile geliştirilmiştir⁶¹. Adam Smith'in Mutlak Üstünlük Teorisi'nin daha da geliştirilmesi yoluyla elde edilmiş bu teori David Ricardo'ya atfedilmekle birlikte, bazı Batılı araştırmacılar tarafından Ricardo'nun akıl hocası James Mill'in bu teorinin temellerini atması ihtimaline sık sık vurgu yapmaktadırlar⁶².

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisini açıklayabilmek için öncelikle karşılaştırmalı üstünlük kavramını incelemek gerekmektedir. İktisat teorisindeki en önemli kavramlardan biri olan karşılaştırmalı üstünlük, tüm aktörlerin her zaman işbirliği ve gönüllü ticaretten karşılıklı olarak faydalanabileceği temel ilkesine dayanmaktadır⁶³. Bu, aynı zamanda Uluslararası Ticaret Teorisi'nin de temel ilkesidir⁶⁴.

Karşılaştırmalı üstünlük kavramını açıklayabilmek için öncelikle fırsat maliyeti kavramını açıklamamız gerekmektedir. Fırsat maliyeti, belirli bir seçeneği seçerken kaybedilen potansiyel faydadır⁶⁵. Karşılaştırmalı üstünlük söz konusu olduğunda, bir taraf için fırsat maliyeti (yani kaybedilen potansiyel fayda) diğerinden daha düşük olur. Daha düşük fırsat maliyetine ve dolayısıyla kaybedilen en küçük

⁵⁸ Agarwal, **a.g.m.**

⁵⁹ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 25.

⁶⁰ Seyidoğlu, **A.g.e.**, s.30.

⁶¹ Öztürk, **A.g.e.**, s. 20.

⁶² Adam Hayes, **Comparative Advantage**, Investopedia (Çevrimçi) <https://www.investopedia.com/terms/c/comparativeadvantage.asp> 21.07.2020.

⁶³ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 27.

⁶⁴ Seyidoğlu, **A.g.e.**, s.30.

⁶⁵ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, 28.

potansiyel faydaya sahip olan taraf söz konusu üstünlüğe sahip olur⁶⁶. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'nin yapısına detaylı bir şekilde bakacak olursak, bu teorinin Emek Değer Teorisi'ne dayandığını söyleyebiliriz⁶⁷.

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi, David Ricardo'dan sonra da geliştirilmeye devam etmiştir. 1930'da Gottfried Haberler Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ni Ricardo'nun Emek Değer Teorisi'nden ayırmış ve modern bir fırsat-maliyet formülasyonu oluşturmuştur⁶⁸. Gottfried Haberler'in karşılaştırmalı üstünlük formülasyonu, uluslararası ticaret teorisinde devrim yaratmış ve modern ticaret teorilerinin kavramsal temelini atmıştır⁶⁹.

1.2.1.2. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri

Neo-klasik dış ticaret teorileri daha soyutlayıcı olmakla birlikte, klasik teorinin bir çok varsayımını kabul etmektedirler⁷⁰. Neo-klasik dış ticaret teorilerinin en önemlisi Faktör Donatımı Teorisi'dir.

1.2.1.2.1. Faktör Donatımı Teorisi

Faktör Donatımı Teorisi'ni açıklayabilmek için öncelikle Fırsat Maliyeti kavramını açıklamak gerekmektedir. Fırsat Maliyeti kavramını kapsamlı açıklayabilmek için öncelikle kavramı tanımlamamız gerekmektedir. Fırsat maliyeti, eldeki alternatiflerden bir seçenek seçildiğinde, en iyi seçenekle ilişkili olan faydadan yararlanırken oluşan maliyettir⁷¹. Bir başka deyişle fırsat maliyeti, bir alternatif seçildiğinde diğer alternatiflerden gelen potansiyel kazanç kaybı olarak tanımlanmaktadır⁷². Fırsat maliyeti sadece parasal veya finansal maliyetlerle sınırlı değildir. Bir ürünün veya hizmetin fırsat maliyeti, alternatif kullanımından

⁶⁶ Öztürk, A.g.e., s.21.

⁶⁷ Kalim Siddiqui, "David Ricardo's Comparative Advantage and Developing Countries: Myth and Reality", **International Critical Thought**, 2018, Volume: 8, Issue:3, p.427.

⁶⁸ Paul Samuelson, "Gottfried Haberler (1900–95)", **The Journal of International Trade and Economic Development**, 1995, 4:3, p. 410.

⁶⁹ Seyidoğlu, A.g.e., s.30.

⁷⁰ A.e., s. 38.

⁷¹ A.e., s. 38.

⁷² Nigar Hashimzade, Gareth Myles, John Black, "Opportunity Cost", **A Dictionary of Economics**, Oxford, Oxford University Press, (Çevrimçi)
<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198759430.001.0001/acref-9780198759430-e-2203>, 22.07.2020.

kazanılabilecek gelirdir⁷³. Fırsat maliyeti, bir ürün veya hizmet için bir sonraki en iyi alternatifin maliyetidir⁷⁴.

Fırsat Maliyeti, ekonomide anahtar bir teori olup kıtlık ile seçim arasındaki temel ilişkiyi ifade etmek amacıyla oluşturulmuştur. Fırsat Maliyeti, kıt kaynakların verimli kullanılmasını sağlama çabasında önemli bir rol oynamaktadır. Söz konusu teoriye göre, Fırsat Maliyet Formülü aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:⁷⁵

$$\text{Fırsat Maliyeti} = FO - CO^{76}$$

Burada, FO vazgeçilen en iyi seçeneğin getirisini , CO ise seçilen seçeneğin getirisini ifade etmektedir. Bu formül, her bir seçeneğin beklenen getirileri arasındaki farkı göstermektedir.

Bunun yanı sıra, fırsat maliyet analizi, bir işletmenin sermaye yapısının belirlenmesinde de önemli bir rol oynar. Hem borç hem de özsermaye, yatırımcıların ve hissedarların yatırım riskini telafi etmek için masraf gerektirse de, her biri bir fırsat maliyeti de taşır⁷⁷. Örneğin, kredilere ödeme yapmak için kullanılan fonlar, yatırım geliri potansiyeli olan hisse senetlerine veya tahvillere yatırılmamaktadır. Bu durumda şirket, borcun kaldırıcı gücüyle yapılan genişlemenin yatırımlarla elde edebileceğinden daha fazla kar getirip getirmeyeceğine karar vermelidir⁷⁸. Yani teoriye göre, fırsat maliyeti ileriye dönük bir hesaplama olduğundan, her iki seçenek için de gerçek getiri oranı bilinmemektedir. Yukarıdaki örnekteki şirketin yeni ekipmanların yerine borsaya yatırım yaptığını varsayalım. Seçilen menkul kıymetlerin değeri düşerse, şirket beklenen yüzde 12'lik getiriden yararlanmak yerine para kaybedebilir⁷⁹.

Fırsat Maliyetinin oluşum tarihine baktığımızda yine de Gottfried Haberler'i görmekteyiz. Şöyle ki Haberler, karşılaştırmalı maliyetleri fırsat maliyeti açısından yeniden ifade etmeye çalışmıştır⁸⁰.

⁷³ Seyidoğlu, **A.g.e.**, s.38.

⁷⁴ Hashimzade, Myles and Black, **A.g.m.**

⁷⁵ Will Kenton Jason Fernando, "What is Opportunity Cost?", **Investopedia** (Çevrimçi) <https://www.investopedia.com/terms/o/opportunitycost.asp>, 21.07.2020.

⁷⁶ **A.e.**

⁷⁷ Seyidoğlu, **A.g.e.**, s. 38.

⁷⁸ Michael Parkin, "Opportunity cost: A reply", **The Journal of Economic Education**, 2016, 47:1, p. 37.

⁷⁹ Kenton, **A.g.m.**

⁸⁰ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, 32.

Bir bilim alanı olarak Ekonomide faktör donatımı, genellikle bir ülkenin sahip olduğu ve üretim için kullanılabilecek toprak, emek, sermaye ve girişimcilik miktarı olarak anlaşılmaktadır⁸¹. Büyük kaynak donatımına sahip ülkeler, diğer faktörler sabitken, küçük donatıma sahip ülkelere nazaran daha gelişmiş olmaya yakındırlar⁸². Bununla birlikte, bir ülkenin kendi faktör donatımından en yüksek faydayı elde edebilmesi için, bu kaynaklara sağlam kurumların erişmesi ve söz konusu kaynakların eşit olarak dağıtılması gerekmektedir⁸³.

Faktör Donatımı Teorisi, bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünü ve bir ekonominin hangi üründe uzmanlaşması gerektiğini incelemektedir⁸⁴.

Herhangi bir malın üretiminde uzmanlaşmanın fırsat maliyeti diğer ulusların maliyetinden düşük olduğunda, karşılaştırmalı üstünlükten bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda karşılaştırmalı üstünlük bolluk, verimlilik, emek maliyeti, arazi ve sermaye gibi unsurlardan etkilenir. Diğer unsurlar ise ülkenin gelişmiş finansal sistemi veya ölçek ekonomileri düzeyinde karşılaştırmalı üstünlüğünü etkileyebilir⁸⁵. Bu bağlamda araziye ilişkin basit bir faktör donatımı örneği verecek olursak, bu örneğin objektifi coğrafi ölçek veya petrol gibi doğal kaynaklar olacaktır. Bol miktarda petrol bulunan ülkeler, iç kaynakları sahip oldukları faktörü üretmeye yönlendirerek petrol ihraç etme eğilimindedir.

Bir teori olarak Faktör Donatımı Teorisi'nden bahsedecek olursak, bu teoride çok sayıda farklı teoremler bulunmaktadır⁸⁶: Heckscher-Ohlin Teoremi, Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi, Stolper-Samuelson Teoremi, Rybczynski Teoremi vb. Sözü geçen teoremlerin hepsine değinmek ve tümü hakkında detaylı bilgi vermek tezimizin

⁸¹ Salih Gencer, **Dış Ticaret Teorileri Bağlamında Outsourcing ve Türkiye Uygulamaları**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana, 2015, s.11.

⁸² Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, 29.

⁸³ Michael Carrick, **How Do Factor Endowments Impact a Country's Comparative Advantage?** Investopedia, (Çevrimçi) <https://www.investopedia.com/ask/answers/041615/how-do-factor-endowments-impact-countrys-comparative-advantage.asp>, 22.07.2020.

⁸⁴ Gencer, **a.g.e.**, s. 12

⁸⁵ Yanyan Xiong, "International Trade, Factor Endowments, and Income Inequality: Evidence from Chinese Regional Data", **Emerging Markets Finance and Trade**, 2019, F16; D31; O15, p. 6

⁸⁶ **Faktör Donatımı Teorisi ve Leontieff Paradoksu**, Uluslararası İktisat Teorisi, İstanbul Üniversitesi Açık Öğretim (Çevrimçi) https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzecontent/19_20_Guz/uluslararasi_iktisat_teorisi/3/index.html (22.07.2020)

amaçlarına uygun olmadığından bu paragrafta yalnızca Heckscher-Ohlin teoremi üzerinde durulacaktır.

Heckscher-Ohlin Teoremi, bir ülkenin, esas donatım faktörünü kullanan malda karşılaştırmalı bir avantaja sahip olacağını savunmaktadır. Teoreme göre, karşılaştırmalı üstünlüğü hesaplarken, bunun önemli olan faktörlerin oranları olduğunu hatırlamak önemlidir; bir ülkenin hem emek hem de sermaye donatımı olabilir, fakat bu ülkede orantılı olarak biri diğerinden daha fazla olmalıdır (başka bir ülkede ise tam tersine)⁸⁷. Eğer bir ülke, büyük ölçüde sahip olduğu faktörü kullanan bir malda karşılaştırmalı bir avantaja sahipse, üretimini bu mal üzerine odaklamalıdır. Bu faktöre yoğun bir şekilde sahip olduğu için, üretim için bu faktörü gerektiren malın üretilmesinde en etkili olacaktır. Örneğin, emek-sermaye oranı yüksek olan bir ülke, bilgisayar üretiminde mısırdan daha verimli olacaktır. Eğer o ülke bunun yerine mısır üretmeye odaklanırsa, mısır üretimi için kullanılmayan sermayeyi verimsiz kullandığı bir alana yönlendirmek zorunda kalacaktır⁸⁸.

1.2.2. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Yeni dış ticaret teorileri 1960'lı yıllardan sonra geliştirilen ölçek ve ağ etkilerinin artan rolüne odaklanan ekonomik modelleri kapsamaktadır. Yeni dış ticaret teorisyenleri, ölçeğe göre sabit getiri varsayımını gevşetmiş ve bazıları, belirli endüstrilerde büyük bir endüstriyel taban oluşturmak için korumacı önlemlerin kullanılmasının, bu sektörlerin dünya pazarına hakim olmasına izin vereceğini iddia etmiştir⁸⁹. Yeni dış ticaret teorileri⁹⁰:

- Nitelikli İşgücü Teorisi,
- Teknoloji Açığı Teorisi,
- Ürün Dönemleri Teorisi,
- Tercihlerde Benzerlik Teorisi,
- Ölçek Ekonomileri Teorisi,
- Monopolcü Rekabet Teorisi'nden oluşmaktadır.

⁸⁷ Seyidoğlu, A.g.e., s.87.

⁸⁸ Öztürk, A.g.e., s.24.

⁸⁹ Grazia Ietto-Gillies, "What Role for Multinationals in the New Theories of International Trade and Location?", **International Review of Applied Economics**, 2000, Volume: 14, Issue:4, p. 416.

⁹⁰ Öztürk, A.g.e., s.31.

1.2.2.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Nitelikli işgücü, genel işgücünün rutin iş ve işlevleri yerine getiren kısmından ziyade, karmaşık fiziksel veya zihinsel görevleri yerine getirme konusunda uzmanlaşmış; teknik bilgi, eğitim ve deneyime sahip bir bölümdür⁹¹. Nitelikli işgücü genellikle yüksek öğretim, eğitim ve tecrübe yoluyla elde edilen uzmanlık düzeyleri ile karakterize edilir ve benzer şekilde daha yüksek ücretlerle ücretlendirilirler⁹².

Giderek daha rekabetçi bir dünyada nitelikli işgücü esas sayılmaktadır. Asya'daki gelişmekte olan ülkeler hızla nitelikli iş havuzları kurmaktadır. Bu arada, 1800'lerin ortalarından bu yana ekonomik ilerlemelerde hakim konumda olan ABD ve Batı Avrupa ülkeleri, nitelikli işgücünün korunmasına ve büyümesine daha fazla dikkat etmiştir⁹³.

Bilgiye dayalı işlerin büyümesi bakımından ekonomide hızlı değişimlerle, geleceğin nitelikli işgücü geçmişin ve şimdinin nitelikli işgücünden farklı olabilir. Otomasyonun yükselişi, robot teknolojisi ve Yapay Zeka yeni alanların doğuşu ve gelişimi, yakın gelecekte nitelikli işgücü kavramına yeniden bakmamıza neden olabilecektir⁹⁴.

Nitelikli İşgücü Teorisi Donald Beaumont Keasing ve Peter Kenen tarafından geliştirilmiştir⁹⁵. Bu iktisatçılara göre Nitelikli İşgücü Teorisi devletler arası uzmanlaşmanın işgücü açısından farklılık gösterdiğini açıklamaktadır⁹⁶. Bu teoriye göre, nitelikli işgücü zengini ülkelerin bu iş gücünü gerektiren mallarda, niteliksiz iş gücüne sahip ülkelerin ise niteliksiz emekle üretilen mallarda uzmanlaşacağı varsayılmaktadır⁹⁷.

1.2.2.2. Teknoloji Açığı Teorisi

⁹¹ Adam Hayes, "Skilled Labor", Investopedia, <https://www.investopedia.com/terms/s/skilled-labor.asp>, 22.07.2020.

⁹² A.e.

⁹³ Sarah Chamberlain, **Addressing the Skilled Labor Shortage in America**, Forbes (Çevrimçi) <https://www.forbes.com/sites/sarahchamberlain/2019/08/21/addressing-the-skilled-labor-shortage-in-america/#78d4fc5181df> 23.07.2020.

⁹⁴ Hayes, A.g.e.

⁹⁵ Krugman, Obstfeld and Melitz, A.g.e., p. 60.

⁹⁶ Donald B. Keasing, "Economic Growth, Development, and Foreign Trade: A Study in Pure Theory", **Technometrics**, 1976, 17:2, p. 276.

⁹⁷ Seyidoğlu, A.g.e., s.81.

Michael Vivian Posner tarafından 1961 yılında geliştirilen Teknoloji Açığı Teorisi, ülkenin pazara yeni ürünler sunma avantajından bahsetmektedir⁹⁸. Teoriye göre, herhangi bir ülke, diğer ülkeler onun pazara sunduğu yeni malı taklit etmeyi veya onun alternatifini yaratmayı başarana kadar, karşılaştırmalı avantajın yanı sıra geçici olarak tekel avantajına da sahip olacaktır⁹⁹. Heckscher-Ohlin teorisi gibi piyasanın dengeye geleceğini varsayan geçmiş teorilerin aksine, Teknoloji Açığı Teorisi teknolojik değişiklikleri ele almaktadır¹⁰⁰.

Teknoloji Açığı Teorisi, iki ülkenin ticaretten önce benzer faktör donanımlarına, talep koşullarına ve faktör fiyatı oranlarına sahip olduğunu varsayar¹⁰¹. Teknoloji açığı, yeni ürünlerin dış pazarlardan ithal edilmesi ile ikamelerin yerli üreticiler tarafından yaratıldığı zamana kadar geçen sürede mevcut olmaktadır¹⁰². Bu bağlamda, Posner'e göre, söz konusu teknoloji açığı aşağıdaki gibi üç gecikmeden oluşur¹⁰³:

- Dış Tepki Gecikmesi: Yenilikçi firmaların yeni teknolojiye sahip ürünleri üretmeleri için gereken süre aşılsa bu dış tepki gecikmesi diye nitelendirilir.
- Yurtiçi Tepki Gecikmesi: Tüm yerli firmaların, ithal edilen yeni ürünlerin tehdidini fark etmeden önce küresel pazardaki paylarını korumak için nispeten daha yeni ürün versiyonları üretmeye devam etmeleri için gereken süre aşılsa buna yurtiçi tepki gecikmesi adı verilir.
- Talep Gecikmesi: Yerli tüketicilerin yeni ürünler için teknoloji edinmeleri veya uyarlamaları gereken zaman aşılsa buna talep gecikmesi ismi verilir.

⁹⁸ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.103.

⁹⁹ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 65.

¹⁰⁰ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.104.

¹⁰¹ Öztürk, **A.g.e.**, s.45.

¹⁰² Sharon Aahana, **Technological Gap Model of International Trade**, (Çevrimçi) <https://www.economicdiscussion.net/international-trade/models-international-trade/technological-gap-model-of-international-trade-economics/30835>, 22.07.2020.

¹⁰³ Michael Vivian Posner, **The Probability of Fortune: Financial Strategies with the Best Odds**, London, Stoddart Pub, 2000, pp. 109-110

Yukarıda da belirtildiği üzere teori bazında teknoloji açığı modelinin geliştirilmesi Posner ile başlamış¹⁰⁴, teorisinin anahtarı teknolojinin yayılma (*diffusion*) oranı olarak belirlenmiştir¹⁰⁵. 1966 yılında ise Vernon Teknoloji Açığı Teorisi'ni ürün yaşam döngüsü teorisinin de yardımıyla daha da genişletmiş¹⁰⁶, teknolojinin olgunluk derecesi, dinamik ekonomik ticaretin yeni anahtarı haline gelmiştir¹⁰⁷. 1981 yılında Luigi Pasinetti, teknoloji açığında yenilik oranını vurgulayan bir Ricardian karşılaştırmalı üstünlük modeli önermiş, daha sonra, Dosi ve meslektaşları, teknoloji açığını 1990'da mutlak avantajın “kalbi” olarak kabul etmiştir¹⁰⁸.

Söz konusu teorisinin teknik taraflarına ve ülkeler arası uygulamalarına bakacak olursak, teoriye göre, teknolojik değişiklikler kümülatiftir ve her ülke için spesifik değildir¹⁰⁹. Günümüzde teknoloji bir ulusun yetkinliğini büyük ölçüde belirleyebilmekte ve talep koşullarını ve teknolojik politikaları etkileyebilmektedir. Bunun yanı sıra, teorisinin hipotezlerinden birine göre, yeni teknoloji gelişmekte olan ülkelere yayıldığı sürece, küreselleşmenin bu ülkeler üzerinde olumlu bir etkisi olacaktır, aksi takdirde iç pazar sadece zarar görecektir¹¹⁰. Örnek verecek olursak, Afrika ülkeleri, örneğin Kenya, şu anda sadece küresel olarak değil, aynı zamanda ülke içinde de teknoloji açığından muzdarip durumdadır¹¹¹.

1.2.2.3. Ürün Dönemleri Teorisi

Ürün Dönemleri Teorisi, Raymond Vernon tarafından geliştirilen bir teoridir¹¹². Teori, bir ürünün yaşam döngüsünün başlarında, o ürünle ilişkili tüm parçaların ve işçiliğin, icat edildiği alandan geldiğini öne sürmektedir¹¹³. Ürün dünya pazarlarında kabul edildikten ve kullanıldıktan sonra, üretim yavaş yavaş başlangıç

¹⁰⁴ Kahraman Arslan, **Dış Ticaret Politikaları**, İstanbul, Detay Yayınları, 2014, s. 17.

¹⁰⁵ Öztürk, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁰⁶ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 104.

¹⁰⁷ Andrea Filippetti and Antonio Peyrache, "Productivity growth and catching up: a technology gap explanation", **International Review of Applied Economics**, 2017, 31:3, p. 284.

¹⁰⁸ Aahana, **A.g.e.**

¹⁰⁹ Fulvio Castellacci, "Technology Gap and Cumulative Growth: Models and outcomes", **International Review of Applied Economics**, 2002, 16:3, p. 334.

¹¹⁰ **A.e.**, p. 335.

¹¹¹ Eugene Bempong Nyantakyi and Jonathan Munemo, "Technology gap, imported capital goods and productivity of manufacturing plants in Sub-Saharan Africa", **The Journal of International Trade and Economic Development**, 2017, 26:2, p. 217.

¹¹² Öztürk, **A.g.e.**, s. 50.

¹¹³ Seyidoğlu, **A.g.e.**, s.104.

noktasından uzaklaşır, bazı durumlarda, orijinal buluş ülkesi tarafından ithal edilen bir ürün haline gelir¹¹⁴.

Bu teorik model, (en azından ilk başta) yüksek gelirli gruplara hitap eden ve üretiminde yüksek oranda sermaye kullanılan ürünler için geçerlidir. Örneğin, yeni ürün aşamasında ürün ABD'de üretilir ve tüketilir; ihracatı gerçekleşmez. Olgunlaşan ürün aşamasında, seri üretim teknikleri geliştirilir ve dış talep (gelişmiş ülkelere) genişler; ABD artık ürünü diğer gelişmiş ülkelere de ihraç edebilir. Standart ürün aşamasında üretim gelişmekte olan ülkelere taşınır ve daha sonra ürün gelişmiş ülkelere ihraç edilir¹¹⁵.

Raymond Vernon ürünleri, ürün yaşam döngüsündeki aşamalarına ve uluslararası ticaret pazarında nasıl davrandıklarına göre üç kategoriye ayırmıştır¹¹⁶:

- Yeni ürün
- Olgunlaşan Ürün
- Standart Ürün

Ürün Dönemleri Teorisi'nde bir ürünün yaşam döngüsü ile ilgili beş aşama vardır¹¹⁷:

1. Giriş (Yerel Yenilik)
2. Büyüme (Yurtdışı İnovasyon)
3. Olgunluk
4. Doyma (Dünyaya Yayılma)
5. Vazgeçme (Ters Yönde Gelişim)

Giriş aşamasında ürün yurtiçi pazara tanıtılmak için hazırlanır. Bu aşama deneme aşaması olarak görülür. Büyüme aşamasında, ürün atık olgunlaşmaya başlar ve yavaş yavaş ihracata geçilir. Olgunluk aşamasında ise üretim teknolojisi standartlaşır. Doyma aşamasında standart üretimin maliyetini düşürmek amacıyla üretim, üretim maliyetlerinin düşük olduğu ülkelere kaydırılır. Vazgeçme aşamasında

¹¹⁴ A.e., s. 105.

¹¹⁵ Hui Cao and Paul Folan, "Product Life Cycle: The Evolution of a Paradigm and Literature Review from 1950–2009", **Production Planning and Control**, 2012, Volume: 23, Issue: 8, p. 657.

¹¹⁶ Raymond Vernon, "Behind the scenes: How Policymaking in the European Community, Japan, and the United States Affects Global Negotiations", **Environment: Science and Policy for Sustainable Development**, 1993, Volume: 35, Issue: 5, p.16.

¹¹⁷ Öztürk, A.g.e., ss. 48-49

ise ürün tüm dünyaya yayılır ve yenilikçi ülkenin iç piyasasında tamamen devre dışı kalır. Bununla da ürün dönemleri tamamlanır¹¹⁸.

1.2.2.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Tercihlerde Benzerlik Teorisi (Linder hipotezi de denmektedir), uluslararası ticaret modelleri hakkında “ülkelerin talep yapıları ne kadar benzer olursa, birbirleriyle o kadar iyi ticaret yapacaklardır” ekonomik varsayımına dayanan teoridir¹¹⁹. Teoriye göre ayrıca, aynı tercihlere ve faktör donanımına sahip iki ülke arasında dış ticaret sürekli devam edecektir¹²⁰.

Bu teori 1961 yılında Stefan Burenstam Linder tarafından Heckscher-Ohlin Teorisinin ampirik geçerliliğini sorgulayan Leontieff paradoksuna olası bir çözüm olarak önerilmiştir¹²¹. Heckscher-Ohlin ve diğer faktör tabanlı ticaret teorileri, Leontieff Heckscher-Ohlin Teorisi’ni ampirik olarak reddeden bir çalışma yayınlayana kadar uluslararası iktisat literatürüne hakim olmuşlardır. Aslında, Leontieff Amerika Birleşik Devletleri’nin (o zamanlar parasal sermayenin en bol olduğu ülke) öncelikle emek yoğun mal ihraç ettiğini bulmuştur. Linder ise, işin özünde, Leontieff’in bulgularıyla tutarlı bir alternatif ticaret teorisi önermiştir¹²². Linder hipotezi, faktör donatılarını içeren olağan arz temelli teorilerin aksine talebe dayalı bir ticaret teorisi sunmaktadır. Linder, benzer talepleri olan ulusların benzer endüstriler geliştireceğini öne sürmüştür¹²³.

Söz konusu teori, yerli tedarikçilerin yerli tüketicilerin çoğunluğu tarafından talep edilen ürün türlerinin imalatında uzmanlaştığını, ancak üretimlerinin bir kısmını bu tür ürünlerin azınlık bir tüketiciye hitap ettiği ülkelere ihraç edebildiklerini varsaymaktadır¹²⁴. Aynı şekilde, yerli tüketicilerin azınlığının farklı talepleri vardır, bunlar bu tür zevklerin çoğunlukta olduğu ülkelere yapılan ithalatlarla karşılanabilecek taleplerdir. Bir ülkede talep edilen ürün türleri büyük ölçüde kişi

¹¹⁸ A.e., ss. 48-49.

¹¹⁹ Seyidoğlu, A.g.e., s. 107.

¹²⁰ Öztürk, A.g.e., s. 45.

¹²¹ Seyidoğlu, A.g.e., s. 107.

¹²² Krugman, Obstfeld and Melitz, A.g.e., 111.

¹²³ Michael McPherson, Michael Redfearn and Margie Tieslau, “International trade and developing countries: an empirical investigation of the Linder hypothesis”, **Applied Economics**, 2001, 33:5, p. 650.

¹²⁴ Seyidoğlu, A.g.e., s. 107.

başına düşen gelir düzeyine göre belirlendiğinden, çoğu ürün alışverişi benzer endüstriyel yapıya sahip ülkeler arasında gerçekleşir ve her biri esas olarak benzer ürünleri ihraç ve ithal eder.

1.2.2.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Ölçek Ekonomileri Teorisi, ülkelerin uzmanlaştığı sektörlerin firmalarının faaliyet ölçekleri (genellikle üretilen çıktı miktarı ile ölçülür) nedeniyle elde ettikleri maliyet avantajları olup, çıktı başına maliyet artan ölçekle azalmaktadır. Ölçek ekonomileri temelinde, pazar kontrolü açısından teknik, istatistiksel, örgütsel veya ilgili faktörler olabilir. Bunlara bağlı olarak, ölçek ekonomileri içsel ve dışsal olarak iki kategoriye ayrılmaktadır¹²⁵.

Ölçek ekonomileri bir kavram olarak, çeşitli organizasyon ve iş durumları, bunun yanı sıra üretim, tesis veya tüm işletme gibi çeşitli düzeylerde geçerlidir. Teoriye göre, çıktı arttıkça ortalama maliyetler düşmeye başladığında, ölçek ekonomileri ortaya çıkar. Üretim tesislerinin sermaye maliyeti, ulaştırma ve endüstriyel ekipmanların aşınması gibi bazı ölçek ekonomileri fiziksel veya mühendislik temeline sahiptir¹²⁶.

Ölçek ekonomileri, ülkelerin uzmanlaştığı tüm sektörlerdeki işletmeler için önemli bir kavramdır ve büyük işletmelerin daha küçük işletmelere kıyasla maliyet tasarrufu ve rekabet avantajlarını temsil etmektedir. Bu bağlamda, çoğu tüketici, ünite başına maliyet şirketin ne kadar ürettiğine bağlı olduğundan küçük bir işletmenin neden daha büyük bir şirket tarafından satılan benzer bir ürün için daha fazla ücret (harcadığını) aldığını anlamıyor. Daha büyük şirketler, üretim maliyetini daha büyük miktarlarda ürüne yayarak daha fazla üretim yapabilmektedirler¹²⁷.

Ölçek Ekonomileri Teorisi'ne göre, ölçek ekonomilerinin ortaya çıktığı durumlarda her açıdan aynı olsalar bile karlı dış ticaret yapılması mümkündür. Bu, Heckscher-Ohlin Teoremi tarafından açıklanamıyor. Bazı endüstrilerde küçük ölçekli firmaların büyük ölçekli firmalarla rekabetini güçleştirmesi nedeniyle ölçek ekonomileri uluslararası ticarete önemli bir etkidir. Ölçek ekonomileri uluslararası

¹²⁵ Öztürk, A.g.e., s. 41.

¹²⁶ Seyidoğlu, A.g.e., s. 108.

¹²⁷ A.g.e., s. 108.

ticaret açısından bakıldığında ülkelerin farklı endüstrilerde uzmanlaşmaları için daha güçlü teşvik sağlar. Ülke, ölçek ekonomisine sahip birkaç endüstriye yoğunlaşır¹²⁸.

1.2.2.6. Monopolcü Rekabet Teorisi

Söz konusu teoriyi anlamak için önce monopolcü rekabet kavramını incelemek gerekmektedir. Monopolcü rekabet, birçok firmanın benzer ancak mükemmel olmayan ürünler veya hizmetler sunduğu bir sektörü karakterize etmektedir. Monopolcü rekabet endüstrisine giriş ve çıkış engelleri düşüktür ve herhangi bir firmanın kararları rakiplerinin kararlarını doğrudan etkilemez¹²⁹. Bu bağlamda, monopolcü rekabet, marka farklılaştırması stratejisiyle yakından ilgilidir¹³⁰.

Monopolcü rekabet, monopol ve tam rekabet (tamamen teorik bir durum) arasında bir rekabet türüdür ve ikisinin de temel unsurlarını birleştirir. Monopolcü rekabet içindeki tüm firmalar aynı, nispeten düşük piyasa gücüne sahiptir. Uzun vadede, talep oldukça esnektir, yani fiyat değişikliklerine duyarlıdır. Kısa vadede ekonomik kar pozitifdir, ancak uzun vadede sifıra yaklaşır¹³¹.

Monopolcü rekabet, ayrıca tüketicilere günlük yaşamlarında aşına olan bir dizi sektörü karakterize eden bir rekabet türüdür. Örnekler arasında restoranlar, kuaför salonları, giysiler ve tüketici elektroniği sayılabilir¹³².

Britanya Ensiklopedisine göre, bir teori olarak Monopolcü Rekabet Teorisi, birçok bağımsız alıcının ve çok sayıda bağımsız satıcının olabileceği ancak rekabetin ürün farklılaşması, pazarın coğrafi parçalanması veya bazı benzer koşullar nedeniyle kusurlu olduğu pazar durumunu incelemektedir¹³³. Teori, Amerikalı iktisatçı Edward Hastings Chamberlin tarafından “Monopolistik Rekabet Teorisi (1933)” kitabında ve İngiliz iktisatçı Joan Robinson tarafından “Kusurlu Rekabet Ekonomisi (1933)” kitabında aynı anda (veya paralel olarak) geliştirilmiştir¹³⁴.

¹²⁸ A.e., s. 108

¹²⁹ Öztürk, A.g.e., s. 35.

¹³⁰ Ronald Peterson, "Chamberlin's Monopolistic Competition: Neoclassical or Institutional?", **Journal of Economic Issues**, 1979, Volume: 13, Issue:3, p. 673.

¹³¹ John F. M. McDermott, "Chamberlin and Robinson: their realism revisited and revised", **Journal of Post Keynesian Economics**, 2011, 34:1, p. 161.

¹³² Peterson, A.g.m., p. 674.

¹³³ Krugman, Obstfeld and Melitz, A.g.e., p. 111.

¹³⁴ A.e., p. 112.

Teori, ürün farklılaştırması, her satıcı ülkenin tüketici ülke açısından bazı benzersiz özelliklere sahip malları (marka adları, özel bileşenler, ek müşteri hizmetleri, vb.) taşıdığı bir durum dahil olmak üzere çeşitli pazar fenomenlerini kapsamaktadır. Örneğin, teoride uluslararası tekelin üç farklı boyutu gösterilmektedir¹³⁵:

- Az sayıda büyük firmadan oluşan bir sanayi ile karakterize edilen oligopol;
- Belirli bir ürünün farklı müşterilere farklı fiyatlardan satıldığı ayırt edici tekel;
- Tek (tekelci) bir alıcının olduğu tekel.

Monopolcü rekabet teorisi, sanayi malları üzerindeki iki-yönlü ticareti, ölçek ekonomileri ile açıklamaktadır. Buna göre, sanayide firmalar genellikle ölçeğe göre artan verimlilik koşulları altında çalışmaktadırlar. Bundan mütevellit, monopolcü rekabet piyasaları ortaya çıkar. Monopolcü rekabet teorisinde uluslararası ticaret endüstri-içi ticaret, mal farklılaştırılması ve ölçek ekonomileri ile açıklanır. Teoriye göre, ülkeler arasındaki faktör donatımları ne kadar farklıysa, karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı endüstriler-arası ticaret de o derece büyük olur¹³⁶.

1.3.Dış Ticaretin Ekonomik Etkileri

Dış ticaretin ülkeler için çok sayıda olumlu etkileri bulunmaktadır. Dış ticaret, bir ülkenin karşılaştırmalı maliyetlere göre uluslararası uzmanlaşmanın avantajlarından yararlanmasını sağlar. Her ülke, diğerlerinin daha düşük maliyetle sağlayabilecekleri karşılığında daha ucuza üretebileceği mallarda uzmanlaşır ve onları ihraç eder. Bir ülke, karşılaştırmalı üstünlüğüne göre uzmanlaştığında, reel gelirden bir artış ve bunun sonucunda halkının yaşam standardında artış elde eder¹³⁷. J.S. Mill,

¹³⁵ Öztürk, A.g.e., s. 36.

¹³⁶ Seyidoğlu, A.g.e., s. 110.

¹³⁷ Sanket Suman, **Beneficial Effects of International Trade and Economic Development** (Çevrimçi) https://www.economicdiscussion.net/international-trade/beneficial-effects-of-international-trade-economic-development/13171?_cf_chl_jschl_tk_=d1b98962f3b70662fd5cb55a0b9159dbb5231791-1599701554-0-ARPwbG1-u06x3xK_-NSBEuOFpY4xgqy2Ta7zARY24EQb593XwWD03UriNGjP9DjZ9yXmfsqS6mBxz86L4Q-E3ae7joFN5WbgCjUg8Htgmsgmd3IXshbP3SSBFUuHWLGHe30uoKVONas1JdS5irWgECfsXtgTt3eI33Srsow9jbwaTmJsDR2jHrNQGKnFZLWQDijDIH9otCHPXjBh6pEVpsR6VwWpmanOWG1NFQTlsdlr_I9tIPt-AoBcF8_mtPH-2D36fmGnTGjr--0HMBONfWYrkvCOARRqRADMEViVQOMbU0qLZvOmVyA-

uluslararası ticaretin bu yönünü vurgulamış ve bunun dış ticaretin doğrudan ekonomik avantajı olarak değerlendirilebileceğini savunmuştur¹³⁸. Dolayısıyla dış ticaret, bir ülkenin kaynaklarının daha iyi ve verimli kullanılmasını sağlayarak reel milli gelirini artırmakta ve dolayısıyla büyümeyi teşvik edici bir etkiye sahiptir¹³⁹.

Bunun yanı sıra, pazarın genişlemesinden kaynaklanan verimlilik artışlarının dış ticaretin bir sonucu olduğu ileri sürülmektedir¹⁴⁰. Verimlilikteki gelişmeler, daha fazla işbölümünden, daha yüksek derecede makineleşmeden ve daha fazla yenilik olasılığından kaynaklanmaktadır¹⁴¹. Dış ticaretin, pazarın ve işbölümünün kapsamını genişleterek, daha fazla makine kullanımına izin verdiği, yenilikleri teşvik ettiği, teknik bölünmezliklerin üstesinden geldiği, emeğin üretkenliğini artırdığı ve genellikle ticaret yapan ülkenin ekonomik kalkınmasını sağladığı bilinmektedir¹⁴². J. S. Mill, bunları dış ticaretten kaynaklanan dolaylı dinamik faydalar olarak kategorize etmiştir¹⁴³.

Dolayısıyla dış ticaret, pazarın büyüklüğünü genişleterek, ekonomi üzerinde dinamik bir etki yapmaktadır. Buna karşılık, daha yüksek ticarete üretimi artırmaya yardımcı olur. Sonuç olarak ülke, dış ve iç ölçek ekonomilerinin faydalarından yararlanır¹⁴⁴.

Dış ticaretin bu büyümeyi teşvik edici yönünü vurgulayan J.R. Hicks, ticaretin daha fazla büyüme potansiyeline sahip mallar için daha az büyüme potansiyeline sahip malların değişimi için bir fırsat sunduğunu ve böylelikle tasarruf yönündeki belirli bir çabadan kaynaklanan ilerlemeyi hızlandırdığını gözlemlemiştir¹⁴⁵.

Dış ticaret kalkınma amacıyla gerekli sermaye malları ve malzemelerini ithal etme imkanı sağlar¹⁴⁶. Yüksek büyüme potansiyeline sahip makine, nakliye ekipmanı,

[pUJxZtLSVNqhRT904V5VMoLQkRbVjzm-z-BCwgBdqkLE6NS9InDdlukLP6OzO_IzVyA2X5LU6pWZVj0p6c9m4fBU5Ouz9c](https://doi.org/10.1007/978-94-007-5000-0_10) 01.09.2020.

¹³⁸ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 138.

¹³⁹ Suman, **A.g.m.**

¹⁴⁰ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 139.

¹⁴¹ Seyidoğlu, **A.g.e.**, s. 552.

¹⁴² Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 141.

¹⁴³ Seyidoğlu, **A.g.e.**, s. 553.

¹⁴⁴ Dominick Salvatore, "International trade policies, industrialization, and economic development", **The International Trade Journal**, 2012, 10:1, p. 26.

¹⁴⁵ Hans-Michael Trautwein, "Three macroeconomic syntheses of vintage 1937: Hicks, Haberler, and Lundberg", **The European Journal of the History of Economic Thought**, 2014, 21:5, p. 842.

¹⁴⁶ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 142.

araç, enerji üretim ekipmanı, yol yapım makineleri, ilaçlar, kimyasallar ve diğer malların ithalatı, gelişmekte olan ülkelere daha fazla fayda sağlamaktadır¹⁴⁷.

Ayrıca dış ticaretin teknolojik bilginin yayılması için bir araç olabileceği savunulmaktadır¹⁴⁸. Bilgi eksikliği, bir ülkenin kalkınmasında en büyük engel olabilir ve bu eksiklik daha gelişmiş ekonomilerle temasa geçilerek, yani dış ticaretle mümkün hale getirilerek etkin bir şekilde giderilebilir¹⁴⁹. Teknik bilgi ve beceriler teknolojik ilerlemenin vazgeçilmez bir kaynağıdır ve genel olarak fikirlerin içe aktarılması, kalkınma için güçlü bir faktördür¹⁵⁰. Bu nedenle, dış ticaret, gelişmekte olan ülkelerin insanları üzerinde eğitici bir etkiye sahip olabilir ve böylece teknolojik ve endüstriyel devrimin gerçekleştirilmesine yardımcı olabilir¹⁵¹.

Bunun yanı sıra, dış ticaretin sermaye oluşumunun artmasına yardımcı olduğu bilinmektedir. Dış ticaretle ilişkili daha verimli kaynak tahsisi yoluyla gerçek gelir arttıkça tasarruf etme kapasitesi artar. Dış ticaret aynı zamanda yatırımı teşvik eder ve dolayısıyla sermaye oluşum oranını artırma eğilimindedir¹⁵². Bu teşvik, dış ticaretin sağladığı daha geniş pazarlarda artan getiri elde etme olasılığından kaynaklanmaktadır¹⁵³. Ayrıca, büyük ölçekli üretim ekonomilerine izin vererek, dış pazarlara erişim, daha gelişmiş üretim tekniklerini benimsemeyi karlı hale getirir. Dolayısıyla, dış ticaret, az gelişmiş ülkelerde artan sermaye oluşumu için koşullar yaratarak, ekonomik kalkınmalarına yardımcı olabilir¹⁵⁴. Dış ticaret ayrıca yabancı sermaye ithalatı için uygun koşullar yaratarak kalkınmanın desteklenmesine yardımcı olur¹⁵⁵. Haberler, ticaretin, sermayenin çok gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere uluslararası hareketi için bir araç olduğunu savunmuştur. Az gelişmiş bir ülkenin yabancı ülkelere elde edebileceği sermaye miktarı, büyük ölçüde ticaret hacmine bağlıdır¹⁵⁶. Haberler'in görüşlerine göre, bir ülkenin ticaret hacmi ne kadar büyükse,

¹⁴⁷ Salvatore, **A.g.m.**, s. 27.

¹⁴⁸ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 145.

¹⁴⁹ Salvatore, **A.g.m.**, s. 28.

¹⁵⁰ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 144.

¹⁵¹ Mohammad Mafizur Rahman, Muhammad Shahbaz and Abdul Farooq, "Financial Development, International Trade, and Economic Growth in Australia: New Evidence From Multivariate Framework Analysis", **Journal of Asia-Pacific Business**, 2015, 16:1, p. 24

¹⁵² Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 150.

¹⁵³ Suman, **A.g.e.**

¹⁵⁴ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 151.

¹⁵⁵ Suman, **A.g.e.**

¹⁵⁶ Krugman, Obstfeld and Melitz, **A.g.e.**, p. 153.

o ülkenin kullanımına sunulması beklenebilecek yabancı sermaye hacmi o kadar büyük olacaktır¹⁵⁷.

Dış ticaret, sağlıklı rekabet sağlayarak ve verimsiz tekelleri kontrol altında tutarak da ekonomik kalkınmaya yardımcı olur. Bir ekonomi ne kadar rekabetçi ise, o kadar verimli olacaktır¹⁵⁸. J.S. Mill bu konuyu şu şekilde ele almıştır: “*Dış ticaret, sağlıklı rekabeti teşvik ederek ve verimsiz tekelleri kontrol ederek az gelişmiş bir ülkeye dolaylı olarak fayda sağlamaktadır*”¹⁵⁹. Benzer şekilde Hicks, “*Dış ticaret, az gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişme hızını hızlandırmaktadır.*” hipotezini öne sürmüştür¹⁶⁰.

¹⁵⁷ Trautwein, A.g.e., p. 854.

¹⁵⁸ **Monopoly, Factor Market Analysis** (Çevrimçi) https://www.amosweb.com/cgi-bin/awb_nav.pl?s=wpd&c=dsp&k=monopoly,+factor+market+analysis 02.09.2020.

¹⁵⁹ John Stuart Mill, **Utilitarianism** (Çevrimçi) <https://www.utilitarianism.com/mill3.htm> 01.02.2021.

¹⁶⁰ John Hicks, **A Market Theory of Money**, Oxford, Oxford University Press, 2017, p. 57

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Azerbaycan, 1991'deki bağımsızlığından bu yana önemli bir ekonomik dönüşüm ve gelişme geçirmiştir. Ülkenin çeşitli alanlara yoğunlaşan ekonomisi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla çökmüş ve 1995'te gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) 1989'daki göstericinin sadece% 37'ni oluşturmuştur. 2001 yılına kadar% 49'luk yoksulluk oranına rağmen, Azerbaycan kendisini hızlı bir şekilde kişi başına gayri safi milli geliri 7,350 \$ (2013) olan bir üst orta gelirli ülkeye dönüştürebilmiştir¹⁶¹. Azerbaycan aynı zamanda İnsani Gelişim Endeksi (İGE) kapsamında 2010'dan bu yana “yüksek insani gelişme” ülkesi haline gelmiştir¹⁶².

Hızlı ekonomik gelişme, esas olarak hidrokarbon kaynaklarının (yabancı petrol şirketleriyle üretim paylaşım anlaşmaları ve yabancı doğrudan yatırım yoluyla) kullanılmasına bağlanmaktadır. Bunun yanı sıra, piyasa temelli bir ekonomiyi desteklemeye yönelik önemli reformlar, büyümeyi kolaylaştırmada etkili olmuştur¹⁶³. Bununla birlikte, petrol kaynaklarına bağımlılık, ülkeyi dalgalanma riskine sokmakta ve uzun vadeli sürdürülebilirlik ve makroekonomik istikrar ile ilgili endişeleri artırmaktadır. 2011 ve 2012'deki durgun büyüme oranları, ülkenin petrol üretimine güvenmeye karşı savunmasızlığını gösterdi. 2011'de sıfıra yakın büyüme, 1995'in GSYİH daralmasından bu yana en düşük büyüme¹⁶⁴ olmuştur.

Petrolün tükenen bir rezerv olduğu göz önünde bulundurulduğunda ekonomik temelleri çeşitlendirmek için hükümet, ülkenin petrol gelirini altyapı yatırımlarını finanse etmek ve uygulanabilir petrol dışı ekonomik sektörler kurmak için kullanmayı planlıyor. Tüm dünyayı kapsayan iklim değişikliği, ticaret savaşları, 4. Sanayi Devrimi ve ekonomik yönetim kapsamındaki değişiklikler, yeni altyapı projelerinin uygulanması ve Azerbaycan'da yeni bir ekonomik modele geçişin tamamlanmasını

¹⁶¹ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan Ekonomisi**, Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bakü, 2003, ss. 26-27.

¹⁶² **Azerbaijan: Human Capital Forum Helps the Country Orient Itself for the Future**, World Bank, 2019 (Çevrimçi) <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2019/01/23/azerbaijan-human-capital-forum-helps-the-country-orient-itself-for-the-future> 12.11.2020.

¹⁶³ Aras, **A.g.e.**, s. 16.

¹⁶⁴ Center for Economic and Social Development Research Group, **Azerbaijan Economy Since Independence; Independent View**, Baku, 2012, pp. 6-7.

zorunlu kılıyor¹⁶⁵. Bu nedenle Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in talimatıyla yeni bir ekonomik kalkınma stratejisi hazırlanmaktadır.

2.1. Ekonomik Büyüme

Bağımsızlık sonrası Azərbaycan'ın ekonomik büyümesini incelemek için SSCB döneminde onun nasıl geliştiğini anlamamız gerekmektedir. Azərbaycan SSC'de esas endüstri alanlarının tasnifatını aşağıdaki şekilde vermek mümkündür:

- Petrol
- Doğalgaz
- Kimya endüstrisi
- Makine mühendisliği ve metalurji
- Gıda endüstrisi¹⁶⁶

Azərbaycan, SSCB'nin en verimli petrol ve gaz bölgesiydi. Petrol ve gaz esasen Abşeron Yarımadası, Kür-Araz ovası ve Hazar denizinden çıkarılırdı. Rafineri endüstrisi ağırlıklı olarak Bakü'de yoğunlaşmış, Daşkasan bölgesinde ise demir cevheri ve alunit çıkarılmıştır¹⁶⁷. Bunların yanı sıra, elektrik üretimi de SSCB döneminde Azərbaycan'ın ekonomik büyümesine katkı sağlayan önemli unsurlardan idi. Fakat ülkenin petrolden sonra en önemli ekonomik temeli tarım sektörü olmuştur. 1986'da ülkede tarıma dahil olan 4.1 milyon hektar arazi vardı¹⁶⁸:

- Ekilebilecek alanlar – 1.4 milyon hektar,
- Mera alanları – 2.1 milyon hektar,
- Ekili alanlar – 1.33 milyon.

Tarım, tarımsal üretimin% 70'ini karşılamakta, ana teknik ürün olarak ise pamuk üretilmekteydi. Tarım sektörü, Azərbaycan'ın SSCB'nin ekonomik

¹⁶⁵ “Azərbaycan Respublikasının Uşaqlara dair 2020–2030-cu illər üçün Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi, 02 iyun 2020 (Çevrimçi) <https://president.az/articles/38959> 10.11.2020.

¹⁶⁶ Aras, A.g.e., ss. 9-10.

¹⁶⁷ Azər İsayev, Neft və Qaz Sənayesinin İqtisadiyyatı, ADNA, Azərneşr, Bakı, 2008, s. 100.

¹⁶⁸ İlham Əliyevin sərəliyi ilə Lənkəranda çay, çəltik və sitrus meyvələri istehsalının inkişafı məsələlərinə dair respublika müşavirəsi keçirilib, Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi, 03 sentyabr 2017 (Çevrimçi) <https://president.az/articles/25105/print> 12.11.2020.

büyümesine sağladığı en büyük katkılardan biri olmuştur¹⁶⁹. Fakat SSCB'nin çöküşüyle beraber ülkenin tüm ekonomik temelleri sarsılmış, bunun yanı sıra Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Savaşı'nın yaratmış olduğu zorluklar ekonomik büyümeye olumsuz yönde etki etmiştir. Genel olarak bağımsızlık sonrası ekonomik büyüme dönemini anlamak için bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan gelişmelerin değerlendirilmesi gerekir. Bu nedenle bağımsızlığın ilk yılları ve o yıllarda yaşanan süreçler bu alt bölümde anlatılacaktır.

1991'den 1994'e kadar olan dönem, bağımsızlıktan sonraki ilk dönem olarak kabul edilebilir. Bu dönemde ihtisas ve işbölümüne dayalı ekonomik yapı, SSCB'nin çöküşü sonucu sona ermiş, Azerbaycan SSCB ile ortak pazarını kaybetmiş, hammadde, yarı mamul, ekipman temini, piyasa, finans ve eski merkezi planlamaya dayalı yönetim nedeniyle neredeyse tüm sektörlerde üretim durmuştur¹⁷⁰. Eski birlik devletleri arasındaki ekonomik ilişkilerin ortadan kaldırılması da buna etki eden önemli bir faktördür. Bunun yanı sıra, Dağlık Karabağ Savaşı ve Moskova-Çeçenya sorunu ticaret yollarının kapanmasına neden olmuş, bu da Azerbaycan'ı ekonomik abluka durumuna sokmuştur¹⁷¹.

Siyasi istikrarsızlık ve piyasa ekonomisine geçiş, derin krizlere neden olmuş, o yıllarda ülke yüksek işsizlik ve hiper enflasyona şahitlik etmiştir. Yüksek enflasyon ve istikrarsız sosyo-politik ortam ekonomik büyümeyi, özellikle sanayinin ve tarımın gelişmesini engellemiş, üretimdeki düşüş ve yüksek enflasyon, ekonomik krizin artmasına ve sosyo-ekonomik gerilimlere neden olmuştur¹⁷².

Siyasi istikrarsızlık yüzünden ilgili ekonomik reformların yapılmaması, Karabağ savaşı için bütçe harcamaları, ülke topraklarının% 20'sinin kaybı, 1 milyondan fazla mülteci sorunu, yabancı yatırım eksikliği ve özelleştirme uygulamasının zayıf uygulanması Azerbaycan ekonomisinde derin krizlere neden olmuş, piyasa ekonomisine geçiş için uygun strateji belirlenmemiş ve o dönemde ekonomik kararlar etkisiz kalmıştır¹⁷³. Bu bağlamda, 1992 yılından başlayarak

¹⁶⁹ Emin Alishov, **Bağımsızlık sonrası geçiş döneminde Azerbaycan ekonomisinde yaşanan depresyon sürecinin değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020, s. 30.

¹⁷⁰ Aras, **A.g.e.**, ss. 11-12.

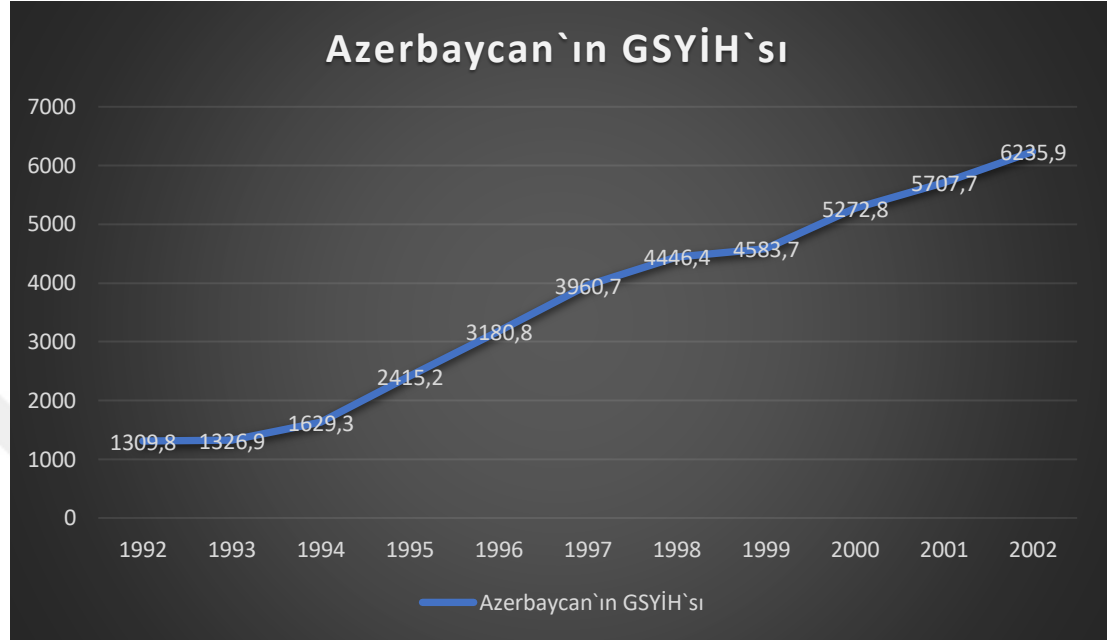
¹⁷¹ **A.e.**, s. 12

¹⁷² **A.e.**, s. 14

¹⁷³ **A.e.**, s. 13

Azerbaycan`ın GSYİH`sını aşağıdaki grafiklerde görmek mümkündür. Grafiklerinden ardından GSYİH`ya etki eden etkenler belirtilecektir.

Grafik 1. 1992-2002 yılları arasında Azerbaycan`ın GSYİH`sı (milyon Dolar`la)

Kaynak: Dünya Bankası,

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AZ>

(05.11.2020)

Enflasyon 1992-1994'te dört haneli rakamlara yükselmiş, para politikalarındaki eksiklikler yeni bir ekonomik krize neden olmuştur. Ekonomik kriz ve üretimdeki düşüş, fiyat artışı ve devlet bütçesindeki açıklarla sonuçlanmış, vergi tahsilatındaki eksiklikler bütçenin daha da düşmesine neden olmuştur¹⁷⁴.

Ekonomideki durgunluk 1995 yılından itibaren değişmeye başlamış, ekonomik reformlara ve yeni ekonomik modellere uygun olarak ülkenin ekonomik gelişim programı hazırlanmıştır. Serbest piyasa ekonomisini oluşturmak için bazı önemli yasalar çıkarılmış, özelleştirme, özel mülkiyetin geliştirilmesi, ekonomik yapının yeniden inşası, gümrükler, vergi ve finans sistemleri, ticaretin serbestleştirilmesi, toprak ve tarım reformlarının gerçekleştirilmesi, sosyal refahın iyileştirilmesi, eğitim ve sağlık sistemlerinin iyileştirilmesi vb. alanlarda düzenlemeler yapılmıştır. Serbest piyasa ekonomisi yaratma girişimleri, dış ticaretin ve döviz kurunun

¹⁷⁴ Osman Nuri Aras, Elchin Suleymanov and Karim Mammadov, **Economy of Azerbaijan: 25 Years of Independence**, Baku, 2016, p. 8.

serbestleştirilmesine yönelik adımlar enflasyon oranını düşürmüş ve bütçe açıklarını en aza indirmiştir¹⁷⁵.

Birkaç petrol anlaşmasını içeren “Yüzyılın Sözleşmesi” de bu dönemde imzalanmış, “Yüzyıl Sözleşmesi”nin imzalanması ile Azerbaycan ekonomisine büyük miktarda yatırım girmeye başlamıştır.

Azerbaycan ekonomisindeki durgunluk 1996 yılında tamamen sona ermiş, yeni ekonomik modeller başarıyla sonuçlanmıştır. Böylece son 1991 yılına kıyasla GSYİH% 26,3 artmış, halkın refahı iki kat artmış, özel sektörün ekonomideki payı% 29'dan% 68'e yükselmiştir¹⁷⁶.

Azerbaycan ekonomisine 1994-2000 yılları arasında petrol anlaşmalarına katılan firmalar tarafından yaklaşık 3.4 milyar dolar yatırım yapılmış, yabancı yatırımların toplam tutarı 1994 yılından 2000 yılına kadar 15.9 milyar dolar oluşturmuştur¹⁷⁷. Petrol ihracatının artmaya başladığı 2000 yılından bu yana ihracat GSYİH'da önemli rol oynamaktadır. Petrol ise ihracatta önemli rol oynamaktadır. Petrol ve petrol ürünlerinin ihracat içindeki payı 1998 yılında% 64,8, 2001 yılında% 84 olmuştur. Bunun en önemli kısmı ham petrol ihracatından gelmektedir. Azerbaycan'dan ihraç edilen petrolün fiyatı dünya pazarındaki artışa bağlı olarak artmıştır. Öte yandan ihraç edilen petrol hacmi de artmıştır. Ancak bütün bunların sonucunda Azerbaycan petrol fiyatlarına bağımlı hale gelmiştir¹⁷⁸.

2000-2003 yılları arasındaki dönem yabancı girişimcilerin Azerbaycan'a çekilmesi dönemi olarak da bilinmektedir. Bu dönemde hala% 50'e kadarının günlük geliri 1 dolar civarında olan halkın refahının yükseltilmesi amacıyla yeni bir iş ortamı kurulmuş, yeni kurulan yatırım ortamı yabancı yatırımcıların ilgisini çekmeye başlamıştır¹⁷⁹. Gelişmelerin devamını aşağıdaki grafikte görmek mümkündür.

Grafik 2. 2003-2012 yılları arasında Azerbaycan'ın GSYİH'sı (milyon Dolar'la)

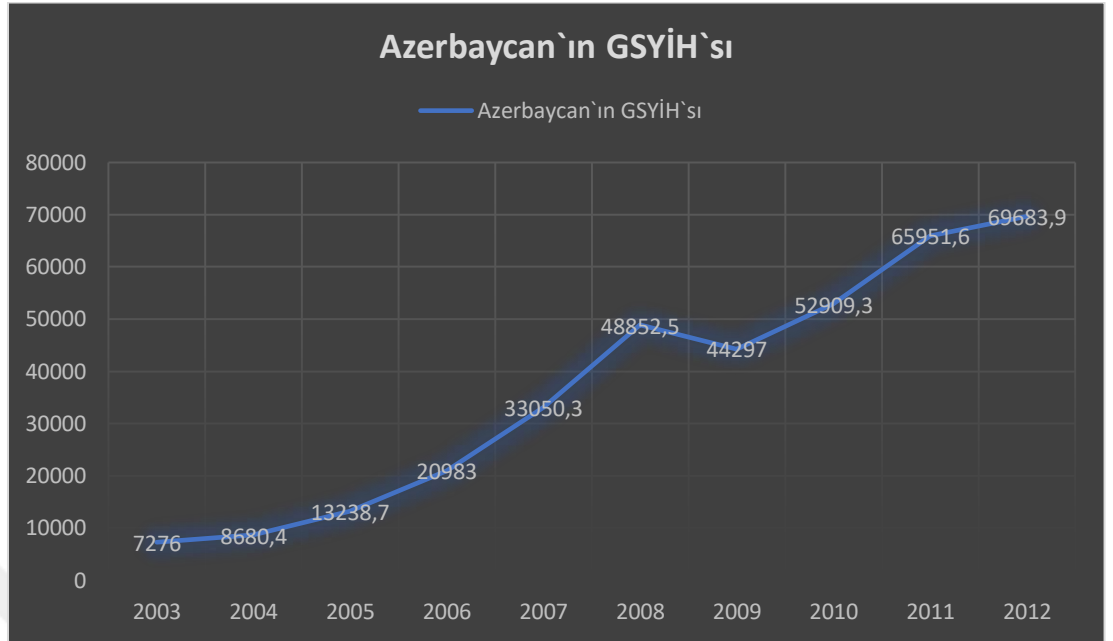
¹⁷⁵ A.e., s. 363.

¹⁷⁶ A.e., s. 11.

¹⁷⁷ A.e., s. 208.

¹⁷⁸ A.e., s. 43.

¹⁷⁹ A.e., s. 246.

Kaynak: Dünya Bankası,

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AZ>

(05.11.2020)

2003 yılından sonra petrol arıtma, kimya sanayi, petrokimya ve elektrik sanayi gibi alanlar petrolün ekonomideki önemini artırmış, bu tür stratejik endüstrilere yabancı yatırımlar yapılmış, Azerbaycan, küresel düzeyde petrol ürünleri pazarı yaratma yoluna girmiştir¹⁸⁰.

Bu dönemde üç farklı dönemi içeren sosyo-ekonomik kalkınma programı kabul edilmiştir¹⁸¹. Bu programları uygulamak için hükümet istihdamı ve sosyal refahı artırmayı planlamış, petrol dışı sektörün gelişmesine bağlı olarak önemli başarılar elde edilmiştir¹⁸².

Genel olarak 2004-2009 döneminde GSYH reel olarak 2,8 kat artmış ve cari fiyatlarla 43,0 milyar dolara ulaşmıştır. 2009 yılında kişi başına düşen GSYİH, 2004 yılına göre reel olarak 2,2 kat artarak 4874,1 ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde nüfusun geliri reel olarak 2,0 kat, kişi başına gelir% 85, ortalama aylık maaş 3 kat, asgari emeklilik 3,8 kat, asgari ücret 6,3 kat artmıştır¹⁸³.

¹⁸⁰ Aqil Əsədov, "Azərbaycanın neft strategiyası davamlı iqtisadi inkişafın qarantıdır", **Xalq qəzeti**, 2009, 25 avqust, ss. 1-2.

¹⁸¹ 2004-2008, 2009-2013 ve 2014-2018

¹⁸² Əsədov, **A.g.m.**, s. 2.

¹⁸³ Aras, Suleymanov ve Mammadov, **A.g.e.**, ss. 356-357.

2004-2009 yıllarında dış ticaret cirosu ihracat 3,9 kat, ithalat 1,7 kat ve petrol dışı ihracat 2,4 kat olmak üzere 2,8 kat artmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2011 yılı dış ticareti 36,33 milyar olarak gerçekleşmiştir. İthalat hacmi dahil 9.76 milyar Dolar, ve ihracat hacmi 26,57 milyar Dolar olmuştur¹⁸⁴. Bu dönemde Azerbaycan Cumhuriyeti ticaret alanında 149 ülke ile karşılıklı yarar sağlayan işbirliği yapmış ve dış ticaret dengesi 16,81 milyar Dolar pozitif olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2011 yılı dış ticareti 2010 yılının aynı dönemine göre gerçek fiyatlarla% 47,81 ithalat dahil% 29,92, ihracat ise% 24,39 artmıştır¹⁸⁵. 2011 yılında ihracat operasyonlarında kamu sektörünün payı 25.250,74 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Özel sektörün payı ise 1.127,23 milyon Dolar olmuştur. Dönem içinde ithalat operasyonlarında kamu sektörünün payı 3.404,25 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Özel sektörün payı ise 5.901,17 milyon dolar olmuştur¹⁸⁶.

2009 yılında devlet bütçesinin hem gelirleri hem de giderleri 2004 yılına göre 7 kat artmış, 2004-2009 yıllarında ülkede 32.886 yeni işletme kurulmuş ve yaklaşık 840.000 yeni iş yeri yaratılmıştır. Hedeflenen tedbirler sonucunda yoksulluk oranı son beş yılda 4,1 kat azalarak yüzde 44,7'den yüzde 11'e gerilemiştir¹⁸⁷.

Azerbaycan'ın başarısı, etkili uluslararası kuruluşların raporlarına da yansımaktadır. 2009-2010 Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu'nda Azerbaycan 133 ülke arasında 18 sıra yükselerek 51. sıraya, BDT ülkeleri arasında ise 1. sıraya yükselmiştir¹⁸⁸.

1 Nisan 2010 itibariyle Azerbaycan'da 47 banka, 631 banka şubesi faaliyet göstermekteydi. Bankalardan biri devlet sermayesi, 23'ü yabancı sermayenin katılımıyla kurulmuştur. Aynı tarihe kadar cumhuriyette bankalarla birlikte 98 banka dışı kredi kuruluşu faaliyet göstermekte idi¹⁸⁹. Nüfusun reel para gelirlerinin artması, banka sistemine güvenin geliştirilmesi, alacaklıların ve mevduat sahiplerinin

¹⁸⁴ A.e., s. 43.

¹⁸⁵ **Azerbaijan trade statistics : Exports, Imports, Products, Tariffs, GDP and related Development Indicator**, World Integrated Trade Solution (Çevrimçi) <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> 11.11.2020.

¹⁸⁶ A.e.

¹⁸⁷ **Azerbaijan Unemployment Rate 1991-2020 Data**, Trading Economics (Çevrimçi) <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/unemployment-rate> 14.11.2020.

¹⁸⁸ **The Global Competitiveness Report 2009-2010**, World Economic Forum (Çevrimçi) <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2009-2010> 14.11.2020.

¹⁸⁹ Aras, Suleymanov ve Mammadov, A.g.e., s. 100.

menfaatlerinin korunmasının yasal temellerinin iyileştirilmesi, özellikle 'Mevduat Sigorta Fonu'nun başlatılması, nüfus mevduatının hızlı büyümesini karakterize eden kriterlerdi. 1 Nisan 2010 itibariyle, banka mevduatı 2,4 milyar AZN'ye eşitti. Bunların% 33,3'ü uzun vadeli mevduatlardı (bir yıldan fazla). 1 Nisan 2010 itibariyle, müşterilere verilen banka kredileri 8,5 milyar AZN olup, bu da banka varlıklarının% 70,5'ini oluşturmaktadır. Kredi yatırımları bünyesinde özel sektörün özel ağırlığı% 82'den (7 milyar AZN) fazladır¹⁹⁰.

2012 yılında Kars-Tiflis-Bakü demiryolu inşaatının doğuda Çin ve Kazakistan demiryollarını Türkiye'nin Marmaray ile batıda Avrupa demiryolu sistemine bağlayarak Asya ile Avrupa arasında ulaşım sağlamıştır. Bu da GSYİH'ya etki etmiştir.

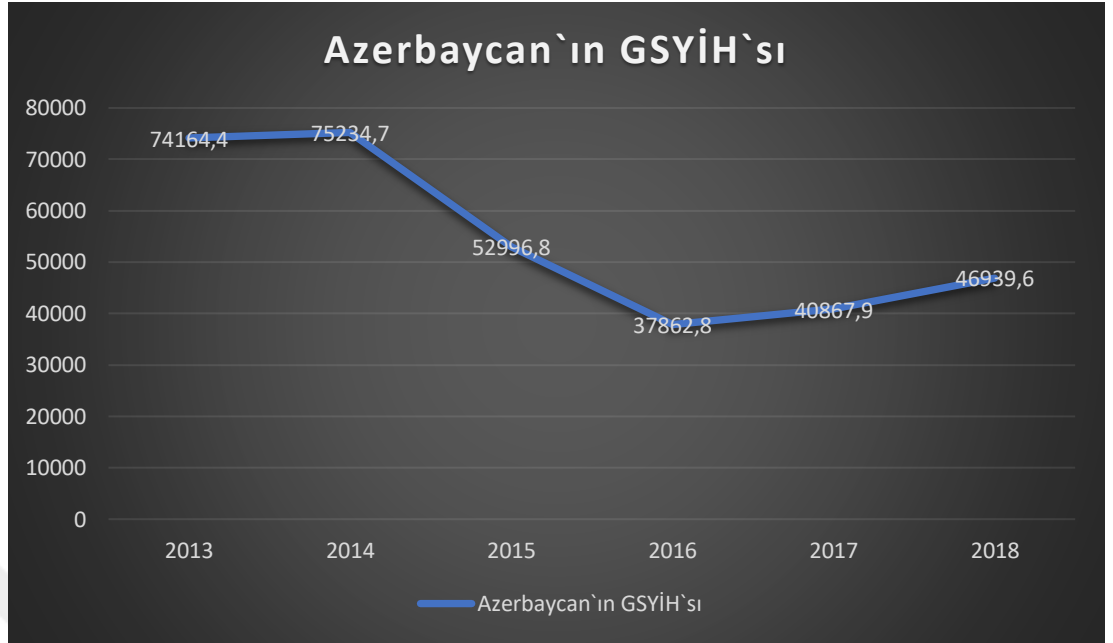
Bu dönemde Azerbaycan hükümeti mali olarak tek pencere sistemini desteklemeye başlamıştır. İlk aşamada hükümet 1 Ocak 2009 tarihinden itibaren sınır geçiş sürecinde gümrükleme sistemini hayata geçirmiştir. Bu sistem tüm kullanıcılar için ücretsizdi¹⁹¹. 1 Ocak 2012 tarihinde yürürlüğe giren tek pencere sistemi ile ilgili maddenin eklenmesiyle Azerbaycan Cumhuriyeti gümrük kodu değiştirilmiştir. Bu değişiklikten sonra Azerbaycan'ın 29 gümrük kontrol noktasının tamamı yeni tek pencere sistemini uygulamaya başlamıştır¹⁹². Bu uygulama Azerbaycan'ın GSYİH'sının artmasına yardımcı olmuş, sonraki iki yılda da GSYİH'nın yüksek kalmasına yardım etmiştir. Aşağıdaki grafikte ise sonraki yılların GSYİH'sını görmek mümkündür.

Grafik 3. 2013-2018 yılları arasında Azerbaycan'ın GSYİH'sı (milyon Dolar'la)

¹⁹⁰ **Azərbaycanda bank sektorunun qısa təhlili**, BankerAz, 05/12/2013 (Çevrimçi) <https://banker.az/az%C9%99rbycanda-bank-sektorunun-qisa-t%C9%99hlili/> 11.11.2020.

¹⁹¹ Aras, Suleymanov ve Mammadov, A.g.e., s. 368.

¹⁹² **Таможенный кодекс Азербайджанской Республики**, 1 январь 2012 (https://customs.gov.az/modules/law/lawfolder/11/FILE_E0D5B3-33CD18-A24EDC-9DD7BB-BF8FC6-54A5FF.pdf)

Kaynak: Dünya Bankası,

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AZ>

(05.11.2020)

Ekim 2014 itibarıyla Azerbaycan, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri arasında kişi başına en yüksek yabancı yatırıma sahip ülke olmuştur. Örneğin Almanya, Azerbaycan ekonomisine yaklaşık 760 milyon dolar yatırım yapmış ve Azerbaycan'da yaklaşık 177 Alman şirketi faaliyet göstermeye başlamıştır. Bunun yanı sıra, Azerbaycan, iş yapma kolaylığı sıralamasındaki konumu 57'den 25'e çıkmış ve ilk 10 iyileştirici arasında 4. sırada yer almıştır¹⁹³. Esas olarak kurumsal değişiklikleri içeren rekor sayıda reformun uygulanması, 2017-2018 döneminde Azerbaycan'da iş yapmayı kolaylaştırmış, sonuç olarak inşaat izni alma süresi ve maliyeti önemli ölçüde azalmıştır. Petrol fiyatlarının düşmesinden dolayı 2015 yılındaki devalüasyona rağmen, bu, GSYİH'nın yine de yüksekte kalmasına yardımcı olmuştur¹⁹⁴.

¹⁹³ Toghrul Zakizade, **Azerbaycan ekonomisinde doğrudan yabancı yatırım potansiyeli ve ekonomik etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, ss. 34-35.

¹⁹⁴ A.e., ss. 35-36.

Dünya Bankasının bilgilerine göre, ticaret, Azerbaycan'ın GSYİH'sinin% 92'sini temsil ediyor¹⁹⁵. Bununla birlikte, dış ticareti hala büyük ölçüde eski Sovyet bloğu ülkelerine, özellikle Rusya'ya dayanıyor. Petrol ve gaz, ülke ihracatının% 95'inden fazlasını oluşturmaktadır¹⁹⁶. Ülkenin ithalatının önemli bir kısmı makine ve araçlardan elektrikli teçhizata kadar sermaye mallarıdır. Petrol ve özellikle gaz rezervleri ülkeye önümüzdeki yıllar için bir derece güven sağlıyor, ancak ekonomik çeşitlilik, çözülmesi gereken önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Diğer zorluklar arasında daha fazla ekonomik işbirliği ve açıklığın teşvik edilmesi ve tekellerin gücünün azaltılması yer alıyor¹⁹⁷.

Azerbaycan'ın ana ihracat destinasyonları İtalya, Türkiye ve İsrail iken, ana ithalat ortakları Rusya, Türkiye, Çin ve Almanya'dır. İran-Azerbaycan ticari ilişkileri ABD'nin ekonomik yaptırımlarının kaldırılmasından bu yana yoğunlaşmıştır. İhracat misyonları, "Made in Azerbaijan" markasının tanıtımına da odaklanmaktadır¹⁹⁸.

2018 yılında Azerbaycan toplam 19,7 milyar ABD doları tutarında mal ihraç ederken, ithalat 11,4 milyar ABD dolarına ulaşmış. Böylece ticaret dengesi 9,8 milyar ABD doları olmuştur. Hizmet ihracatı 4,7 milyar ABD doları, ithalat ise 6,7 milyar ABD doları olmuştur¹⁹⁹. Devlet İstatistik Komitesi'ne göre 2019 yılı Ocak-Ekim döneminde ihracat 15,9 milyar ABD doları olurken, ithalat 11,4 milyar ABD doları olarak gerçekleşerek 4,5 milyar ABD doları ticaret fazlası vermiştir (2018'in aynı dönemine göre +% 3,4)²⁰⁰.

2.2. İstihdam

Azerbaycan'da geçtiğimiz yıllarda çalışabilir nüfus gücünde gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Aşağıdaki grafikte 2005-2019 yılları arasında değişen dinamikler gösterilmektedir.

Grafik 4. Azerbaycan İşgücü

¹⁹⁵ **Azerbaijan trade statistics**, World Bank (Çevrimçi) <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> 14.11.2020.

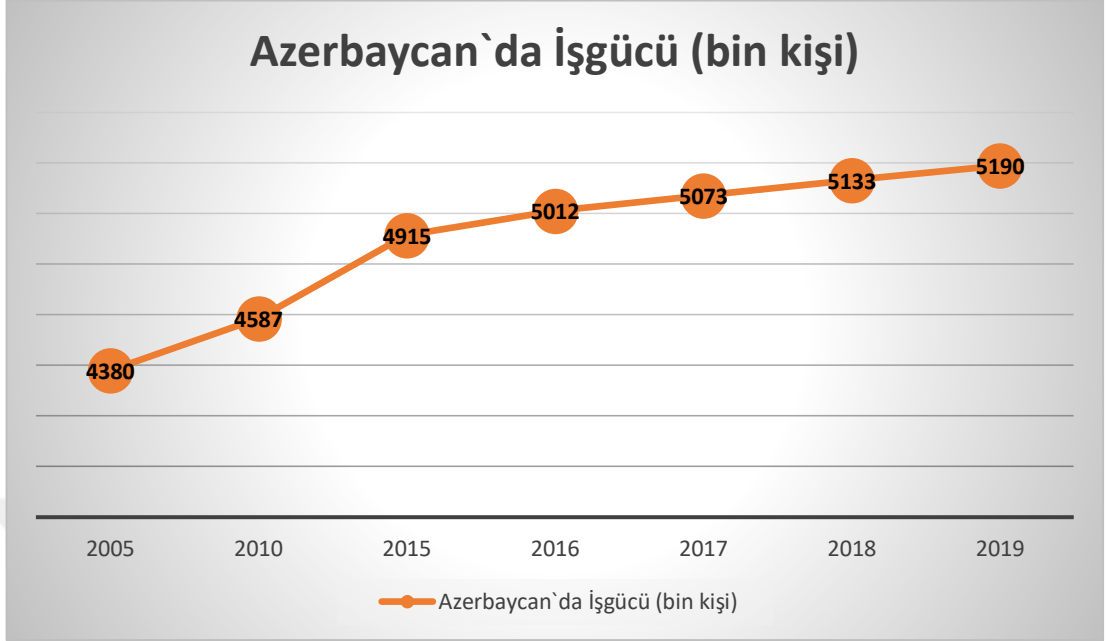
¹⁹⁶ Aras, Suleymanov ve Mammadov, **A.g.e.**, s. 108.

¹⁹⁷ **A.e.**, s. 176.

¹⁹⁸ **A.e.**, s. 45.

¹⁹⁹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, **Ticarət Raportları** (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/trade/> 28.10.2020.

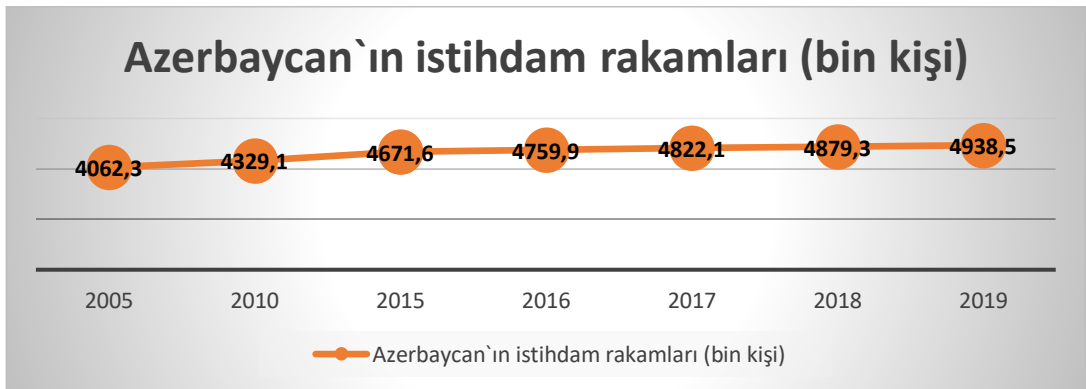
²⁰⁰ **A.e.**

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Əmək Bazarı Raportları (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/labour/> (11.11.2020)

Grafikten de gözüktüğü üzere, 2010-2015 yılları arasında gerçekleşmiş büyük artıştan sonra işgücünde bir düşüş olmamış ve işgücü rakamlarında hafif artış sonraki yıllarda da devam etmiştir. Fakat istihdam rakamlarına baktığımızda, o yıllar arasında büyük bir gelişme görmüyoruz. İstihdam rakamlarında 2005-2019 yılları arasında neredeyse işgücünde olduğu kadar artış olsa da, bu artışlar ani değil, hafif ve tüm zamanlara dağılarak görülmektedir. Örneğin, aşağıdaki grafikte Azerbaycan`da istihdam rakamları verilmektedir.

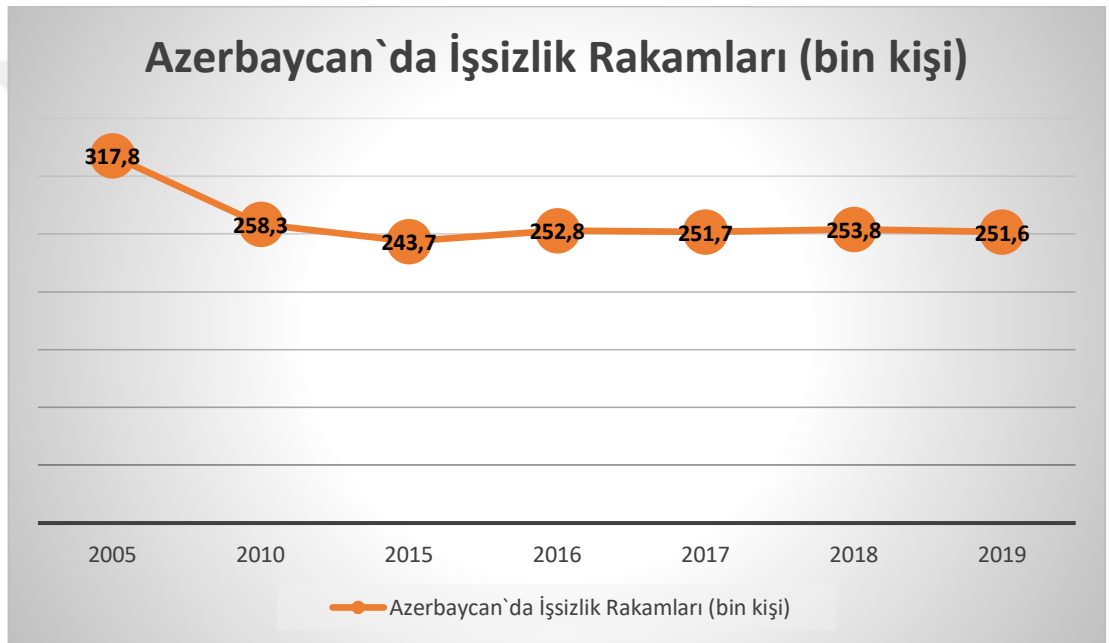
Grafik 5. Azerbaycan`da istihdam rakamları

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Əmək Bazarı Raportları (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/labour/> (11.11.2020)

Azerbaycan`da istihdamın yüksek olması aynı zamanda işsizlik rakamlarının da düşük olması anlamına gelmektedir. Şöyle ki, 2000`li yıllardan günümüze kadar BDT ülkeleri arasında Azerbaycan işsizlik oranlarının en düşük olduğu ülkelerdendir. Estonya, Letonya ve Litvanya gibi Avrupa`ya entegre olmuş ülkeler dışında BDT kapsamında işsizlik rakamlarına göre, Azerbaycan`dan daha iyi dinamiklere sahip ülke neredeyse yoktur²⁰¹. Aşağıdaki grafikte Azerbaycan`da işsizlik rakamlarını görmek mümkündür.

Grafik 6. Azerbaycan`da İşsizlik Rakamları

Kaynak: Azərbycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Əmək Bazarı Raportları (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/labour/> (11.11.2020)

Azerbaycan`daki işsizlik oranları ise aşağıdaki tabloda yüzdelerle ve cins ayrımı yapılarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Azerbaycan`da İşsizlik Oranı, %

	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018
İşsiz statüsü olan kişiler	56,3	39,0	28,7	28,9	33,0	38,5	20,1
Kadınlar	29,1	17,0	11,3	11,2	12,6	14,0	7,5

²⁰¹ Aras, Suleymanov ve Mammadov, A.g.e., s. 31.

Erkekler	27,2	22,0	17,4	17,7	20,4	24,5	12,6
----------	------	------	------	------	------	------	------

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Əmək Bazarı Raportları (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/labour/> (11.11.2020)

Azərbaycan nüfusunun istihdam sorunlarını çözməklə görevlendirilmiş kurum Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlığı'na bağlı Devlet İstihdam Kurumudur. Kurum, Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azərbaycan Cumhuriyeti yasaları, Azərbaycan Cumhurbaşkanı'nın kararnameleri ve emirleri, Azərbaycan tarafından onaylanan uluslararası anlaşmalar, Azərbaycan Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlığı'nın düzenlemeleri esasında çalışmaktadır.

Azərbaycan`da istihdam edilen nüfus farklı alanlarda çalışmaktadır. Aşağıdaki tabloda istihdam edilen nüfusun çalışdığı esas sektörler 2005-2018 yılları arasında oranlarıyla birlikte verilmektedir.

Tablo 2. İstihdam Edilen Nüfusun Ekonomik Faaliyet Türlerine Göre Dağılımı, %

İş sektörleri	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Toplam oran	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	38,7	38,2	36,7	36,4	36,3	36,4	36,3
Madencilik endüstrisi	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8
İşleme endüstrisi	4,9	4,8	4,9	4,9	5,1	5,2	5,2
Ticaret; araç onarımı	15,6	14,5	14,8	14,9	14,7	14,6	14,5
Nakliye ve Depolama	4,3	4,1	4,0	4,2	4,2	4,2	4,2
Bilgi ve iletişim	0,8	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
Finans ve sigorta faaliyetleri	0,4	0,6	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6
İdari ve destek hizmetlerinin sağlanması	1,0	1,1	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2
Kamu yönetimi ve savunma; sosyal güvenlik	6,3	6,4	6,2	6,1	6,0	5,9	5,8
Eğitim	8,5	8,1	8,0	8,0	7,9	7,8	7,8
Nüfus için sağlık ve sosyal hizmetlerin sağlanması	4,7	3,9	3,8	3,9	3,9	3,9	3,9

Diğer alanlarda hizmetler	2,3	2,9	3,1	3,3	3,3	3,2	3,1
---------------------------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Əmək Bazarı Raportları (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/labour/> (11.11.2020)

1 Ocak 2019 itibarıyla, ülkede% 28.5'i kadın olan 29.127 memur bulunmaktadır. Memurların% 4,5'i idari pozisyonların üçüncü sınıflamasında,% 75,7'si - 4-7. sınıflandırmada ve% 19,8'i - kamu hizmeti yardımcı pozisyonlarında çalışmaktadır. 1 yıla kadar memurların% 7,4'ü, 1 yıldan 5 yıla% 24,2, 5'ten 10 yıla% 23,2, 10'dan 15 yıla% 16,8, 15 yaşından itibaren% 28,4 ve daha fazlası hizmet tecrübesi vardır²⁰². Sınıflandırma pozisyonlarının yüzde 1,1'i yerel yürütme otoritelerinin başkan yardımcısı, yüzde 14,6'sı bölüm müdürü, yüzde 11,7'si bölüm müdürü, yüzde 7,9'u sektör müdürü, yüzde 25,7'si kıdemli danışman, 5'i kıdemli yönetici, % 3'ü kıdemli danışman,% 12,8'i önde gelen danışman ve% 20,9'u danışmandır. 2018 yılında ülke genelinde memurların orta aylık kazancı 468 Amerikan Doları teşkil etmekteydi²⁰³. Aşağıdaki tabloda özel ve devlet sektöründe çalışan nüfusun rakamları ve oranları verilmiştir.

Tablo 3. Özel ve Devlet Sektöründe Çalışan Nüfus

	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Rakam olarak:							
Devlet	1229,8	1142,7	1178,2	1176,1	1171,4	1158,4	1154,9
Özel	2832,5	3186,4	3424,7	3495,5	3588,5	3663,7	3724,4
Yüzde olarak							
Devlet	30,3	26,4	25,6	25,2	24,6	24,0	23,7
Özel	69,7	73,6	74,4	74,8	75,4	76,0	76,3

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Əmək Bazarı Raportları (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/labour/> (11.11.2020)

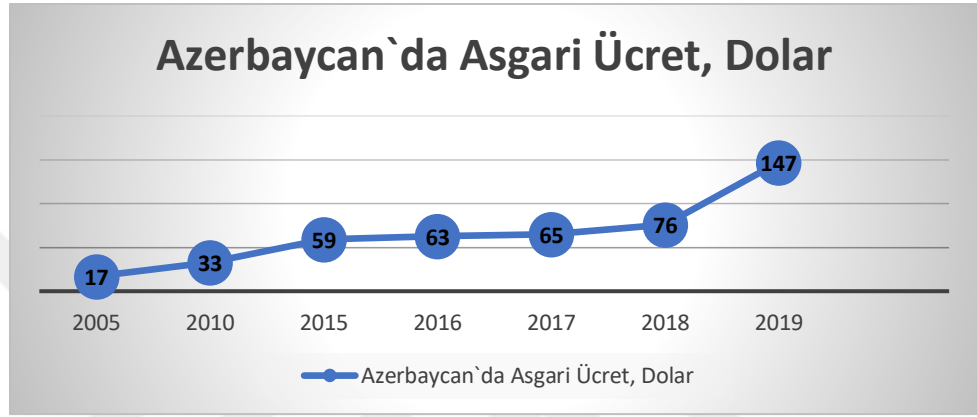
Devlet personel maaşlarını arttırmak için ekonomik mekanizmalar kullanarak, ülkenin bölgeleri arasındaki ücret ve işgücü sektörlerinin yanı sıra profesyonel, sosyal

²⁰² Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Əmək Bazarı Raportları (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/labour/> 11.11.2020.

²⁰³ A.e.

ve sosyal gruplar ve işçi kategorileri ile bir bütün olarak nüfusun etkin bir maaş politikasına geçişi için uygun koşullar sağlamaktadır. Asgari ücretin aşamalı olarak büyüme oranı, seviyesini üst yönetimin maaşının % 20-30'una ve ortalama maaşın % 50-60'ına yükseltmesini sağlayacaktır. Aşağıdaki grafikte asgari ücretin 2005-2019 yılları arasındaki dinamiklerini görmek mümkündür.

Grafik 7. Azerbaycan'da Asgari Ücret

Kaynak: Trading Economics, Azerbaijan Monthly Minimum Wages (Çevrimçi) <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/minimum-wages> (12.11.2020)

Grafikten gözüktüğü üzere, Azerbaycan'da 2005-2018 yılları arasında asgari ücrette hafif ama sabit artış sürmüştür, 2019 yılında ise neredeyse iki kat artarak patlama yaşamıştır. Modern piyasa ekonomisi ilişkileri bağlamında nüfusun asgari yaşam standardını belirleyen kriter olan asgari tüketici sepeti, 5 Ekim 2004 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununun 1. maddesi uyarınca asgari insan sağlığı ve yaşam düzeyi için gerekli olan gıda, gıda dışı ürün ve hizmetlerin asgerisine yönelik asgari ücret hesalanmaya başlamıştır²⁰⁴. Asgari tüketici sepeti ve geçimlik asgari ana sosyo-demografik grupların ihtiyaçlarına göre belirlenir²⁰⁵.

Azerbaycan'da hala önemli olan sorunlardan biri, bölgelerin sosyo-ekonomik olarak daha da geliştirilmesi, bölgeler arasındaki mevcut ve keskin farklılıkların giderilmesi ve bölgelerde verimli istihdamın sağlanmasıdır. Araştırmaya dayanarak,

²⁰⁴ Yaşayış minimumu hakkında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 5 oktyabr 2004-cü il (<http://www.iqtisadiislahat.org/store//media/documents/qanun/Yas%CC%A7ay%C4%B1s%CC%A7%20minimumu%20haqq%C4%B1nda%20Az%C9%99rbycan%20Respublikas%C4%B1n%C4%B1n%20Qanunu.pdf>)

²⁰⁵ A.e.

bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınmasının her ülkenin ilerlemesinin önemli bir göstergesi olduğu söyleyenebilir. Bu açıdan, bölgelerin sosyo-ekonomik gelişimi devletin ekonomik önceliklerinden biridir. Bu amaçla, İlham Aliyev 11 Şubat 2004 tarihli Azərbaycan Cumhuriyeti Bölgələrinin Sosyo-Ekonomik Gelişimi²⁰⁶ ve 2006-2007 Bakü Yerleşimlerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınmasının Hızlandırılması Programlarını²⁰⁷ kabul etmiştir. Özellikle bu programlar kapsamında ekonomik faaliyetlerde en fazla işçi tarım ve ticaret sektörüne yerleştirilmiştir. Bunun ana nedeni, bu alanlardaki işçilerin bireysel olarak faaliyet göstermeleri ve tüm işlerini ek işgücüne ihtiyaç duymadan kendileri yapmalarıdır. Bu nedenle, 2018 yılında ekonomi çalışanları toplam ekonominin %36,3'ünü ve diğer sektörlerdeki en yüksek iki gösterge olan ticaretin %14,7'sini oluşturmuştur²⁰⁸.

2.3. Dış Ticaret

Azərbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra diğer ülkelerle ticaret politikasını sürdürmeye başlamış ve ülkenin bunun için elverişli koşulları mevcut olmuştur. Azərbaycan'ın katıldığı küresel ekonomik ilişkilerin ana türleri, uluslararası mal ve hizmet ticareti, kitlesel göç, bilimsel ve teknik işbirliği, işgücü göçü ve finansal ilişkileri, en yüksek şekli ise dış ticarettir²⁰⁹. Modern koşullarda, ülkenin dünya ticaretine girmesi, mevcut kaynakların daha verimli kullanılmasına, bilim ve teknolojiye dünya başarısına entegrasyonuna ve ekonominin yapısının kısa sürede gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu nedenle Azərbaycan ekonomik kalkınma yolunun oluşturulması açısından çok önemlidir. Azərbaycan'ın bağımsızlığını tekrar kazanmasının, komşu ülkeler ve diğer dünya ülkeleri ile ekonomik ilişkilerin gelişmesine yeni bir ivme kazandırdığını belirtmek gerekir.

²⁰⁶ **Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı:** (2004-2008-ci illər); Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11 fevral tarixli 24 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir

²⁰⁷ İnqilab Həziyev, “Yeni Dövlət Proqramı Bakı şəhəri və ətraf qəsəbələrin davamlı inkişafına etibarlı təminat yaradır”, **Xalq qəzeti**, 2011, 17 may, s. 6.

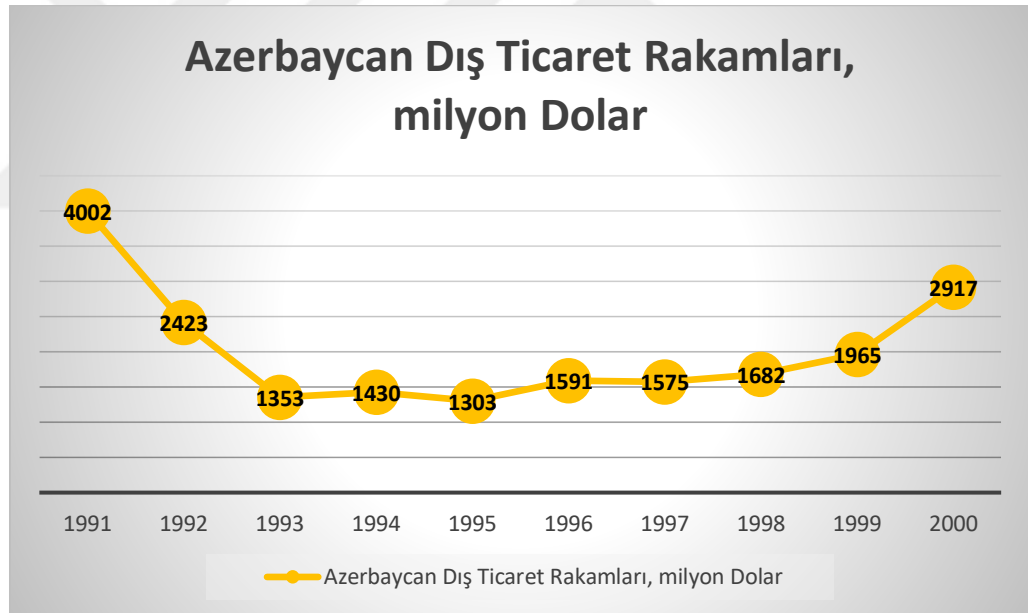
²⁰⁸ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, **Əmək Bazarı Raportları** (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/labour/> 11.11.2020.

²⁰⁹ Aras, Suleymanov ve Mammadov, **A.g.e.**, s. 42.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilgili tedbirlerin uygulanması için dış ticaret ilişkileri güçlendirilmiştir²¹⁰.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yabancı ülkelere yaptığı ziyaretlerin yanı sıra çeşitli düzeylerde yabancı ülkelere gelen heyetlerin karşılıklı toplantıları Azerbaycan'ın dış ticaretine güçlü bir ivme kazandırmıştır. Sonuç olarak, Azerbaycan'ın uluslararası ilişkileri de yıldan yıla genişlemektedir. Bağımsızlıktan önce, tarım ürünleri ve imalat sanayi, Azerbaycan'ın çoğunlukla Sovyetler Birliği'nin geri kalanına gıda işleme ürünleri ve hafif makine ihracatında büyük bir ihracat yaptığı önemli bir ihracat payını oluşturmaktaydı²¹¹. Ülkenin komşu ülkelerle ilişkileri ikili iş birliğinde büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, aşağıdaki grafikte bağımsızlığın ilk 10 yılında değişen dış ticaret dinamiklerini görmek mümkündür.

Grafik 8. Azerbaycan Dış Ticaret Rakamları (1991-2000)

Kaynak: World Bank, Azerbaijan trade statistics (Çevrimçi)
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (10.11.2020)

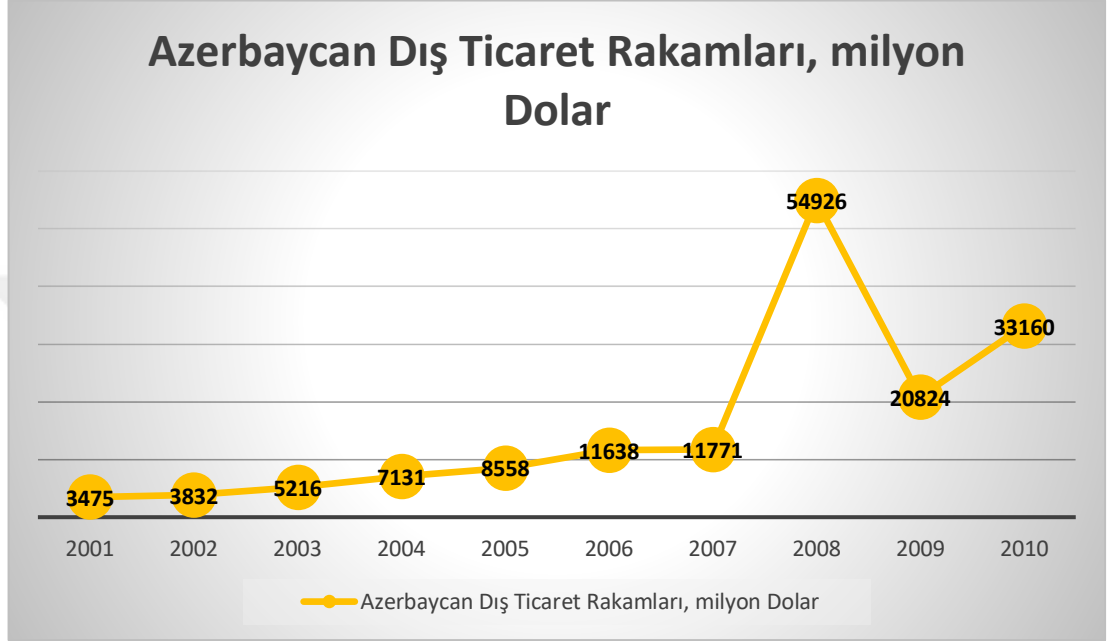
Grafikten de gözüktüğü üzere, 1991 yılından sonra Dağlık Karabağ savaşının başlaması Azerbaycan'ın dış ticaretine büyük oranda negatif etkilemiş ve rakamlardaki dinamizm 1999 yılına kadar hafif dalgalanmalar halinde olmuştur. 1999

²¹⁰ “Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri genişlənir”, **Xalq qəzeti** (Çevrimçi) <http://xalqqazeti.com/az/news/28672> 15.11.2020.

²¹¹ Mirbağır Yaqubzadə, “Azərbaycanın xarici ölkələrlə ticarət əlaqələri genişlənir”, **Xalq qəzeti**, 2009, 27 dekabr, s. 1.

yılından sonra Azerbaycan`ın dış ticaretinde gözle görülür bir artış gözlemlenmiş ve 2000 yılında 3 milyar dolara yaklaşmıştır. Aşağıdaki grafikte 2001-2010 yılları arasında değişen dış ticaret dinamiklerini görmek mümkündür.

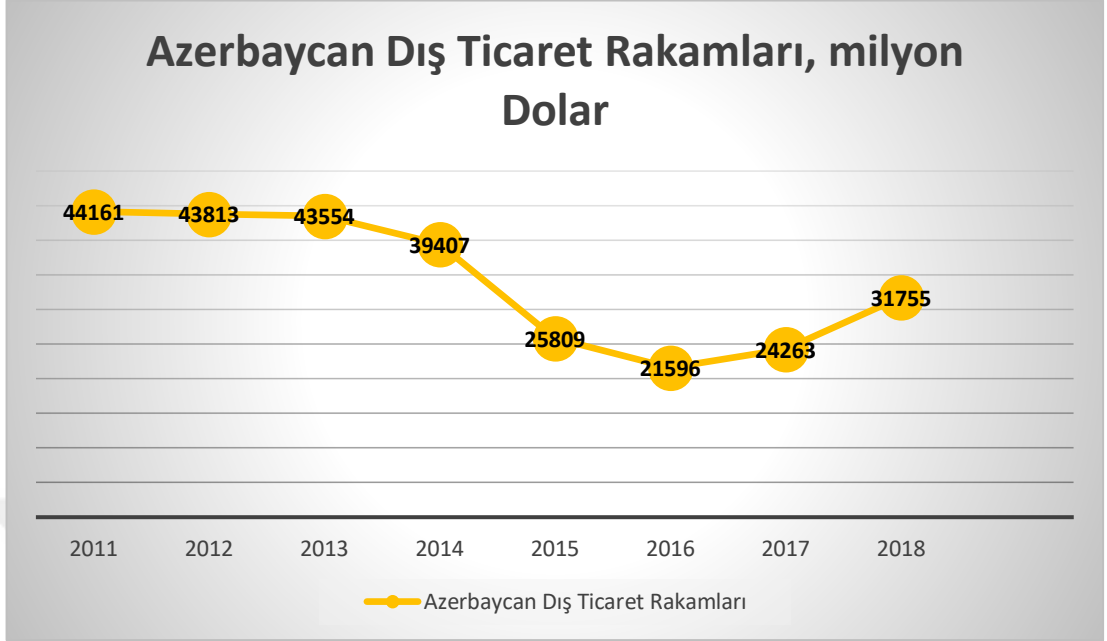
Grafik 9. Azerbaycan Dış Ticaret Rakamları (2001-2010)

Kaynak: World Bank, Azerbaijan trade statistics (Çevrimçi)
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (10.11.2020)

Grafikten de görülmektedir ki, Azerbaycan dış ticareti 2001-2010 yılları arasında artış göstermiş, sürekli yükselen çizgi çizmiştir. Özellikle 2008 yılında petrolün fiyatlarındaki keskin artıştan dolayı ülkenin dış ticaretinde gözle görülür bir büyüme gözlemlenmiştir. Aşağıdaki grafikte 2011-2018 yılları arasında değişen dış ticaret dinamiklerini görmek mümkündür.

Grafik 10. Azerbaycan Dış Ticaret Rakamları (2011-2018)

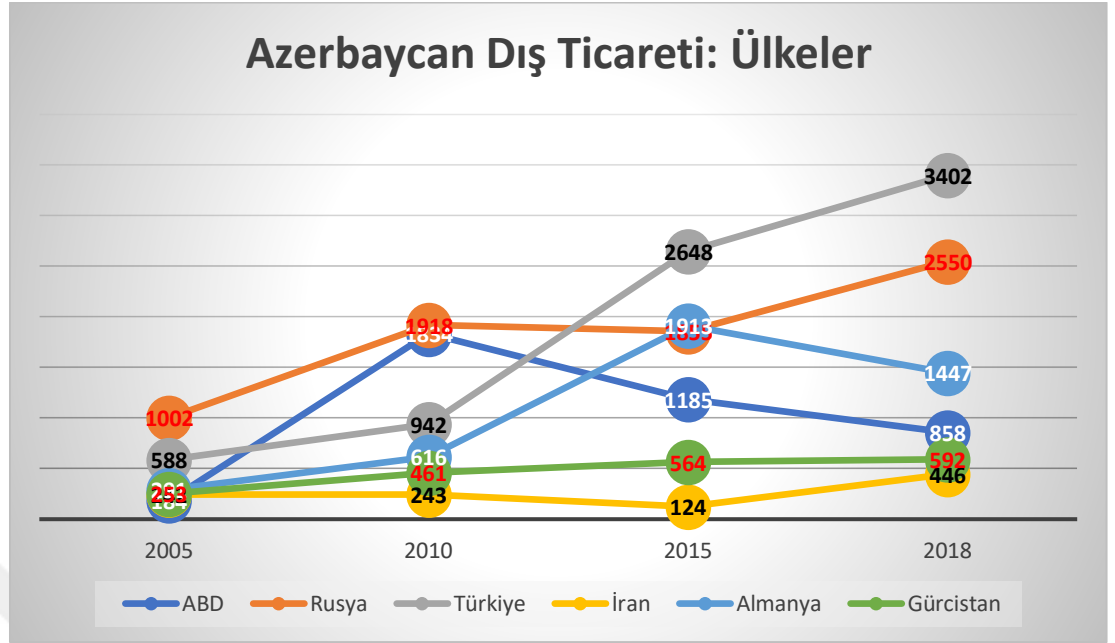

Kaynak: World Bank, Azerbaijan trade statistics (Çevrimçi)
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (10.11.2020)

2011-2018 yılları arasında Azerbaycan dış ticaret rakamlarını gösteren grafikten 2011-2014 yılları arasında dış ticaretin küçüldüğü gözükmemektedir. 2014 yılına kadar devam eden hafif küçülme 2015 yılında petrolün fiyatlarının aşırı inmesiyle beraber yerini daha büyük küçülmeye vermiştir. 2015-2017 yılları arasında küçülme devam ederken, dış ticaret rakamları 2018 yılında yeniden pozitif dönmüştür.

Ülkeleri baz aldığımızda Azerbaycan'ın komşuları ve birçok diğer büyük ülke ile dış ticaretinin yıllar üzre dinamiklerini aşağıdaki grafikte görmek mümkündür.

Grafik 11. Azerbaycan Dış Ticareti: Ülkeler (milyon Dolarla)

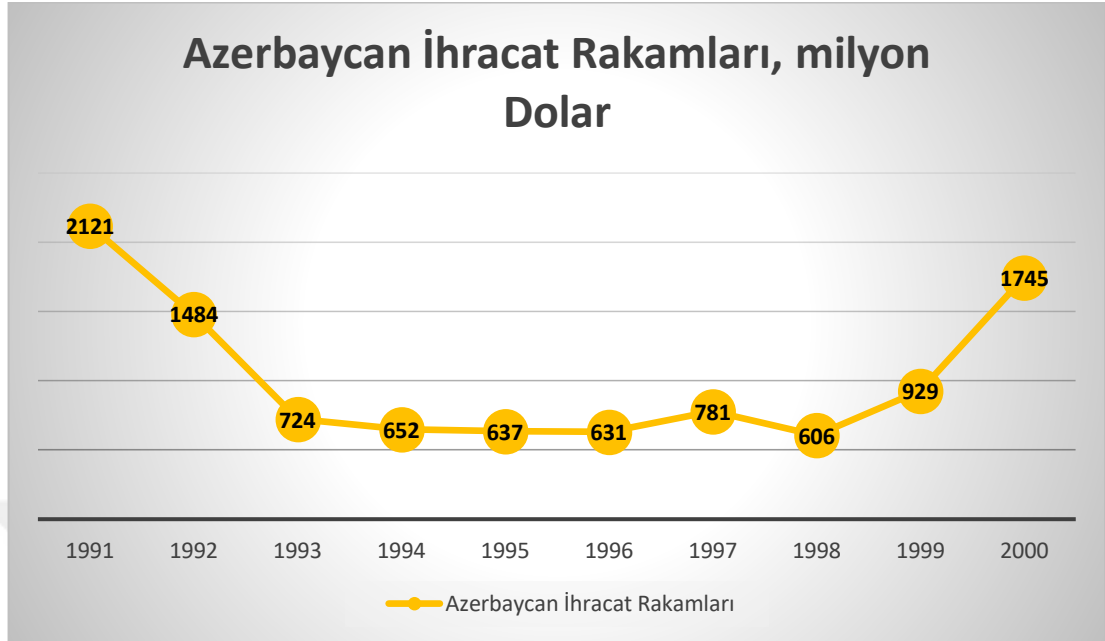

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın xarici ticarəti (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (13.11.2020)

Grafikten görüldüğü üzere 2005-2018 yılları arasında değişen dış ticaret rakamlarına göre 2005 yılında en çok ticaret yaptığı ülke Rusya olmuş, 2010 yılında ABD ile ticaret rakamları neredeyse Rusya ile olan ticaret rakamlarını yakalasa da yine de Rusya ile ticaret bir az daha geniş olmuştur. 2015 yılında Azerbaycan'ın en büyük ticaret ortağı Türkiye olmuştur (yaklaşık 2.6 milyar dolar). 2018 yılında da liderlik Türkiye'nin olmuştur. 2015 yılına kıyasla ticaret hacmi yaklaşık 800 milyon dolar artmış, 3.4 milyar dolar civarında olmuştur.

Aşağıdaki grafikte bağımsızlığın ilk 10 yılında değişen ihracat dinamiklerini görmek mümkündür.

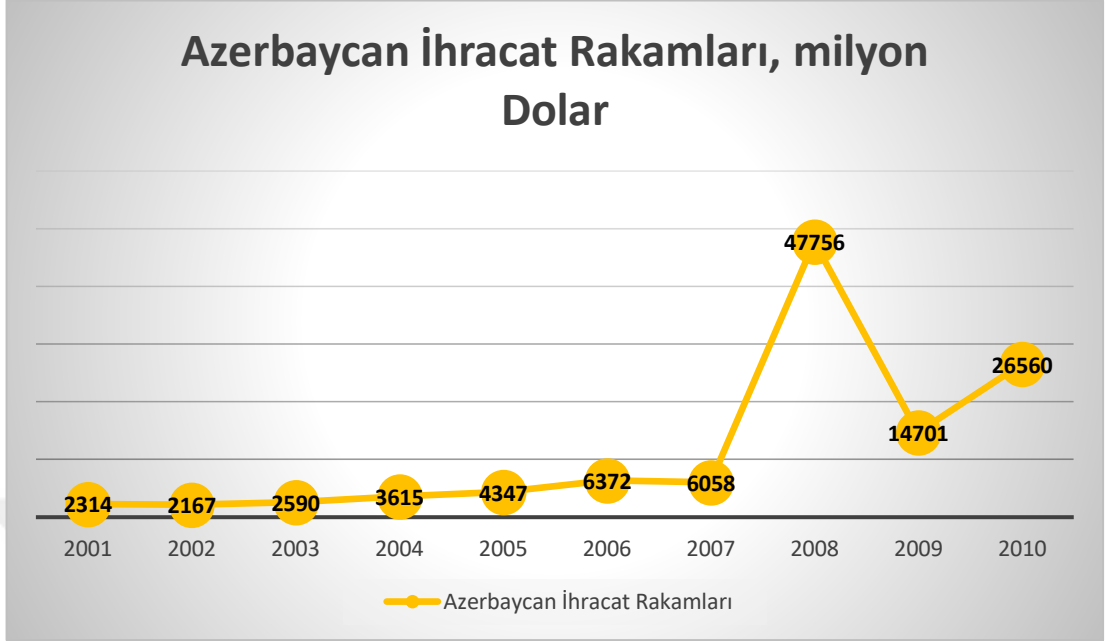
Grafik 12. Azerbaycan İhracat Rakamları (1991-2000)

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın xarici ticarəti (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (13.11.2020)

Grafik, Dağlık Karabağ savaşının başlamasıyla düşen ihracat rakamlarının 2000 yılına kadar yaklaşık aynı hızda, 600-700 milyon dolar civarında seyrettiğini göstermektedir. Ancak 2000 yılında Azerbaycan petrol ihracatının artmasıyla ihracat rakamlarında gözle görülür bir artış olmuştur. Özellikle bu yıllarda savaşın yaralarını sarmaya çalışan Azerbaycan Türk yatırımcıları tarafından Bakü ve diğer şehirlerde kurulan fabrikalarda üretilen malların ihracatını da yapmaya başlamıştır. Bu ilerileme sonraki yıllarda da devam etmiştir. Aşağıdaki grafikte 2001-2010 yılları arasında değişen ihracat dinamiklerini görmek mümkündür.

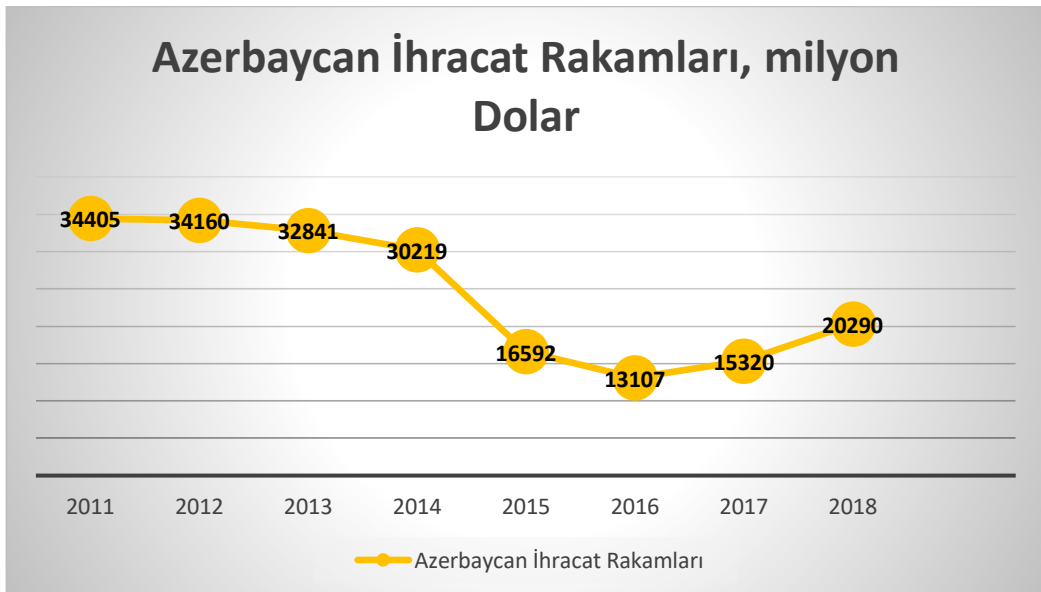
Grafik 13. Azərbaycan İhracat Rakamları (2001-2011)

Kaynak: World Bank, Azerbaijan trade statistics (Çevrimçi)
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (10.11.2020)

Grafikten de gözüktüğü üzere ihracat rakamlarında 2000 yılından itibaren başkayan artış sonraki yıllarda da devam etmiş ve 2007 yılına kadar sabit artan çizgiyle devam etmiştir. 2008 yılında ise daha önce de belirtildiği gibi petrolün fiyatlarının artmasıyla Azerbaycan'ın ihracat rakamlarında da büyük bir artış olmuştur. 2009 yılında düşen rakamlar yeniden 2010 yılında artmaya başlamıştır. Aşağıdaki grafikte 2011-2018 yılları arasında değişen ihracat dinamiklerini görmek mümkündür.

Grafik 14. Azerbaycan İhracat Rakamları (2011-2018)

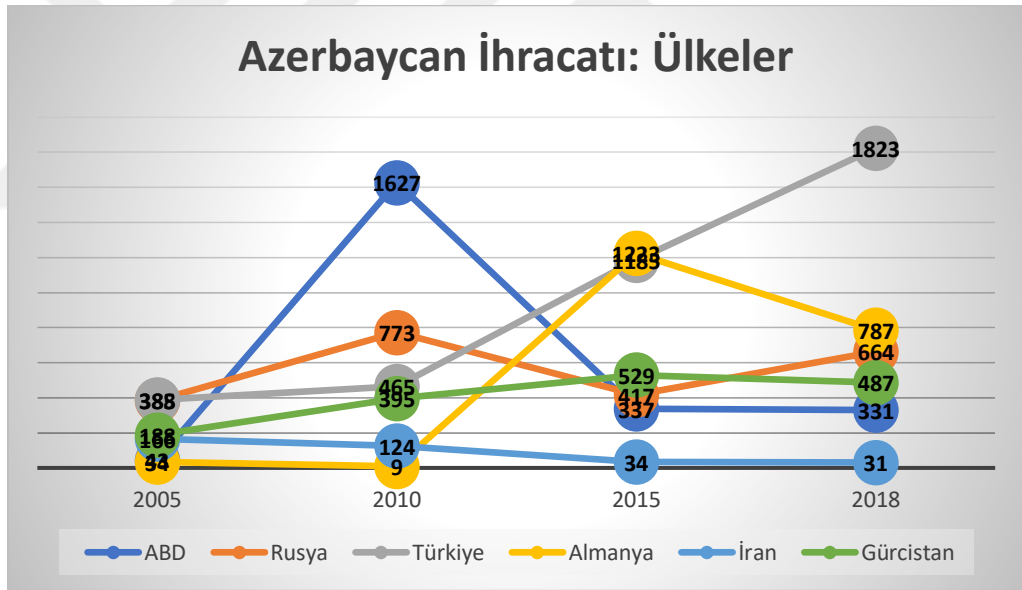

Kaynak: World Bank, Azerbaijan trade statistics (Çevrimçi)
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (10.11.2020)

2011 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisinde gözlemlenen hafif durgunluk ihracat rakamlarına da yansımış ve 2011-2014 yılları arasında ihracatta hafif iniş gözlemlenmiştir. 2015 yılında ise petrolün fiyatlarının yeniden negatif yönde oynaması ve Azerbaycan para birimi olan Manat'ın değer kaybetmesi ile ihracat rakamlarında düşüş hızlanmış ve bu düşüş 2017 yılına kadar devam etmiştir. 2017 yılından itibaren yine de ihracatta hafif artış söz konusudur.

Ülkeleri baz aldığımızda Azerbaycan'ın komşuları ve birçok diğer büyük ülkeye yaptığı ihracatın yıllar üzre dinamiklerini aşağıdaki grafikte görmek mümkündür.

Grafik 15. Azerbaycan İhracatı: Ülkeler (milyon Dolarla)

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın xarici ticarəti (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (13.11.2020)

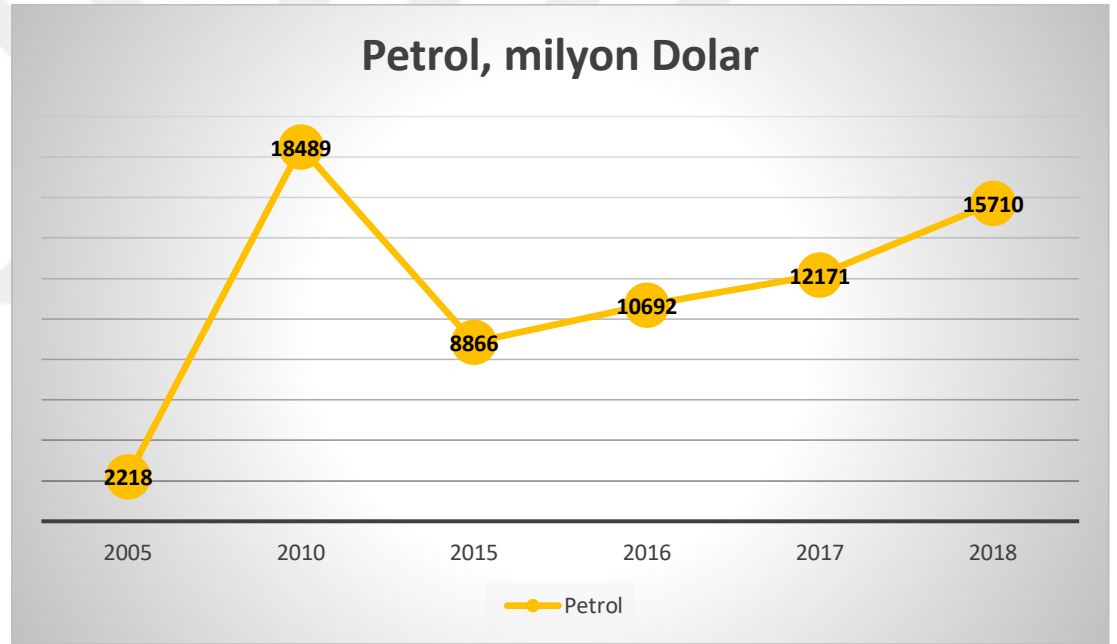
2005 yılında Azerbaycan'ın en çok ihracat yaptığı ülke Türkiye olmuş, 2010 yılında ise liderliği ABD almıştır (yaklaşık 1.6 milyar dolar). 2015 yılında en çok ihracat Türkiye'yi geride bırakan Almanya'ya yapılmıştır. 2018 yılında ise 2 milyar dolara yakın ihracatla birincilikte yine Türkiye olmuştur.

Azerbaycan`ın esas ihracat mallarını birkaç sınıfa ayırmak mümkündür²¹²:

- petrol
- doğalgaz
- meyve ve sebze şireleri
- tütün
- siyah metaller
- pamuk

Aşağıdaki grafiklerde Azerbaycan`ın esas ihracat mallarının yıllar üzre değişen dinamiklerini görmek mümkündür.

Grafik 16. İhracat: Petrol (milyon Dolar)

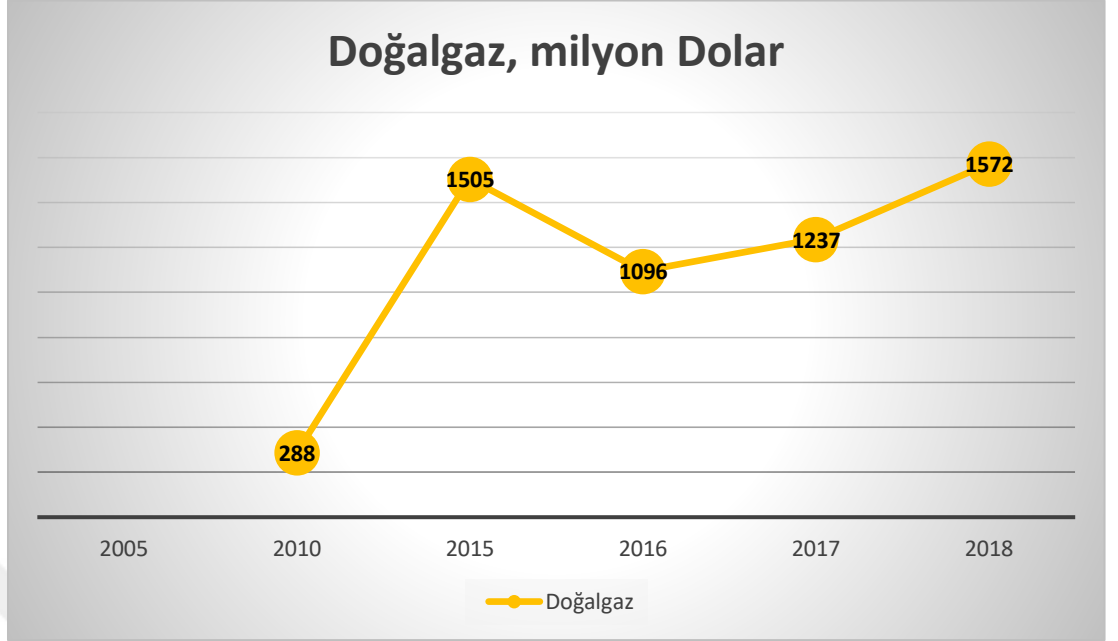

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın xarici ticarəti (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (13.11.2020)

Grafikten de gözüktüğü üzere bağımsızlık yılları boyunca Azerbaycan petrolden 2010 yılında en çok gelir elde etmiştir.

Grafik 17. İhracat: Doğalgaz (milyon Dolar)

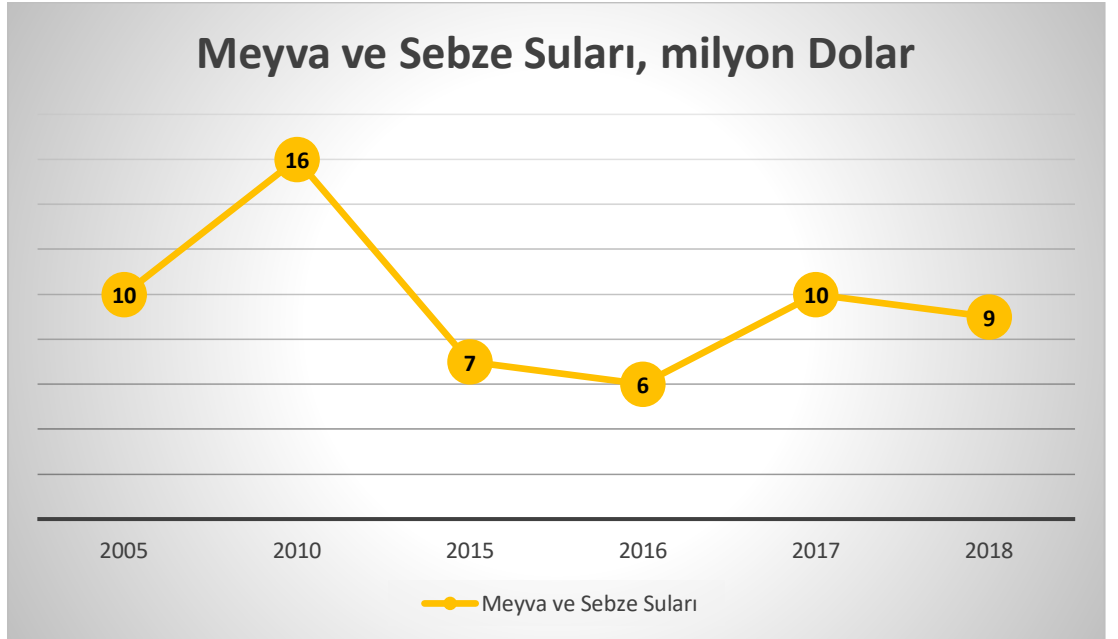
²¹² Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, **Azərbaycanın xarici ticarəti** (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/trade/> 13.11.2020.

Kaynak: World Bank, Azerbaijan trade statistics (Çevrimçi)
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (10.11.2020)

Grafik, Azerbaycan`ın bağımsızlık yıllarında doğalgazdan en çok 2015 yılında gelir elde ettiğini göstermektedir.

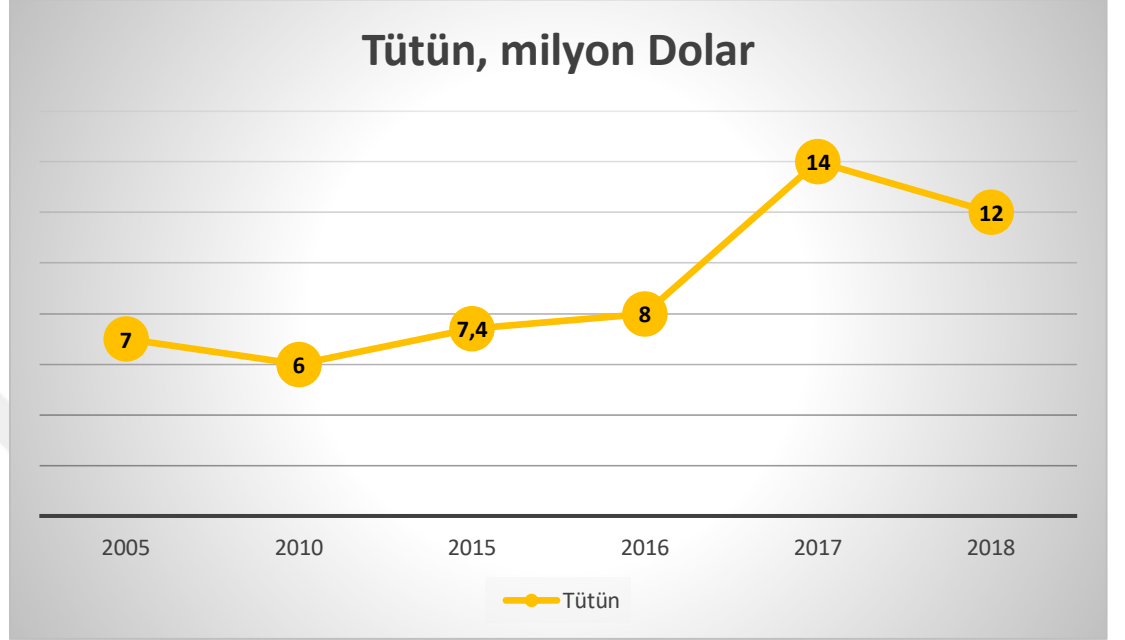
Grafik 18. İhracat: Meyva ve Sebze Suları (milyon Dolar)

Kaynak: World Bank, Azerbaijan trade statistics (Çevrimçi)
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (10.11.2020)

Grafik, Azerbaycan`ın meyva ve sebze sularının ihracatından en çok 2010 yılında gelir elde ettiğini göstermektedir.

Grafik 19. İhracat: Tütün (milyon Dolar)

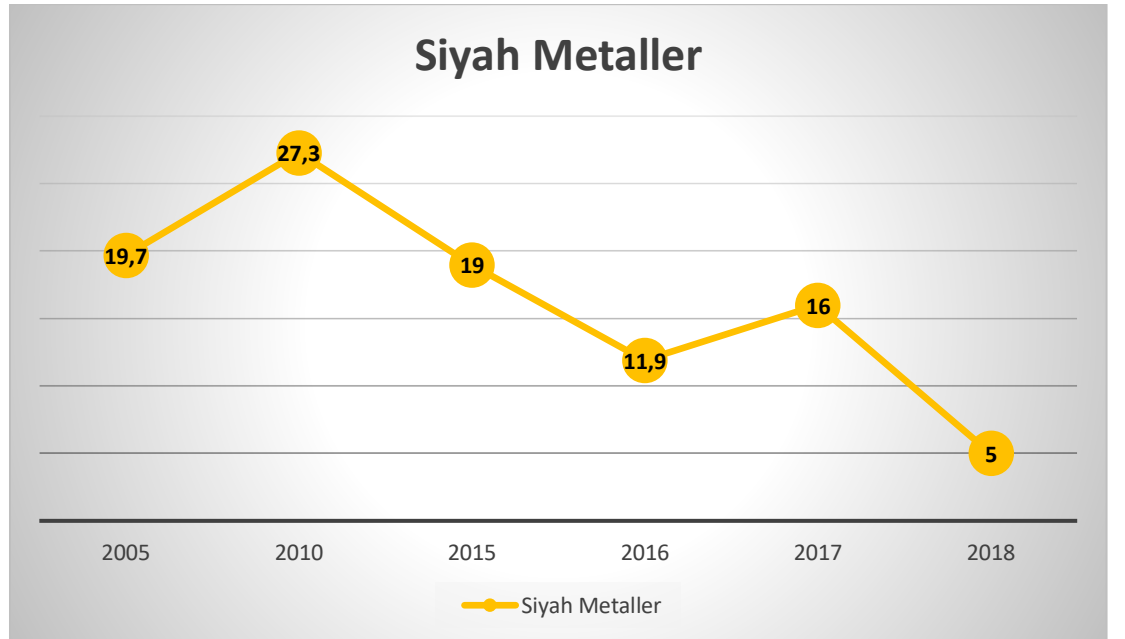

Kaynak: World Bank, Azerbaijan trade statistics (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (10.11.2020)

Grafik, Azerbaycan`ın tütün satışından en çok geliri son yıllarda elde ettiğini göstermektedir.

Grafik 20. İhracat: Siyah Metaller (milyon Dolar)

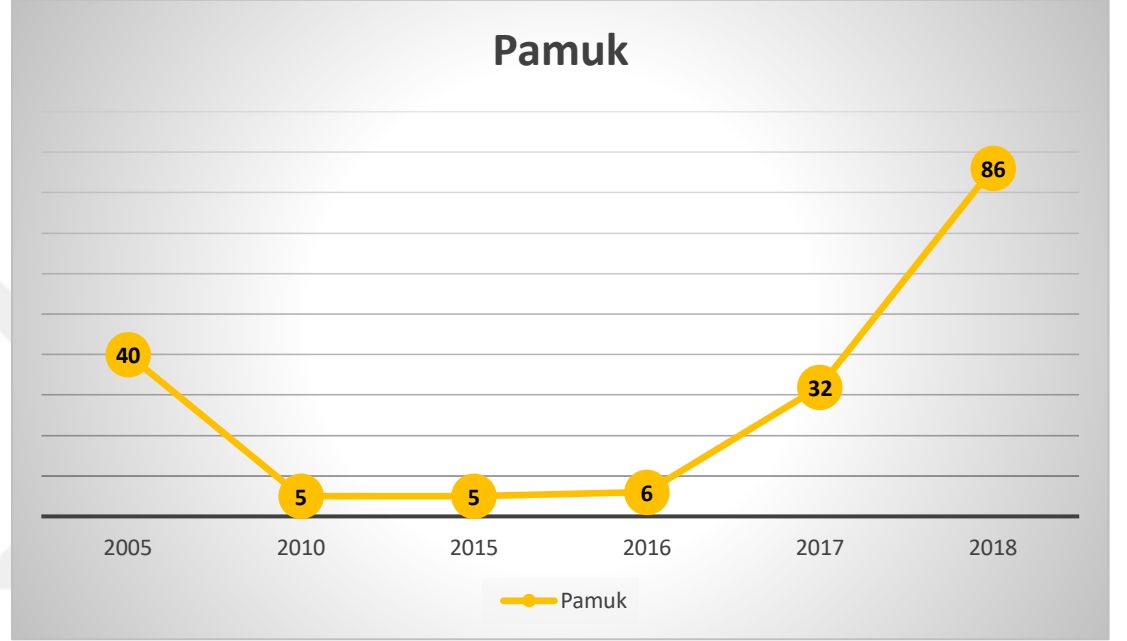

Kaynak: World Bank, Azerbaijan trade statistics (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (10.11.2020)

Grafik, Azerbaycan'ın siyah metallerin satışından en çok geliri 2010 yılında elde ettiğini göstermektedir.

Grafik 21. İhracat: Pamuk (milyon Dolar)

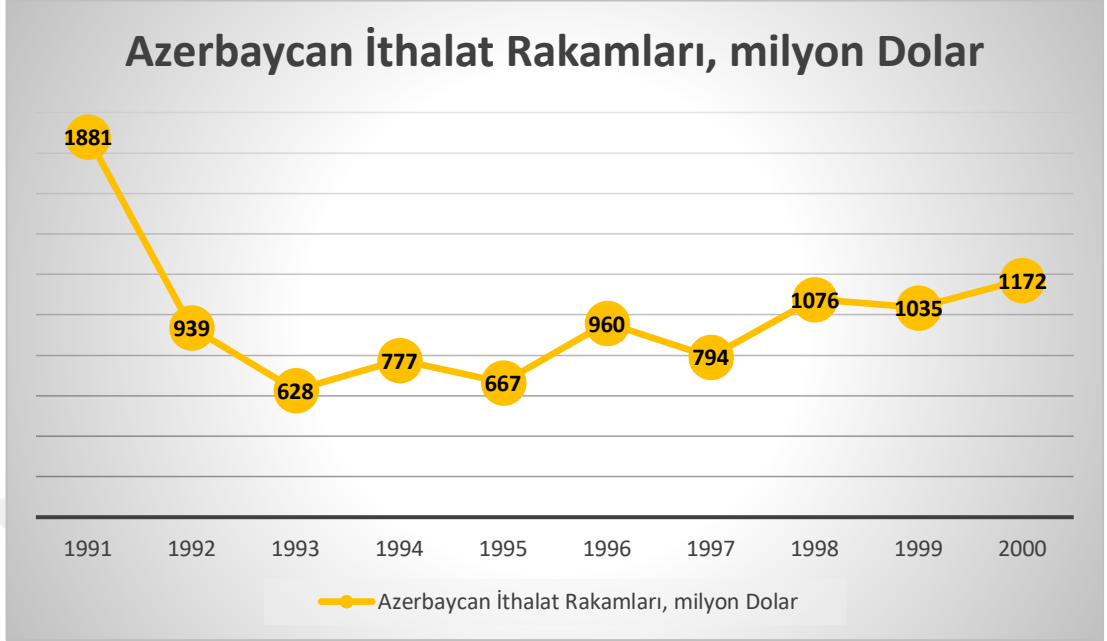
Kaynak: World Bank, Azerbaijan trade statistics (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (10.11.2020)

Grafik, pamuk satışından Azerbaycan'ın en çok geliri 2018 yılında elde ettiğini göstermektedir. 2000'li yılların başlarında gelir getiren alan olan pamukculuk 2010'lu yıllarda petrol ve doğalgaz'ın gerisinde kalmış, fakat son yıllarda yeniden Azerbaycan'ın esas ihracat malları arasına girmeyi başarmıştır.

Aşağıdaki grafikte bağımsızlığın ilk 10 yılında değişen ithalat dinamiklerini görmek mümkündür.

Grafik 22. Azerbaycan İthalat Rakamları (1991-2000)

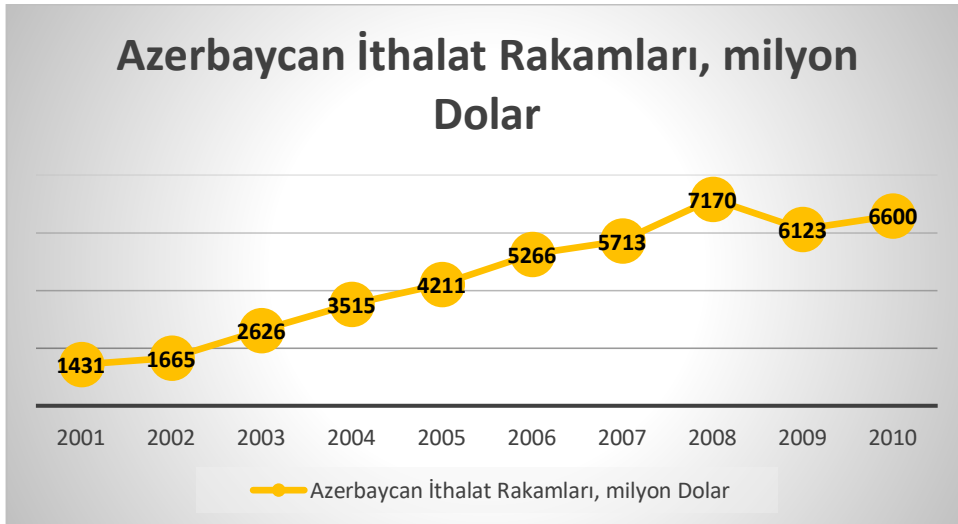

Kaynak: World Bank, Azerbaijan trade statistics (Çevrimçi)
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (10.11.2020)

Azerbaycanın 1992 yılında aktif savaş haline düşmesi onun ihracatına olduğu gibi ithalatına da negatif etkide bulunmuştur. Bu etki kendisini daha 7 yıl göstermiş ve 1992-1999 yılları arasında ithalat rakamlarına dalgalanmalar olmuştur. Fakat 1999 yılından itibaren ithalatta da yavaş yavaş artış gözlemlenmeye başlamıştır. Bu artış sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Aşağıdaki grafikte 2001-2010 yılları arasında değişen ithalat dinamiklerini görmek mümkündür.

Grafik 23. Azerbaycan İthalat Rakamları (2001-2010)

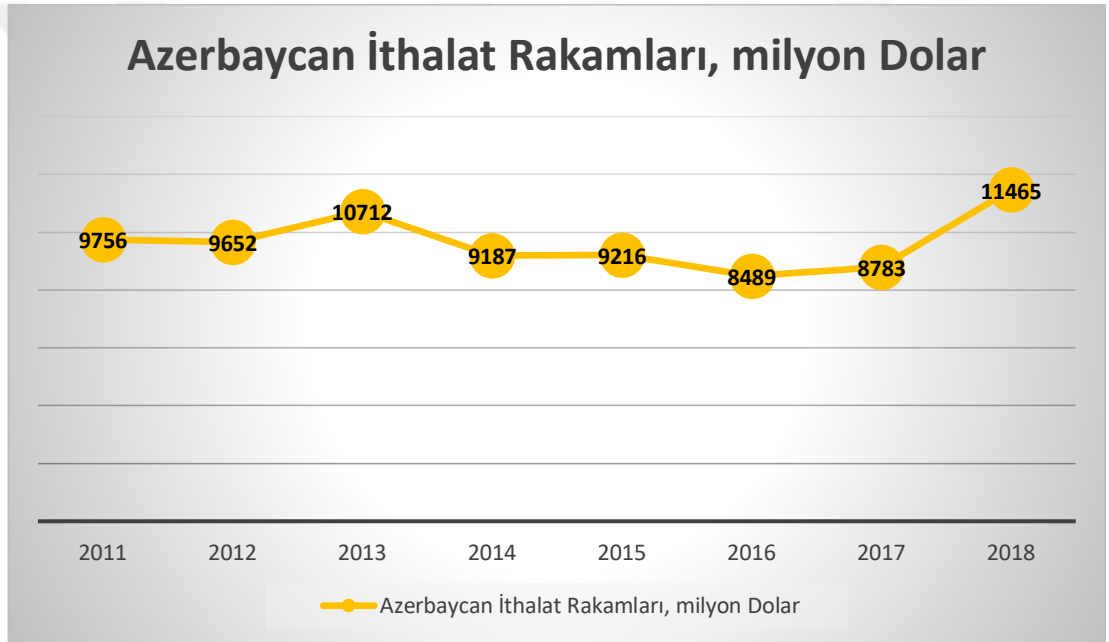

Kaynak: World Bank, Azerbaijan trade statistics (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (10.11.2020)

Grafikten de görüldüğü üzere 1999 yılından itibaren başlayan artış 2009 yılına kadar hızla büyümüştür. Her geçen yıl ülke ithalatı neredeyse bir milyar dolar artmıştır. 2008 yılında 7 milyarlık bir ithalat rakamının ardından rakamlar düşmeye başlamış, bir yıl sonra yeniden artışa geçmiştir. Bu artış sonraki yıllarda da devam etmiştir. Aşağıdaki grafikte 2011-2018 yılları arasında değişen ithalat dinamiklerini görmek mümkündür.

Grafik 24. Azerbaycan İthalat Rakamları (2011-2018)

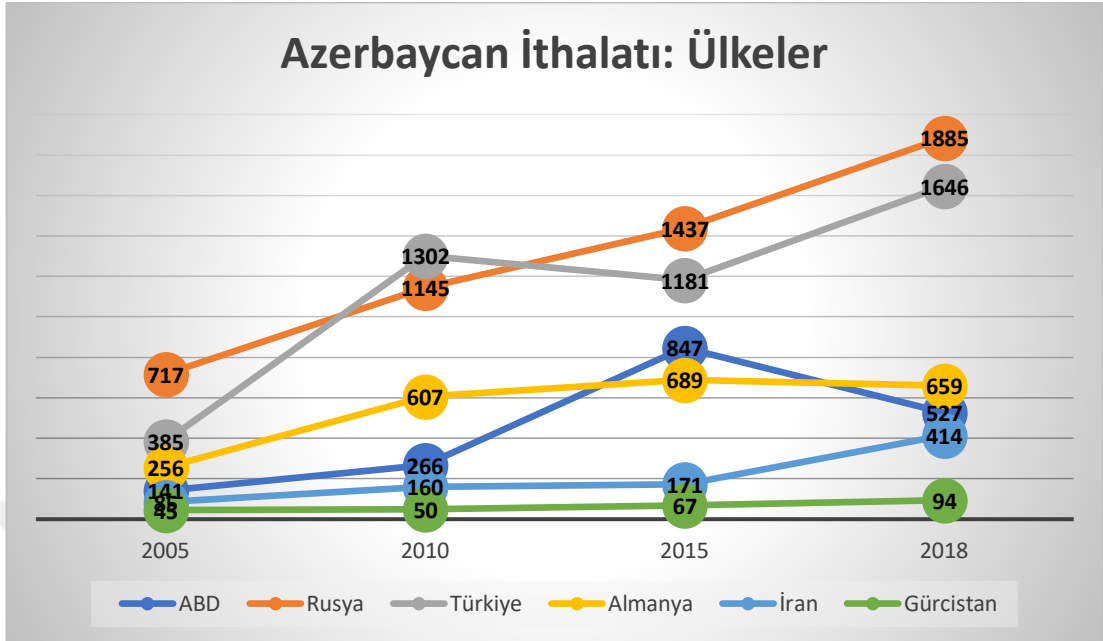

Kaynak: World Bank, Azerbaijan trade statistics (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (10.11.2020)

2009 yılından yeniden artış gösteren rakamlar 2017 yılına kadar belirli dalgalanmalarla devam etmiştir. 2014 yılında 9 milyarı geçen ithalat rakamları 2016 yılında 8 küsür milyar dolarlara kadar inmiş, fakat 2018 yılında yeniden gözle görülür bir artış gözlemlenmiştir.

Ülkeleri baz aldığımızda Azerbaycan'ın komşuları ve birçok diğer büyük ülkeden yaptığı ithalatının yıllar üzre dinamiklerini aşağıdaki grafikte görmek mümkündür.

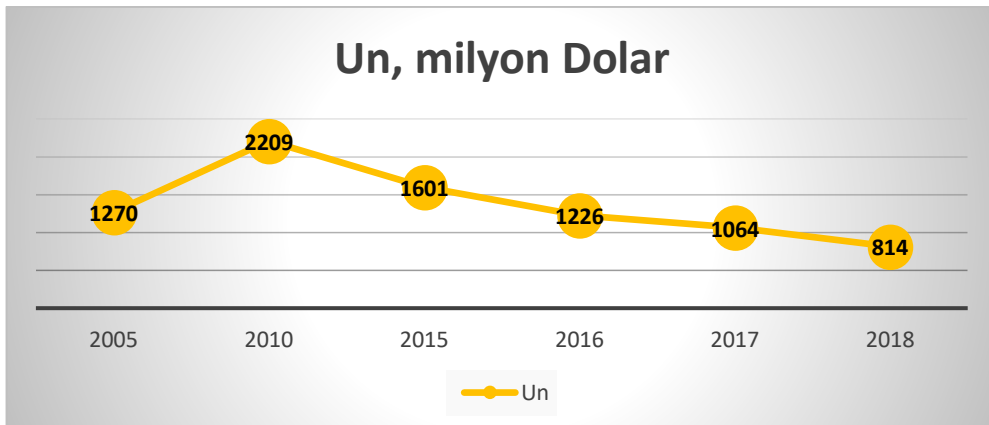

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın xarici ticarəti (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (13.11.2020)

Grafikten görüldüğü üzere 2005 yılında Azerbaycan'ın en çok ithalat yaptığı Rusya, 2010 yılında ise Türkiye olmuştur. Yaklaşık 1.3 milyar dolarlık ithalat ile Türkiye Rusya'yı geride koymayı başarmıştır. 2015 yılında ise Rusya Azerbaycan'a yaklaşık 1.5 milyar dolarlık ihracat yaparak yeniden Azerbaycan'ın en çok ithalat yaptığı ülke olmuştur. 2018 yılında keza yine 1.8 milyar dolarlık rakamla 1.6 milyar dolarlık ihracat yapmış Türkiye'yi geride bırakan Rusya Azerbaycan'ın en çok ithalat yaptığı ülke olmuştur.

Azerbaycan'ın ithal ettiği esas mallar arasında unu, buğdayı, yolcu araçlarını, kamyonları, tereyağı ve sıvı yağlarını örnek göstere biliriz.

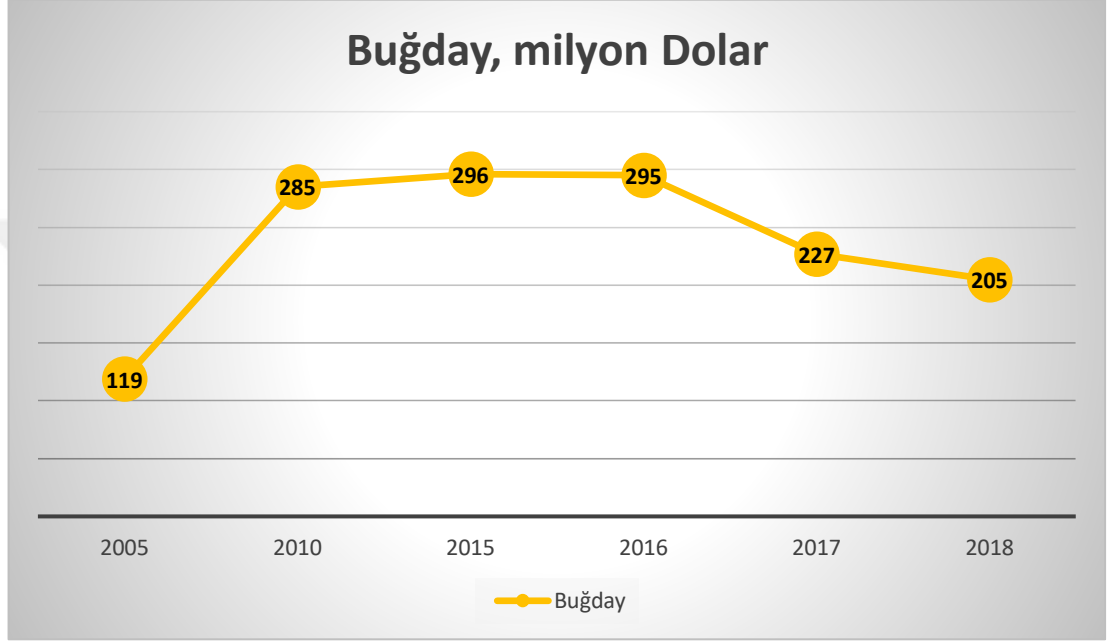
Grafik 25. İthalat: Un (milyon Dolar)

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın xarici ticarəti (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (13.11.2020)

Grafiğe göre, Azerbaycan en çok un ihracatını yaklaşık 2 milyar dolar olarak 2010 yılında yapmıştır.

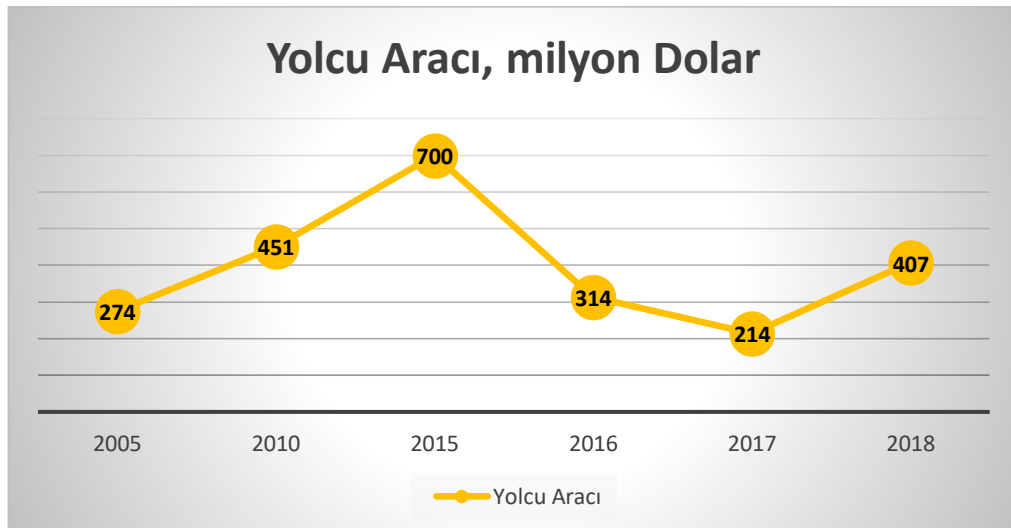
Grafik 26. İthalat: Buğday (milyon Dolar)

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın xarici ticarəti (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (13.11.2020)

Grafiğe göre, Azerbaycan`a en çok buğday ithalatı 2010-2016 yılları arasında yapılmıştır.

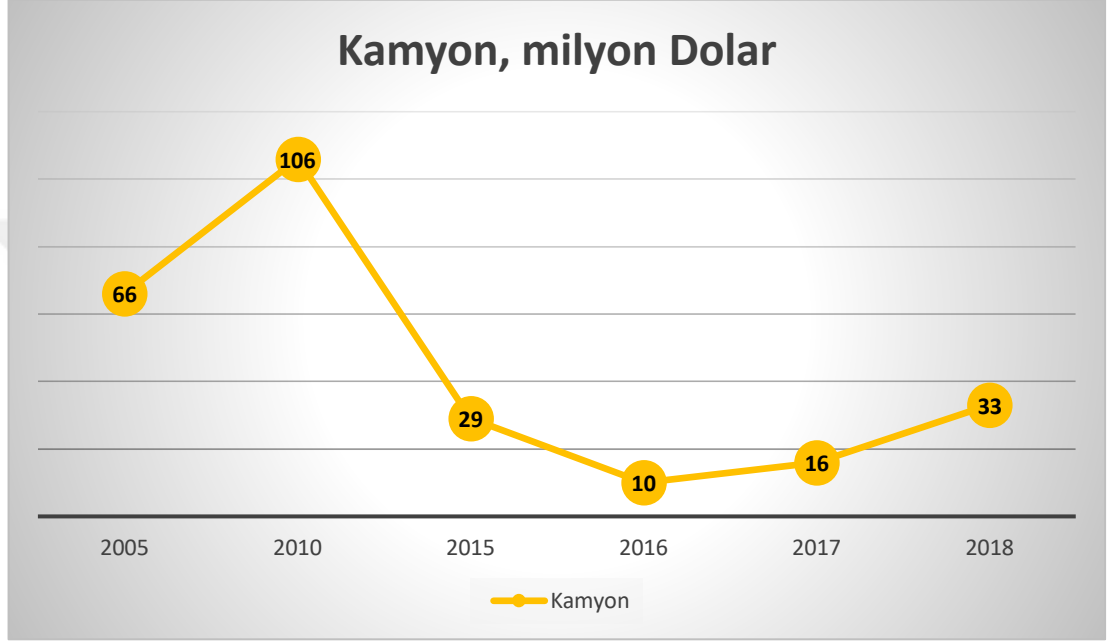
Grafik 27. İthalat: Yolcu Aracı (milyon Dolar)

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın xarici ticarəti (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (13.11.2020)

Grafik, ölkəyə ihtal edilən yolcu araçların içın harcanan paranın 2015 yılında en yüksek seviyede olduğunu göstermektedir.

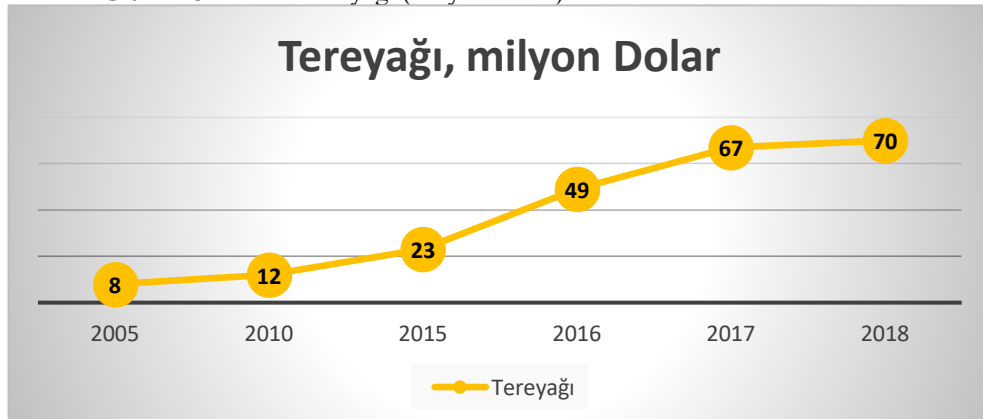
Grafik 28. İthalat: Kamyon (milyon Dolar)

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın xarici ticarəti (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (13.11.2020)

Grafiğe göre, ölkəyə kamyon ithali 2000'li yılların ortalarında ve sonunda yüksek iken, 2010'lu yılların başlarından itibaren düşüşe geçmiştir. 2016-2017 yıllarında sadece 26 milyon dolarlık kamyon ithal edilirken, 2018 yılından itibaren yeniden yükseliş başlamıştır.

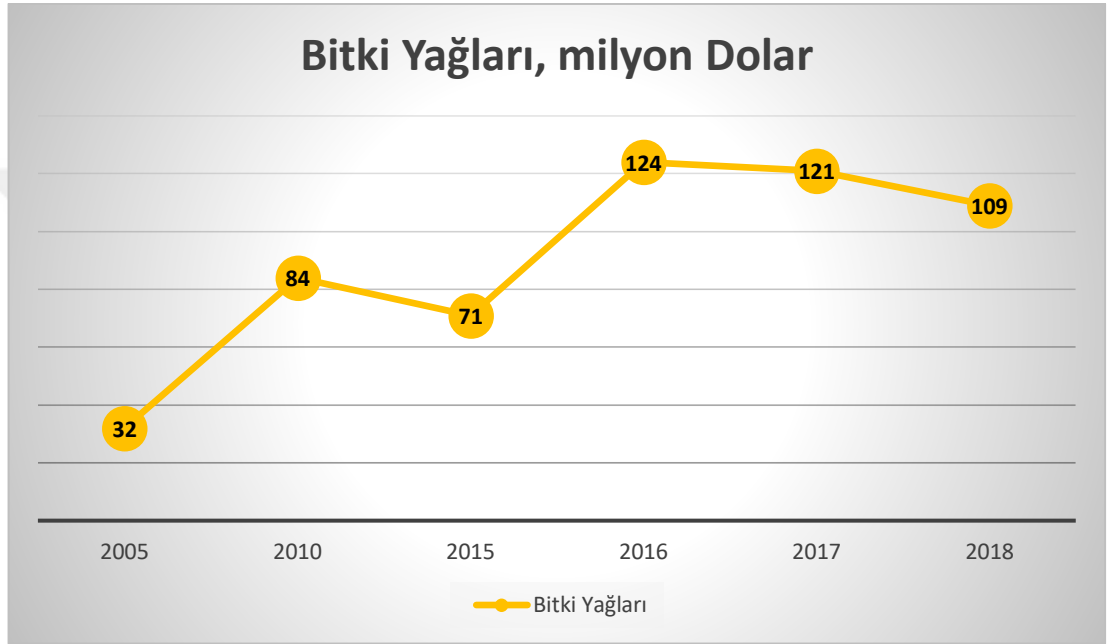
Grafik 29. İthalat: Tereyağı (milyon Dolar)

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın xarici ticarəti (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (13.11.2020)

Grafiğe göre, 2000'li yılların ortalarından itibaren Azerbaycan'da tereyağı ithalatı yıldan yıla yükselmektedir. En önemli artış ise 2015-2017 yılları arasında gözlemlenmiştir.

Grafik 30. İthalat: Bitki Yağları (milyon Dolar)

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın xarici ticarəti (Çevrimçi) <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (13.11.2020)

Grafiğe göre, 2000'li yılların ortalarına kıyasla son yıllarda Azerbaycan daha çok bitki yağı ithal etmektedir. Özellikle 2015-2016 yılları arasında elde edilmiş ikikatlı bir artış gözle görülür derecededir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ARASINDAKİ DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

3.1. Azerbaycan`ın Türkiye`ye İhracatı

Azerbaycan SSCB`den bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile ikili ekonomik-ticari ilişkiler başlamış ve hem Azerbaycan`dan Türkiye`ye hem de Türkiye`den Azerbaycan`a ihracat yapılmaya başlamıştır. Geride bıraktığımız yıllar içerisinde her iki taraftan da ihracat rakamları durmadan artmış ve iki ülke arasında ticaret ilişkileri gelişmiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan`ın Türkiye`ye ihracatı tarım, sanayi ve hizmet sektörü üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle de sanayi ürünleri kapsamına giren petrol ve doğalgaz gibi stratejik ürünlerin ihracatı Azerbaycan-Türkiye ekonomik-ticari ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır.

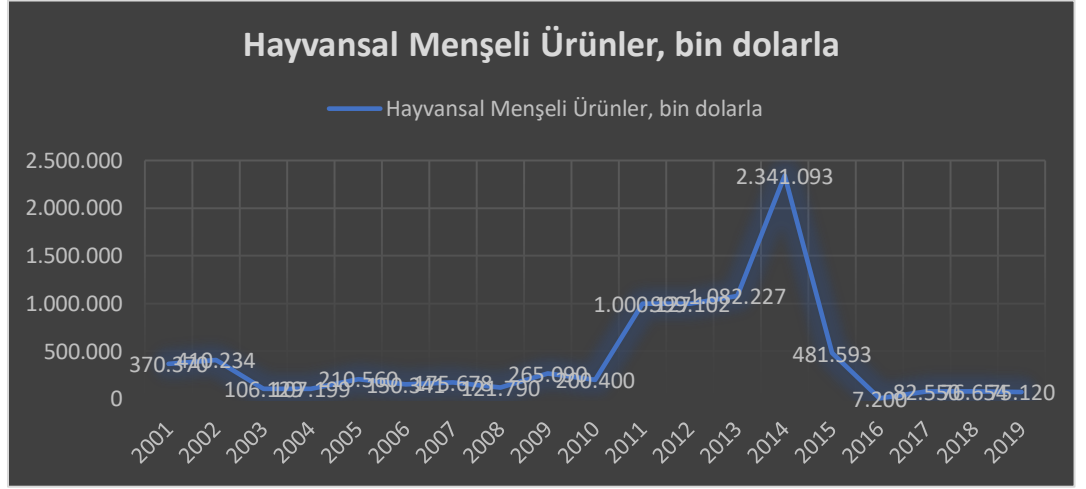
Ekonometrik analiz kısmında kullanılacak olan 2001-2019 yılları arasında Azerbaycan`dan Türkiye`ye ve Türkiye`den Azerbaycan`a ihracat kapsamı üzerine aşağıda verilmiş grafiklerle inceleme yapılmaktadır.

3.1.1. Tarım

Tarımsal ihracat ile ilgili ürünleri tek tek incelememizden önce bu kategoride toplam ihracat rakamlarına baktığımız zaman rakamların 2017 yılına kadar giderek arttığı 2017 yılında ise hafif bir düşüş yaşadığı gözlemlenmektedir. Azerbaycan`dan Türkiye`ye yapılan tarımsal ihracatın esas ürünleri dört kategoriye ayrılmaktadır:

1. Hayvansal Menşeli Ürünler
2. Bitki Tohumları
3. Meşrubat, Alkollü İçkiler ve Sirke
4. Hayvan Yemleri

Grafik 31. Hayvansal Menşeli Ürünler, bin dolarla

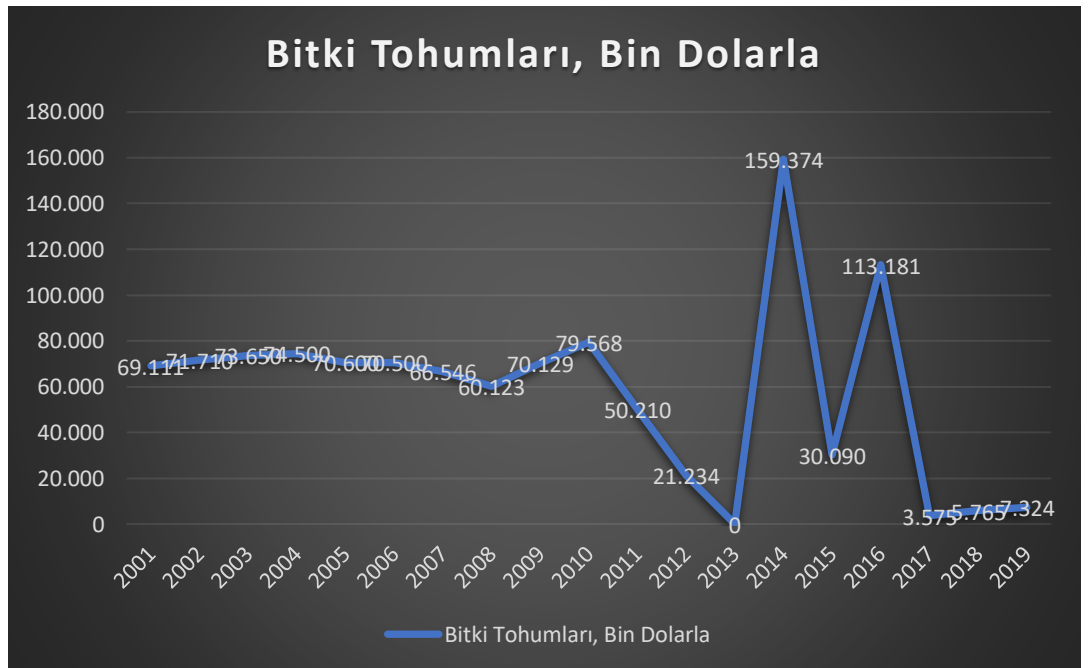

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafikten de gözüktüğü gibi, 2001-2010 yılları arasında stabil gözükken çizelge 2010'dan itibaren yükselişe geçmiştir. 2013 yılında 1 milyar doların üzerinde olan hayvansal menşeli ürün ihracatı 2014 yılında yaklaşık iki katına çıkmış, 2015 yılından itibaren ise düşüşe geçmiştir. Düşüş 2017 yılına kadar devam etmiş, 2017 yılında bir önceki yıla kıyasla yaklaşık 9 kat artmıştır. 2017-2019 yılları arasında yine de istikrarlı rakamlar görmekteyiz.

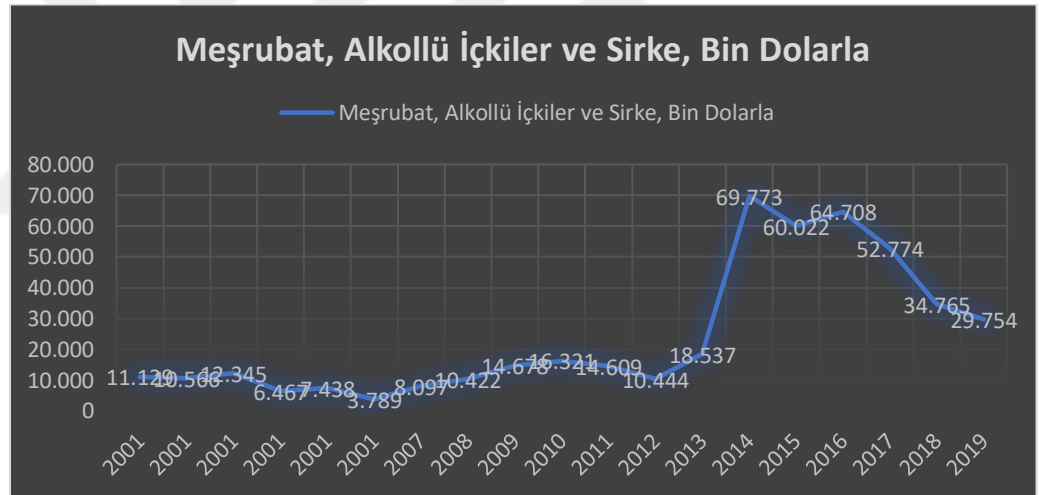
Grafik 32. Bitki Tohumları, bin dolarla

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, 2001-2010 yılları arasında bitki tohumları ticaretinde istikrarlı durum olduğunu göstermekte, 2010-2013 yılları arasında ise radikal bir şekilde düşüş yaşandığı ile ilgili bilgi temin etmektedir. Ayrıca bitki tohumları ihracatının 2013 yılında sıfır olduğunu, 2014 yılından itibaren yeniden kapsamlı bir ihracat yapılmaya başlandığını göstermektedir. Şöyle ki 2014 yılında Azerbaycan'dan Türkiye'ye yapılan bitki tohumları ihracatı zirveye ulaşmış, sonraki yıllarda ise zigzag çizerek gelişmiştir. 2015 yılındaki büyük düşüşten sonra 2016 yılında yeniden artmış ve 2017 yılında yeniden düşmüştür. 2017-2019 yılları arasında yine de istikrarlı rakamlar görmekteyiz.

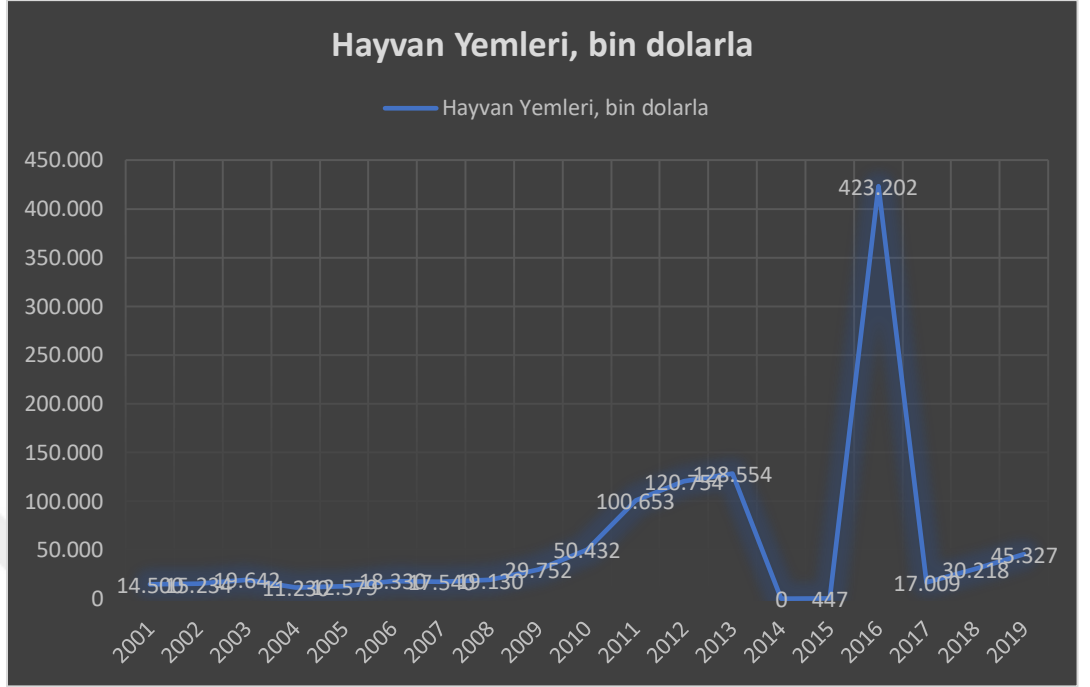
Grafik 33. Meşrubat, Alkollü İçkiler ve Sirke, bin dolarla

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, 2001-2013 yılları arasındaki rakamların genel olarak istikrarlı ve hafif dalgalı olduğunu göstermektedir. Genel olarak Meşrubat, Alkollü İçkiler ve Sirke kategorisinde diğer kategorilere kıyasla daha stabil rakam gelişimi olduğu gözükmemektedir. Tablo, 2013 yılında 18 milyon doların üzerinde olan Meşrubat, Alkollü İçkiler ve Sirke ihracatının 2014 yılında 69 milyon dolara ulaştığını daha sonra ise 52-64 milyon dolar arasında dalgalanma yaşadığını göstermektedir. En büyük düşüş ise 2016-2017 yılları arasında gerçekleşmiş ve 12 milyon dolar civarında olmuştur. 2017-2019 yılları arasında ise düşüş yaşanmıştır.

Grafik 34. Hayvan Yemleri, bin dolarla

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, 2001-2010 yılları arasında istikrarlı ve hafif dalgalı rakamları göstermekte, 2010-2013 yılları arasında ise yükseliş yaşandığı ile ilgili bilgi temin etmektedir. 2013 yılında 128 milyon dolar civarında olan hayvan yemleri ihracatının 2014 yılında sıfıra düştüğünü, 2015 yılında ise 447 bin dolara yükseldiğini göstermektedir. Aynı zamanda, 2015-2016 yılları arasında çok büyük bir artış gözlemlenmiş ve söz konusu ihracat 2016 yılında 423 milyon dolarla zirve yapmıştır. 2017 yılında ise yeniden azalarak 17 milyon dolar civarına inmiştir. 2017 yılına kıyasla 2019'da ihracatın üç kat civarında arttığı gözlemlenmektedir.

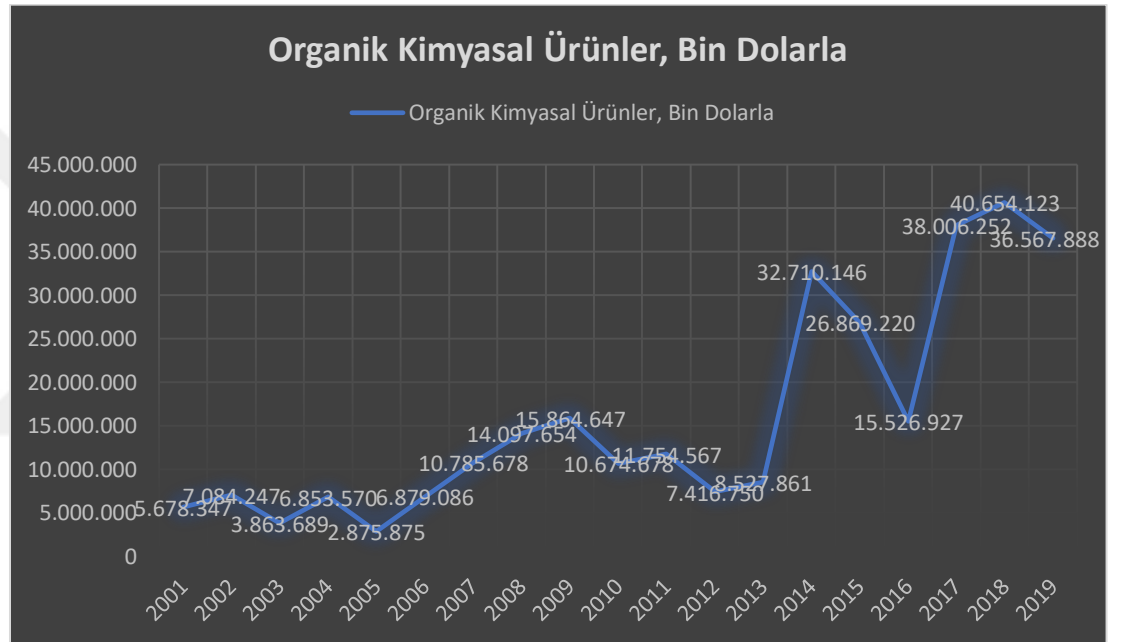
3.1.2. Sanayi

SSCB'den bağımsızlığını kazanan ve hemen ardından Dağlık Karabağ savaşına girmeye zorlanan Azerbaycan'ın sanayi üretimi ve ihracatı açısından gelişmesi son yıllarda gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 90'lı yıllarda Türkiye'nin Azerbaycan'a sanayi ürünleri ihracatı yapması Azerbaycan için hayati öneme sahip olmuştur. Ekonometrik analiz kapsamına girecek olan 2013-2017 yılları arasında ise

Azerbaycan`ın Türkiye`ye yapmış olduğu sanayi ihracatının temel ürünlerini 5 başlık altında toplamak mümkündür:

1. Organik Kimyasal Ürünler
2. Deri ve Deri Ürünleri
3. Ahşap Eşya ve Odun Kömürü
4. Pamuk
5. Bakır

Grafik 35. Organik Kimyasal Ürünler, bin dolarla

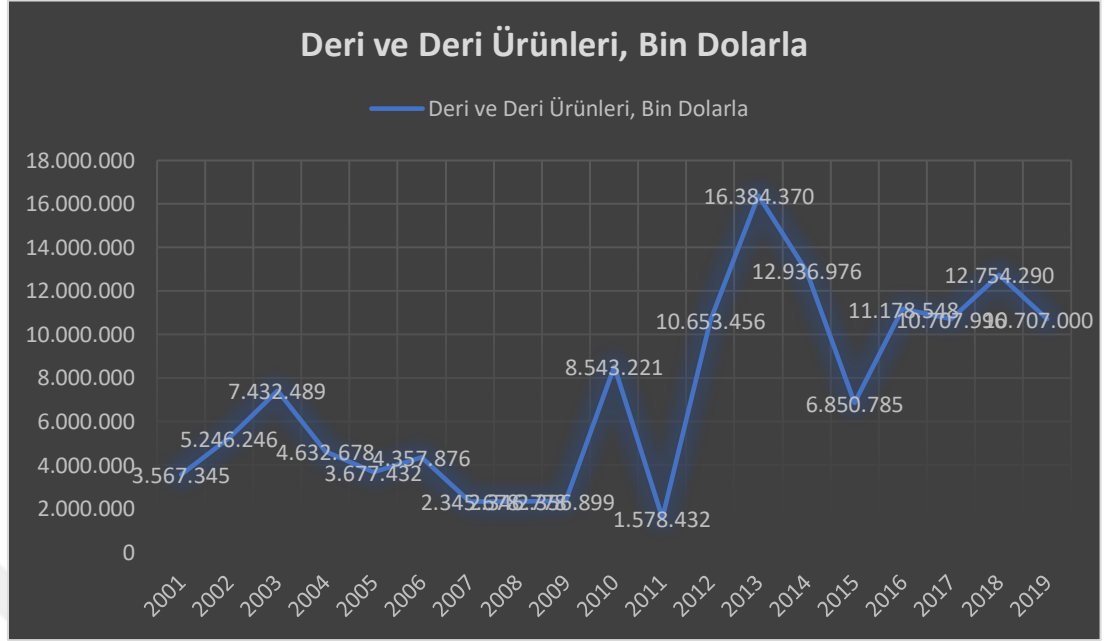

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafikten de gözüktüğü gibi, 2001-2009 yılları arasında dalgalanmalar yaşanmakta, genel olarak ise ihracatta büyük bir yükselme gözlemlenmektedir. 2009-2013 yılları arasındaki dönemi düşüş dönemi olarak kabul edebilir. 2013-2014 yılları arasında yaklaşık 6.5 kat büyümeye sağlanmış, 2015 yılında ise hafif bir düşme yaşanmıştır. Düşme 2016 yılında büyümüş, ancak 2017 yılı itibarıyla durmuş, hatta yaklaşık iki katlık bir artış elde edilmiştir. 2017-2019 yılları arasında ise hafif bir düşüş yaşanmıştır.

Grafik 36. Deri ve Deri Ürünleri, bin dolarla

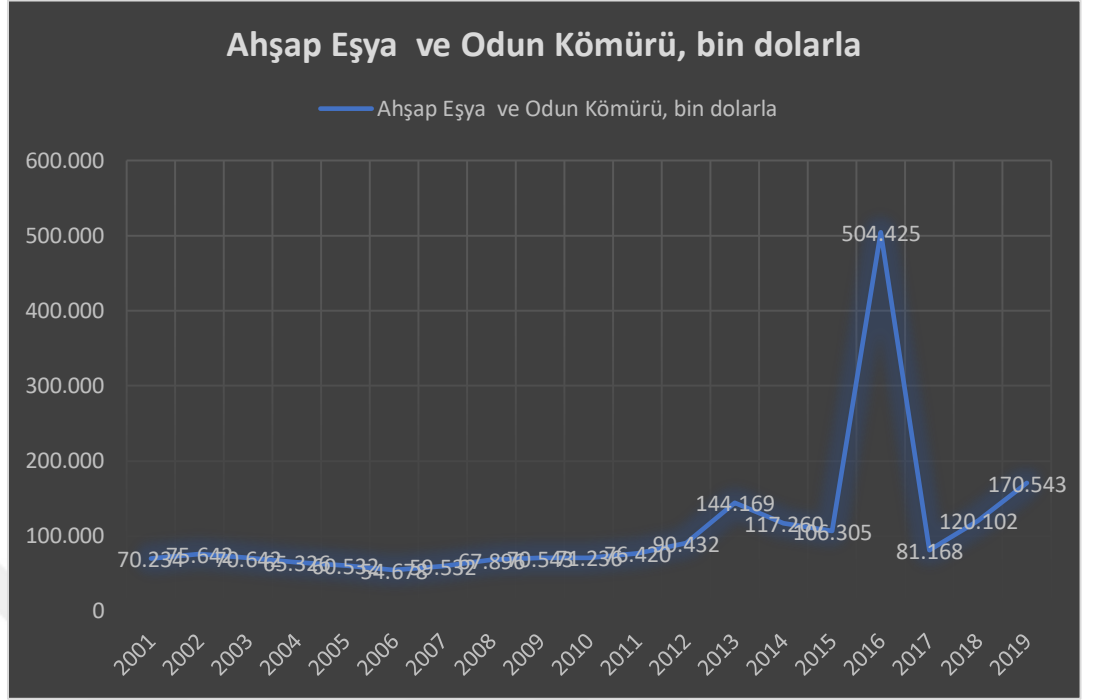

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, 2001-2010 yılları arasında çok radikal dalgalanmalar olduğunu göstermekte, genel olarak ise 2001 yılına kıyasla 2010 yılında ihracatın arttığı gözlemlenmektedir. 2010-2013 yılları arasında da 2011 yılındaki düşüşü hesaba katmasak, büyük bir yükselme yaşanmıştır. 2013 yılından 2015 yılına kadar yüksek bir düşüş olduğunu, 2015 yılından sonra ise artışa geçtiğini göstermektedir. 2016-2017 yıllarında ise rakamların stabil olduğunu söylemek mümkündür. 2017-2019 yılları arasında ise dalgalanmalar hafif olmuştur.

Grafik 37. Ahşap Eşya ve Odun Kömürü, bin dolarla

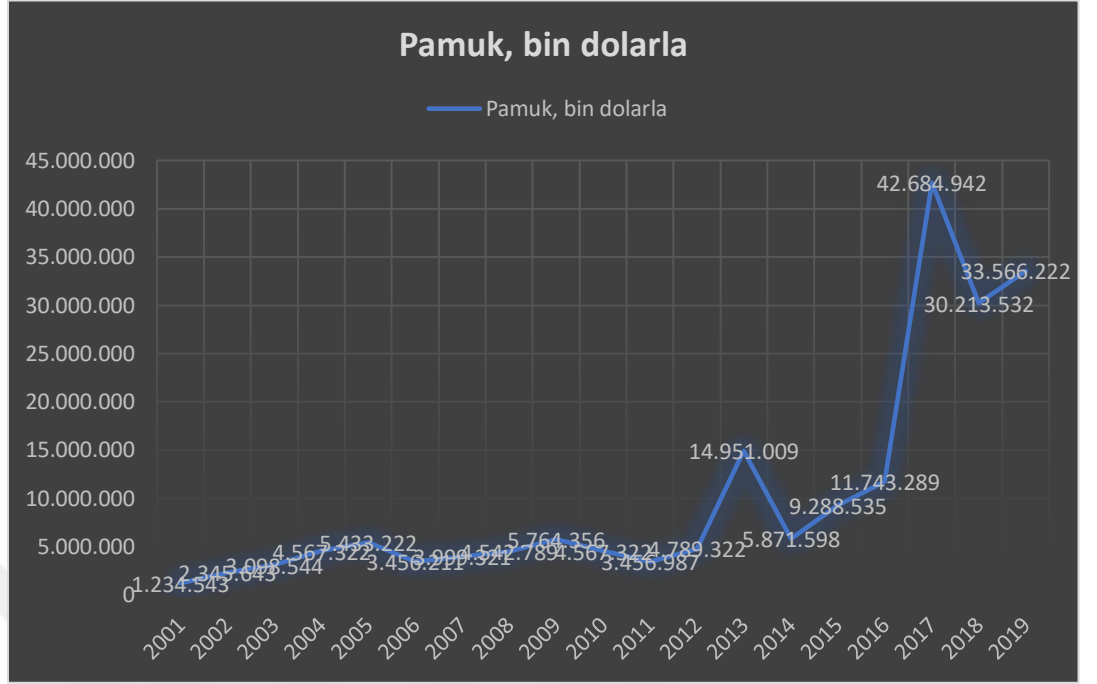

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, 2001 ve 2012 yılları arasında istikrarlı bir dinamik olduğunu ve 2013-2015 yılları arasında stabil kalan ihracat rakamlarının 2015-2016 yılları arasında zirveye çıktığını ve 504 milyon doları gördükten sonra yeniden inişe geçtiğini göstermektedir. 2017 yılı rakamlarına göre, sözü geçen yılda ihracat sadece 81 milyon dolar civarında olmuştur. 2017-2019 yılları arasında ise hafif bir yükselme yaşanmıştır.

Grafik 38. Pamuk, bin dolarla

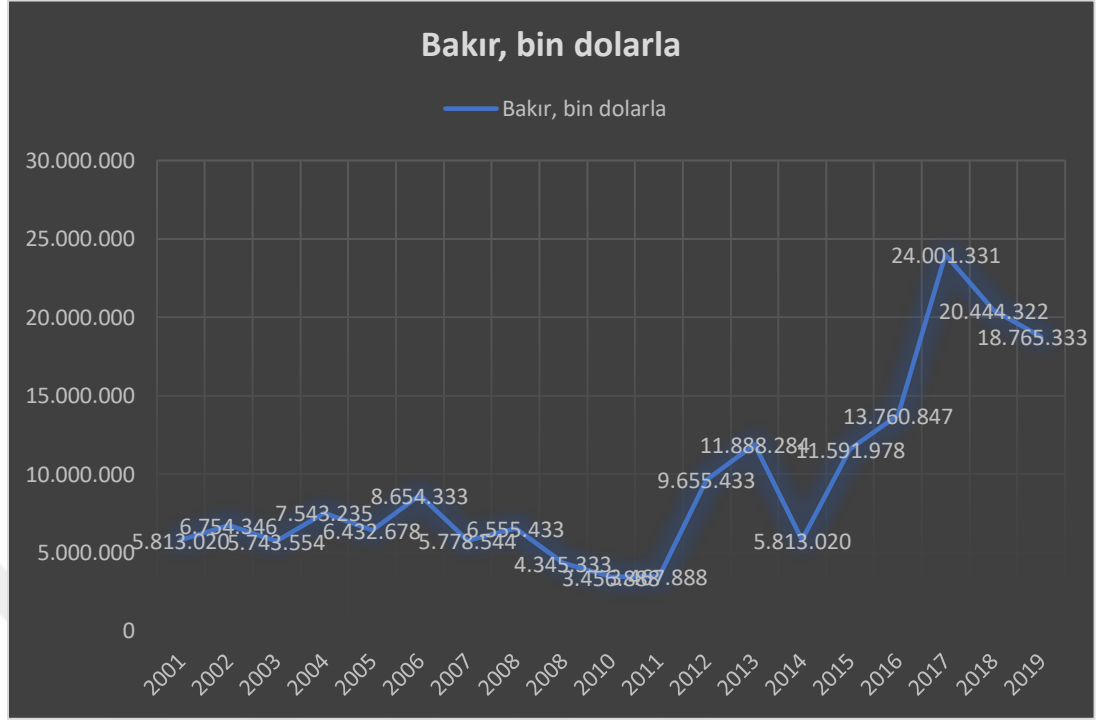

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, 2001-2012 yılları arasında istikrarlı bir dinamik olduğunu, 2012-2013 yılları arasında ise yükseliş olduğunu göstermektedir. 2013-2014 yılları arasında başlamış düşüşün 2015 yılında hafif bir artışla durduğunu ve 2015 yılından itibaren büyümeye geçildiğini göstermektedir. 2016-2017 yılları arasında ise büyüme neredeyse 4 kata yaklaşmıştır. 2017-2019 yılları arasında ise düşüş yaşanmıştır.

Grafik 38. Bakır, bin dolarla

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, 2001-2013 yılları arasında sık sık dalgalanmaların olduğunu, 2013-2014 yılları arasında düşüş yaşandığını, 2014-2015 yılları arasında ise büyüme olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu büyüme 2017 yılına kadar devam etmiştir. 2016-2017 yılları arasındaki büyüme ise yaklaşık iki kat olmuştur. 2017-2019 yılları arasında ise düşüş yaşanmıştır.

3.2. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı

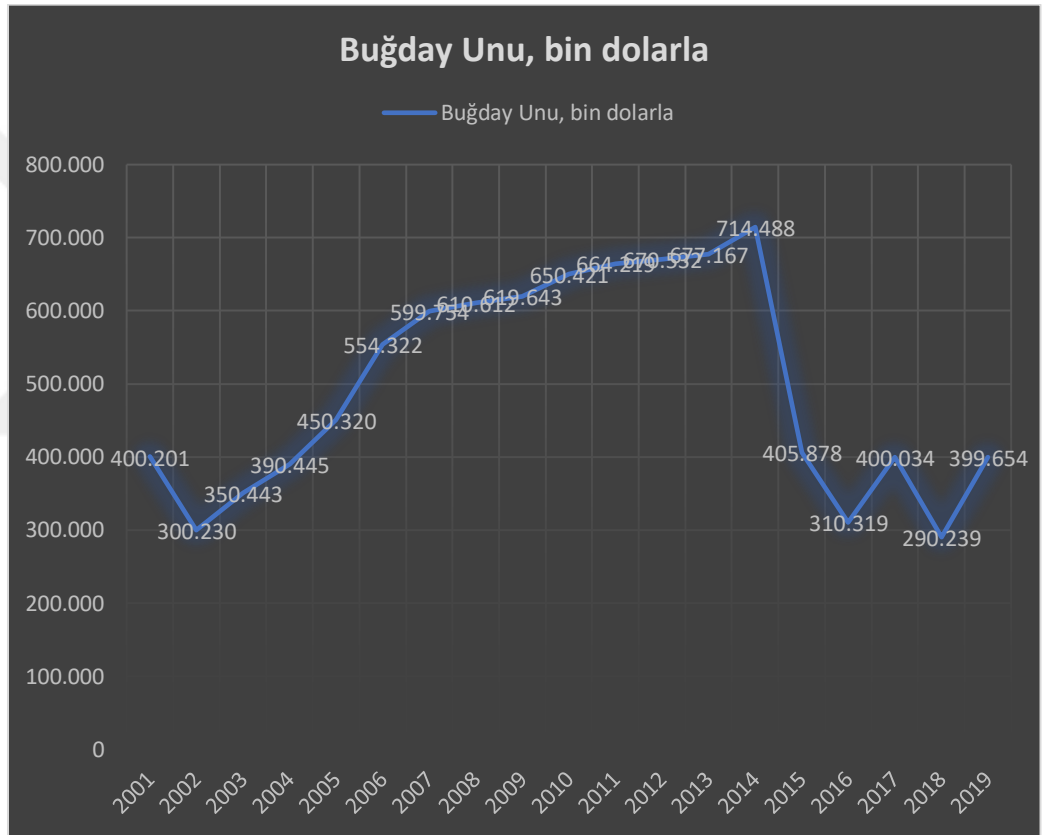
Azerbaycan ile ikili ekonomik-ticari ilişkilerinde ihracat, Türkiye için önemli yer tutmuştur. Azerbaycan, Türkiye için önemli pazarlardan biri olmuş ve Türkiye, aynı zamanda Azerbaycan pazarının oluşturulmasında da önemli role sahip olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı tarım, sanayi ve hizmet sektörü üzerine yoğunlaşmıştır. Ekonometrik analiz kısmında kullanılacak olan 2013-2017 yılları arasında Türkiye'den Azerbaycan'a ihracat kapsamı üzerine aşağıda verilmiş grafiklerle inceleme yapılmaktadır.

3.2.1. Tarım

Türkiye'nin Azerbaycan'a tarımsal ihracatı esasen beş kategori üzerine sınıflandırılabilir:

1. Buğday Unu
2. Şeker Türleri
3. Makarna Çeşitleri
4. Patates
5. Bira

Grafik 39. Buğday Unu, bin dolarla

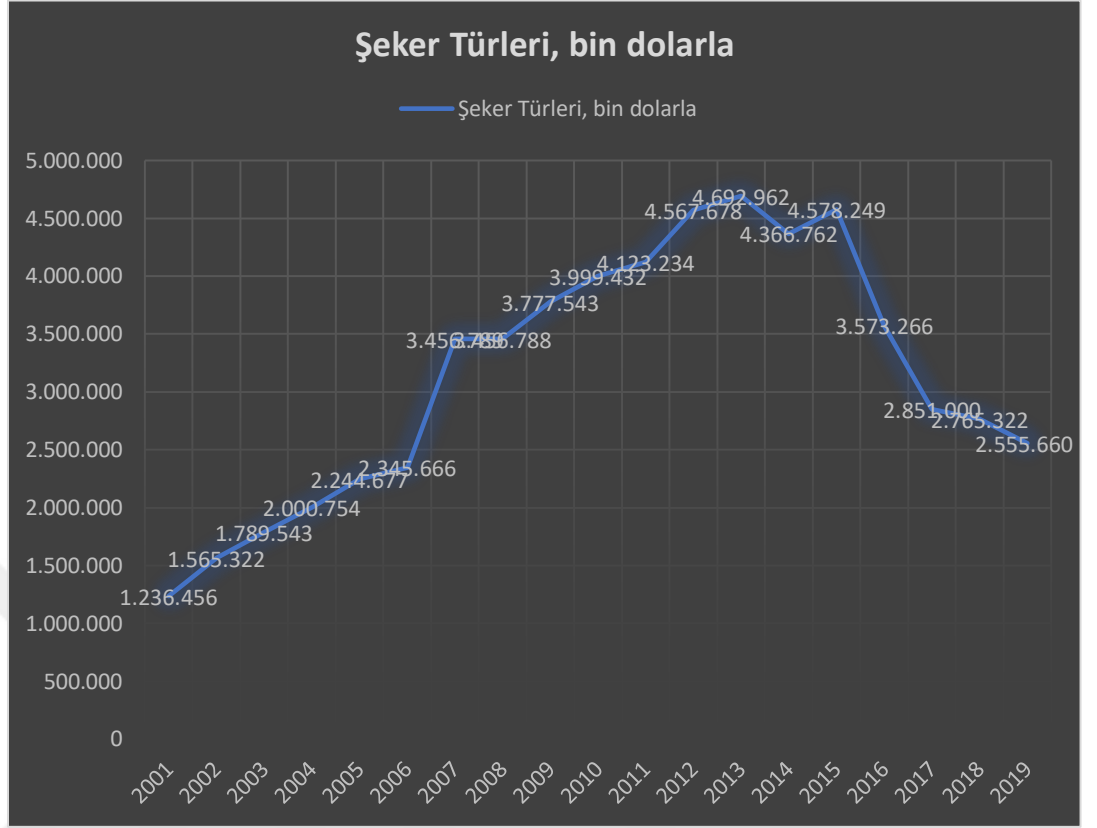

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, 2001-2013 yılları arasında istikrarlı bir büyümenin olduğunu, 2013 ve 2014 yıllarında yüksek olan ihracatın 2015 yılında düştüğünü ve sonraki iki yıl boyunca hafif dalgalanma yaşadığını göstermektedir. Dalgalanma 2017-2019 yılları arasında da devam etmektedir.

Grafik 40. Şeker Türleri, bin dolarla

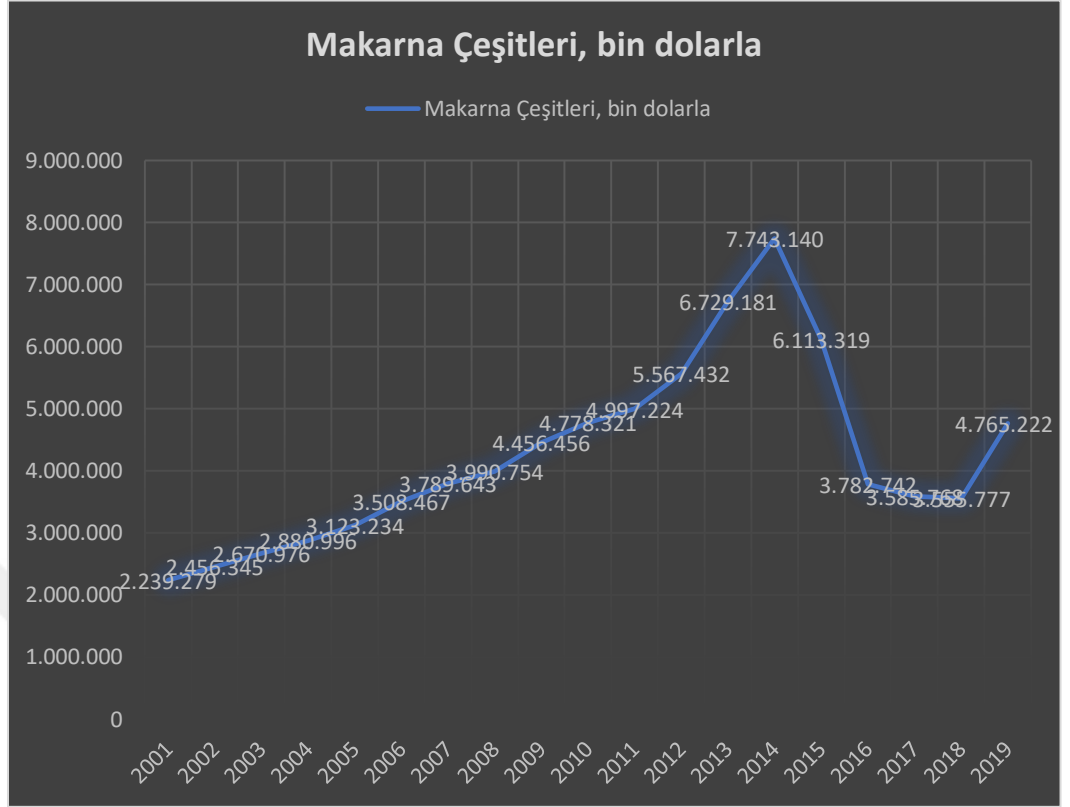

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, Türkiye'den Azerbaycan'a yüksek miktarda şeker ve şeker türleri ihraç edildiğini göstermektedir. 2001-2013 yılları arasında giderek büyüyen ihracat rakamları gözlemlenmektedir. Fakat 2013 yılında yüksek olan ihracat rakamları 2014 yılında hafif düşme yaşamış, 2015-2016 yılları arasında düşüş daha fazla olmuştur. 2017 yılında da düşüş devam etmiştir. Kıyaslarsak, 2013 yılı ile 2017 yılları arasında ihracat rakamları yaklaşık 1.5 defa düşmüştür. Düşüş 2017-2019 yılları arasında da devam etmektedir.

Grafik 41. Makarna Çeşitleri, bin dolarla

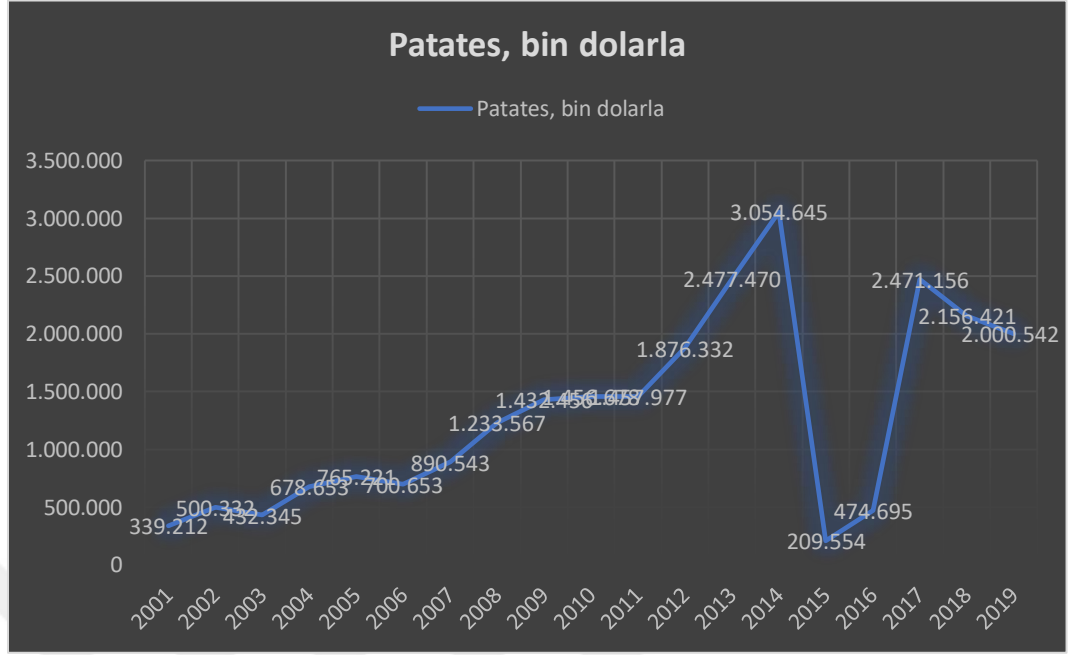

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, diğer ürünlerde olduğu gibi makarna çeşitlerinde de 2001-2013 yılları arasında istikrarlı bir büyümenin olduğunu göstermektedir. 2013-2014 yılları arasında ihracat rakamlarında hafif artış olduğunu gösteren grafiğe göre, 2014-2015 yılları arasında başlayan düşüş 2017 yılına kadar devam etmiş, ancak 2016-2017 yılları arasında düşüş hafif olmuştur. 2017-2019 yılları arasında ise hafif artış yaşanmıştır.

Grafik 42. Patates, bin dolarla

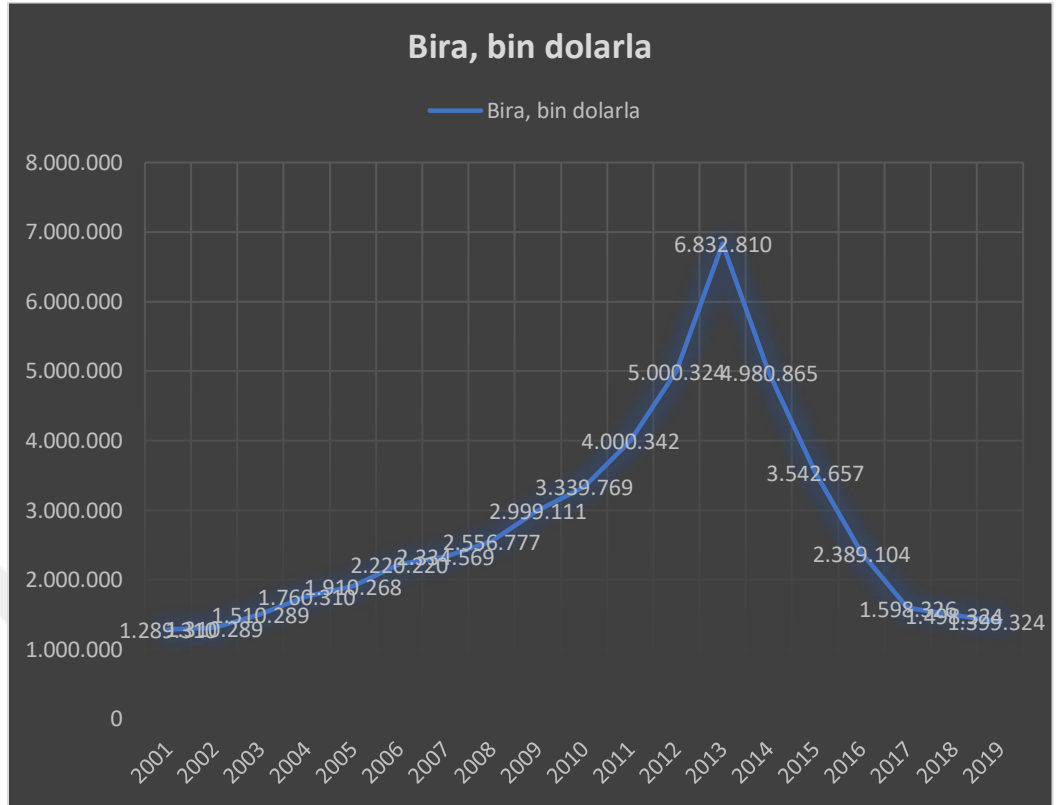

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, Türkiye'den Azerbaycan'a patates ihracatının 2001-2013 ve 2013-2014 yılları arasında yükselişte olduğunu, ancak 2014-2015 yılları arasında büyük düşüş yaşandığını göstermektedir. 2015-2016 yıllarında hafif değişim gösteren rakamlar 2017 yılı itibarıyla yeniden büyük yükselişe geçmiştir. 2017 yılındaki rakamlar 2013 yılı ile neredeyse aynıdır. 2017-2019 yılları arasında ise hafif bir düşüş yaşanmıştır.

Grafik 42. Bira, bin dolarla

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafiğe göre, Türkiye'den Azerbaycan'a yapılan bira ihracatı 2013 yılından itibaren yıldan yıla azalmaktadır. Şöyle ki 2001-2013 yılları arasında rakamlar durmadan yükselmiş, 2013'te zirveye ulaşmıştır. Fakat 2013 yılından 2017 yılına kadar söz konusu alandaki ihracat rakamları düzenli olarak inişte olmakta ve 2017 yılında 2013 yılına nazaran yaklaşık 4 kat azalma gözlemlenmektedir. İniş 2017-2019 yılları arasında da devam etmektedir.

3.2.2. Sanayi

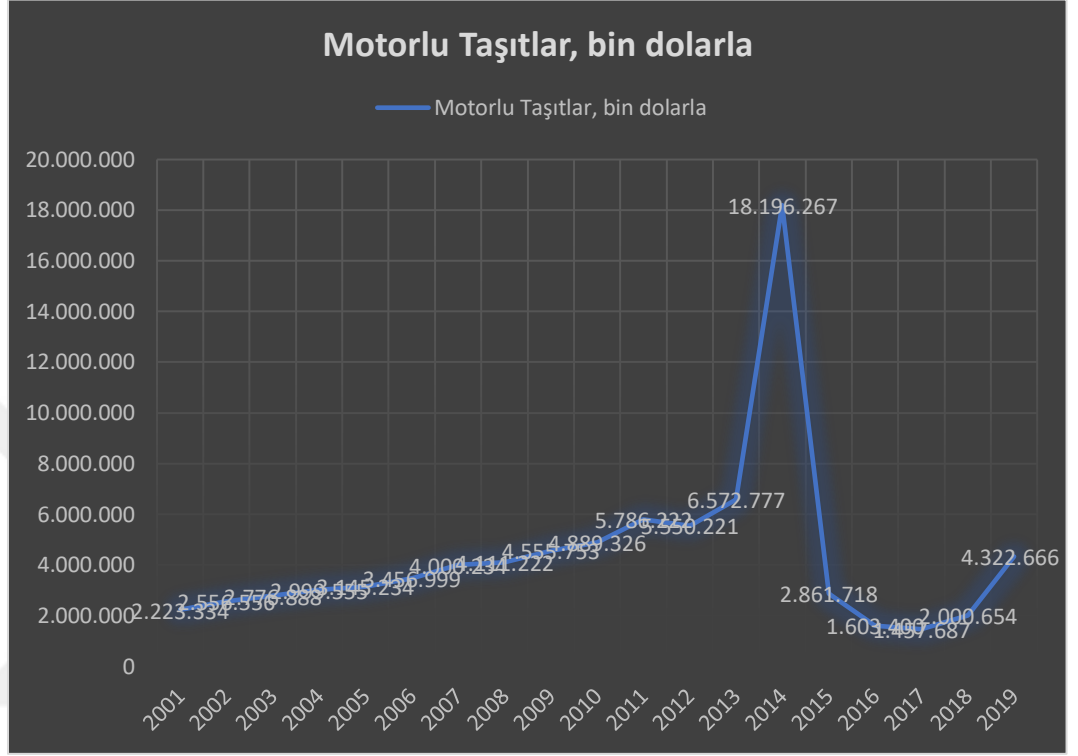
Toplam olarak baktığımızda Türkiye'nin Azerbaycan ihracatında esas sektör olan sanayi sektörü 2013 senesinde 677 milyon dolar olduğu halde 2017 sensinde 259 milyon dolara kadar düşüş göstermiştir. Ürünlere tek tek baktığımızda ise Türkiye'nin Azerbaycan ihracatında esas ürünleri aşağıdaki gibi sınıflandırabiliriz:

1. Motorlu Taşıtlar
2. Demir-Çelik İnşaat Materyalleri
3. Teller-Kablolar

4. Beyaz Eşya

5. Elektrik Transformatörleri

Grafik 42. Motorlu Taşıtlar, bin dolarla

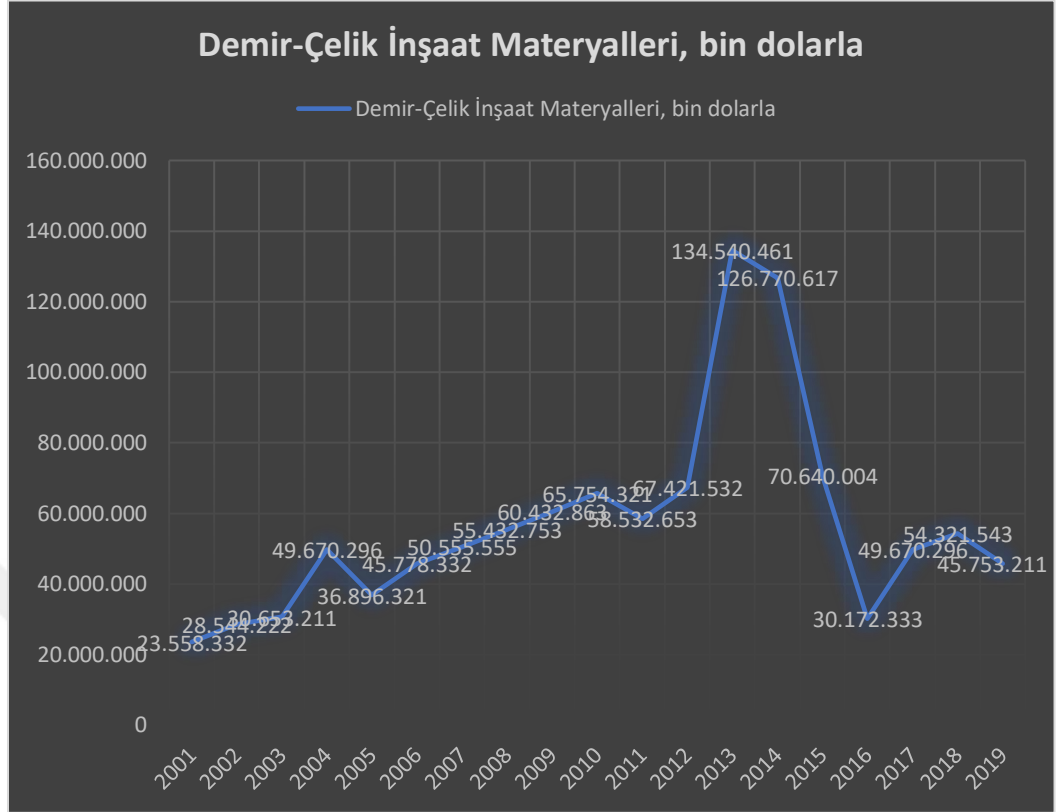

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, motorlu taşıt ihracatında 2001-2013 yılları arasında kısmi, 2013-2014 yılları arasında büyük bir artış olduğunu, ancak 2015 yılında düşüş gerçekleştiğini göstermektedir. 2015-2017 yılları arasında ise düşüş hafif düzeyde devam etmiştir. 2017-2019 yılları arasında ise artış yaşanmıştır.

Grafik 43. Demir-Çelik İnşaat Materyalleri, bin dolarla

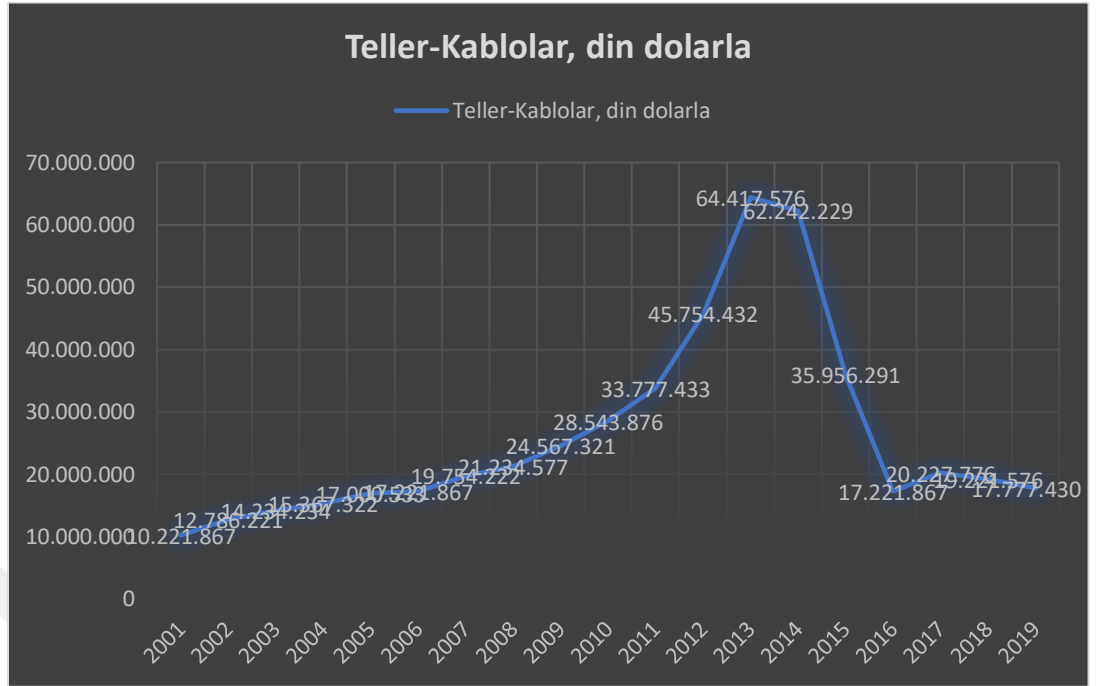

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, demir-çelik inşaat materyalleri sektöründe 2001-2013 yılları arasında önce kısmi, daha sonra büyük artış, 2013-2016 yılları arasında ise büyük düşüş yaşandığını göstermektedir. 2014-2015 ve 2015-2016 yılları arasındaki düşüşler yaklaşık iki kattır. 2017 yılında ise yaklaşık 1.5 kat artış gözlenmiştir. 2017-2019 yılları arasındaki rakamlarda hafif düşüş olduğu gözükmemektedir.

Grafik 44. Teller-Kablolar, bin dolarla

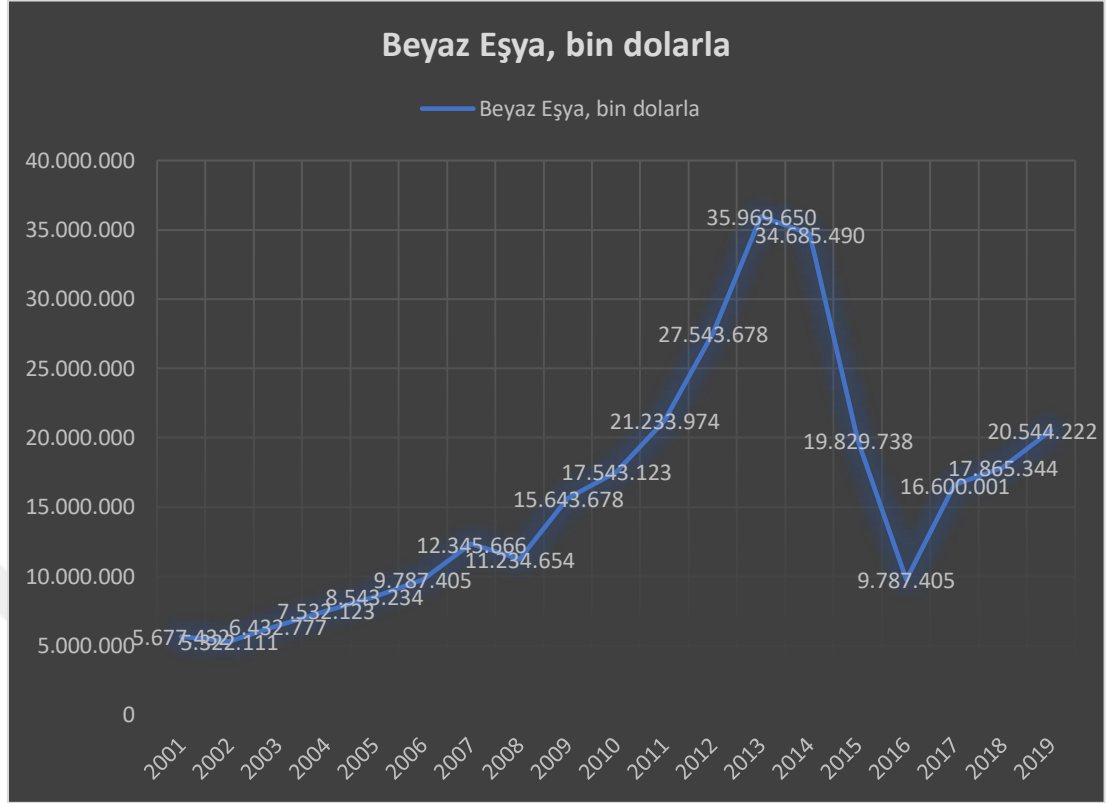

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Grafik, tel-kablo çeşitleri ihracatında da 2001-2013 yılları arasında gözle görülür bir artış, fakat son yıllarda büyük bir düşüş yaşandığını göstermektedir. 2013-2014 yılları arasındaki hafif düşüş 2014-2015 yılları arasında büyümüş ve 2015-2016 yılları arasında da devam etmiştir. 2017 yılında hafif artış gözükse de genel anlamda 2013-2017 yılları arasında 3 kat düşüş yaşandığı gözükmemektedir. 2017-2019 yılları arasında yine de istikrarlı rakamlar görmekteyiz.

Grafik 45. Beyaz Eşya, bin dolarla

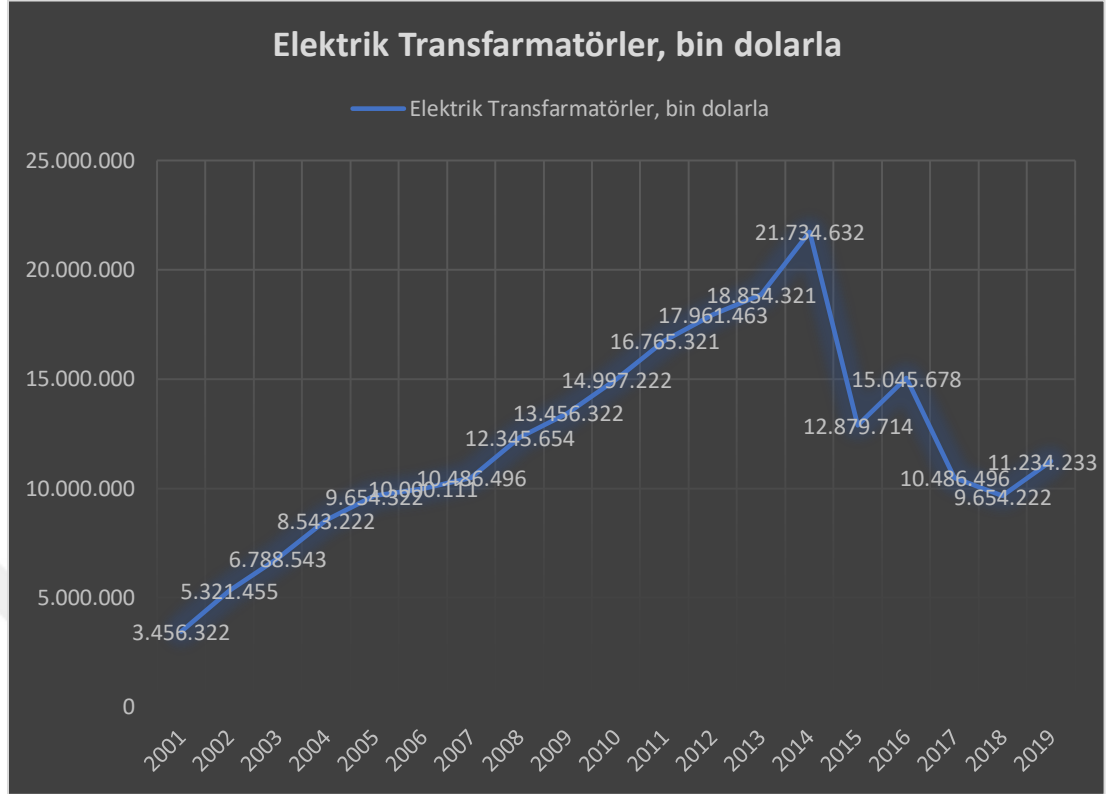

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Türkiye'den Azerbaycan'a yapılan ihracatta 2013 yılı düşüşü beyaz eşya sektöründe de gerçekleşmiş, grafiğe göre, 2001-2013 yılları arasında önce kısmi, daha sonra büyük yükselme yaşanmış, 2013-2014 yılları arasında stabil kalan ihracat rakamları 2015 ve 2016 yıllarında büyük düşüşler yaşamıştır. 2017 yılında ihracat rakamlarında artış görülmesine rağmen, genel anlamda 2013 yılına kıyasla 2017 yılında iki kat civarında düşüş yaşanmıştır. 2017-2019 yılları arasında ise hafif bir artış söz konusudur.

Grafik 46. Elektrik Transformatörler, bin dolarla

Kaynak: Dünya Bankası, **Azerbaycan Dış Ticaret İstatistikleri** (Çevrimçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> (25.12.2020)

Diğer sektörlerle mukayese ettiğimizde elektrik transformatörleri sektöründeki ihracat rakamlarında düşüş daha hafif olmuştur. Şöyle ki 2001-2013 yıllarındaki geleneksel büyümenin ardından 2013-2014 yılları arasında elde edilen hafif artış, 2014-2015 yılları arasında düşüşle değişmiştir. 2015-2017 yılları arasında dalgalanma yaşanmış, fakat genel anlamda, grafiğe göre, 2013 yılına kıyasla 2017 yılında elektrik transformatörleri ihracatındaki düşüş yaklaşık% 200 civarında olmuştur. 2017 ve 2019 yılları arasında ise hafif bir artış yaşanmıştır.

3.3. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı Azerbaycan ve Türkiye arasında dış ticaret ilişkilerinin Azerbaycan ekonomisine etkisini ölçmektir. Bu tür yapılan çalışmalar zaman serileri yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Kullanılan verilerin belli bir zaman sürecine yayılması gerekmektedir. Veriler Azerbaycan İstatistik Kurumu sitesinden (www.stat.gov.az) 2010 yılından sonraki zaman dilimine ilişkin olarak toplanmıştır. İstatistiksel analizlerin yürütülebilmesi için bazı ekonomik göstergelere de ihtiyaç

duyulmaktadır. Azerbaycan resmi kurumlarının ekonomik göstergeleri yıllık olarak yayımlanmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurularak Azerbaycan'ın mukayeseli olarak üstün olduğu sektörler tespit edilerek, dış ticaret gücü belirlenmeye çalışılmıştır. Azerbaycan'ın Türkiye ile yaptığı dış ticaretteki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır.

3.4. Çalışma Verilerinin Toplanması

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki dış ticaret araştırıldığında, Azerbaycan'ın rekabet gücü yüksek olan Ham Petrol sektörü, Türkiye'nin rekabet gücü yüksek olan Yenilen meyve ve sebze sektörü olduğu için, 2009-2019 yılı ihracat verileri kullanılmıştır. Kurulacak olan modellere ilişkin sahte regresyon gibi sorunları minimize etmek için logaritmik seriler üzerinde analizler yapılmıştır. Azerbaycan'ın Ham petrol ve ürünlerine ilişkin veriler Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'ndan elde edilmiştir. Türkiye'nin rekabet gücü yüksek olan yenilen meyve ve sebze sektörüne ilişkin veriler de aynı kurumun sitesinden elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan verilerin analizi Eviews Programı yardımı gerçekleştirilmiştir.

Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi ortaya koyabilmek için durağanlık tespiti için literatürde standart bir prosedür haline gelmiş olan ADF testi kullanılmıştır.

3.5. Çalışma Yöntemi

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, en eski uluslararası teorilerinden biridir²¹³. Teoride özel olarak, bir ülkenin hangi sebeple belli bir mal ve hizmet kategorilerinin ihracatında uzmanlaşması, diğer mal ve hizmetleri ithal etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Ülkeler ticaret ortaklarına göre nispi olarak ucuza üretebildiği malları ihraç etmeli, nispi olarak pahalıya maal olan ürünleriyse ithal etmelidir²¹⁴. Bu durumda dış ticaretten sağlanmış olan kazançlar hem ülke refahını maksimize edecek, hem de serbest ticaret kanalıyla dünya ekonomik refahında artışa yol açacaktır²¹⁵.

²¹³ Ricardo, **A.g.e.**, p. 115.

²¹⁴ Castellacci, **A.g.m.**, p. 336.

²¹⁵ Sharma ve Dietrich, **A.g.m.**, p. 3.

Messina'ya göre²¹⁶ Balassa indeksi, ülkenin belli mallarda nispi ticaret performansının ölçülmesi suretiyle açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük (AKÜ) katsayıları, üretim faktörlerinin nispi fiyat farklılıklarındaki değişimleri ölçmektedir. Balassa indeksi, ülkenin bir maldaki (sektördeki) yurtiçi uzmanlaşmasını (AKÜ indeksinin payı), dünyanın uzmanlaşmasıyla karşılaştırır²¹⁷. AKÜ katsayısı, UNStatistics Office ve Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC) verilerinden (UN Comtrade ve PC TAS) hesaplanabilmektedir (Kara ve Erkan, 2011: 71). Balassa²¹⁸ bu hesaplamayı aşağıdaki gibi, hesaplamıştır. “w” dünyada “j” ülkesinin “t” döneminde “k” malındaki (sektöründeki) “X” ihracatının AKÜ katsayısı olmak üzere;

$$AKÜ = (X_{jkt} / X_{jt}) / (X_{wkt} / X_{wt})$$

AKÜ indeksinin pay kısmı, sektörün ihracattaki payını (%), payda kısmıysa söz konusu sektörün dünya toplam ihracatındaki payını (%) temsil etmektedir²¹⁹.

Bu araştırmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler teorisinden (Revealed Comparative Advantages – RCA), yani Vollrath tarafından geliştirilen ülke bazında kullanılan rekabet gücü formülü kullanılmıştır²²⁰,

$$RCA_b = (\ln [(X_b / X_t) / (M_b / M_t)]) * 100$$

RCA_b = b sektörü için rekabet gücü,

X_b = b sektörünün ihracatı,

X_t = Ülkenin toplam ihracatı,

M_b = b sektörünün ithalatı,

M_t = Ülkenin toplam ithalatı.

RCA'lara göre sektörlerin rekabet gücü aşağıdaki gibi belirlenecektir:

- $RCA > 50$ ise o sektörün rekabet gücünün yüksek,
- $-50 < RCA < 50$ ise o sektörün rekabet gücünün sınırda,
- $RCA < 50$ ise o sektörün rekabet gücü düşüktür.

Daha sonra “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Katsayısı” hesaplanarak, RCA'ların anlamları dönem içindeki eğilimleri belirtilmiştir. Analizde ilk olarak

²¹⁶ Messina, A.g.e., p. 154.

²¹⁷ Castellacci, A.g.m., p. 338.

²¹⁸ Balassa, A.g.e., p. 99.

²¹⁹ Mykhenko, A.g.e., p. 27.

²²⁰ Vollrath, A.g.e., p. 270.

Azerbaycan’da 2010-2019 yılları arasındaki ihracattaki payı %1’in üzerinde olan sektörler belirlenmiştir. Toplamda 41 sektörden sadece 2 sektör bu kriteri sağlamıştır.

- Ham petrol.....%83,49
- Doğal Gaz.....%4,86

Yukarıda verilmiş olan formüle göre hesaplamalar yürütüldüğünde sadece Ham Petrol sektörü RCA’ı 50’den büyük olduğu için, rekabet gücü sadece olarak Ham Petrol sektörüne yüksek sonucu elde edilmiştir.

Türkiye’den ithal edilen ürünler için yapılan analizler sonucu %1’in üstünde ihracat payına sahip olan 17 sektör olsa da RCA’ı 50’den yüksek olan yenilen meyve sebze sektörü olmuştur. Bu sebeple analizlere dahil edilecek sektör olarak seçilmiştir.

3.6. Analiz ve Bulgular

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaretin Azerbaycan ekonomisine olan etkisini ölçmek için, analizler zamanı ADF Birim kök testi, Johansen Eşbütünleşme testi, otokorelasyon analizi ve Granger nedensellik analizi uygulanmıştır.

ADF Birim Kök Testi

ADF birim kök testi serinin durağanlığını test etmek için yaygın kullanılan testtir (İğde, 2010: 12). Serinin birim kök içermesi o serinin durağan olmadığını ifade etmektedir.

Çalışmamızda 2009-2019 yılları döneminde Azerbaycan petrolünün (AZER) ihracat verileri, Türkiyenin yenilen meyve (YM) ihracatının Azerbaycan Milli Gelir’ine etkisini ölçmek için serilerin durağan olması gerekmektedir. Tablo 1’de trendsiz ve sabit terimsiz, sabitli ve trendli modellere ilişkin ADF test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	None		Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	t-istatistik	Olasılık	t-istatistik	Olasılık	t-istatistik	Olasılık
logAZER	1.3778	0.9556	-1.7134	0.4175	-3.5996	0.0516

logD(AZER)	-9.1206	0.0000	-9.3859	0.0000	-9.2758	0.0000
logYM	-0.0424	0.6629	-1.4751	0.5362	-1.7317	0.7192
logD(YM)	-3.8045	0.0003	-3.7415	0.0068	-3.6736	0.0354

Tabloda da görüldüğü gibi AZER değişkeni birinci düzeyde None, Sabitli, Sabitli ve Trendli modellerde durağan olmamıştır. Bu sebeple değişkene birinci dereceden fark uygulanmıştır ve değişken birinci farkda durağanlaşmıştır.

Diğer taraftan YM değişkeninin None, Sabitli, Sabitli ve Trendli modellerde durağan olmadığı gözlemlenmiştir. Değişkene birinci dereceden fark uygulandıktan değişken durağan hale gelmiştir.

Johansen Eşbütünleşme Testi

Sims tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme yöntemi, kurulan bir ekonomik modelde yer alan değişkenin kendisiyle ve aynı zamanda diğer değişkenlerle gecikmeli değerlerden etkilendiğini gösteren otoregresyon modeli (VAR) yaklaşımı içermektedir²²¹. Johansen testi uygulaması yapabilmek için çalışmanın bu kısmında öncelikle VAR modeli Kurulurak uygun gecikme uzunluğunu belirlenmiş, daha sonra Johansen eşbütünleşme testi uygulaması yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın ihracatı petrol (AZER) Türkiye'nin ihracatı YM arasında Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

Tablo 5. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İZ TESTİ (TRACE TEST)					
Hipotez N0	Özdeğer	İZ İstatistiği	Kritik Değer %5	Olasılık	
None	0.4796	42.0369	42.9152	0.0411	H0=red
At most1	0.196	16.5628	25.8721	0.0482	H0=kabul

Maksimum Özdeğer Testi (Max-Eigenvalue Test)

²²¹ Johansen, **A.g.e.**, p. 231.

Hipotez N0	Özdeğer	İZ İstatistiği	Kritik Değer %5	Olasılık	
None	0.4796	25.4741	25.8232	0.0455	H0=red
At most1	0.196	8.5097	19.387	0.7737	H0=kabul

Analiz zamanı AZER ve YM değişkenleri kullanılarak kurulmuş olan kısıtlanmış VAR modeline ait uygun gecikme uzunluğu Schwark ve Akaike kriterlerine uygun olarak bulunmuştur. Tablo incelendiğinde İZ testi (Trace Test) ve Maksimum Özdeğer (Max-Eigenvalue) testleri sonuçlarına göre None'da H_0 red edilmiştir. Burada H_0 'ın red edilmesi demek None'da bir tane koentegrasyonun var olduğu, yani bir tane koentegrasyon denklemi kurulabilir demektir. Her iki test sonuçlarında At most1 ve At most2 olasılık sonuçlarına göre H_0 kabul edilmiştir. Burada koentegrasyon ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak analiz sonuçlarına göre iz ve özdeğer istatistiklerine göre bu durumun farklılık göstermesi değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu ifade etmektedir. Yani bu sonuçlar, Azerbaycan petrolü ihracatı ve bundan etkilenmesi beklenen YM endeks değerleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

Otokorelasyon Analizi

Otokorelasyon hata terimlerinin ilişkili olma durumudur. Otokorelasyon analizi yapmak için genel olarak kullanılan Durbin Watson testidir. Durbin Watson testi yapılabilmesi için birinci dereceden otokorelasyona bakılması lazım. Durbin Watson genel kabul değeri $1,85 < x < 2,15$ arasındadır. Durbin Watson değeri bu değerler arasında olduğunda otokorelasyon olmadığı kabul edilir.

Tablo 6. Otokorelasyon Analizi Sonuçları

Dependent Variable: LOGMG
Method: Least Squares
Date: 01/30/21 Time: 17:35
Sample: 2009Q1 2019Q4
Included observations: 44

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
----------	-------------	------------	-------------	-------

LOGAZER	0.170806	0.016458	10.37857	0.0000
LOGYM	0.094186	0.025416	3.705731	0.0006
C	6.804019	0.237269	28.67641	0.0000
R-squared	0.793918	Mean dependent var	9.567178	
Adjusted R-squared	0.783865	S.D. dependent var	0.259889	
S.E. of regression	0.120823	Akaike info criterion	-1.323234	
Sum squared resid	0.598526	Schwarz criterion	-1.201585	
Log likelihood	32.11115	Hannan-Quinn criter.	-1.278121	
F-statistic	78.97501	Durbin-Watson stat	1.975654	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Analiz sonuçlarına baktığımızda Durbin Watson değerinin 1,975 olduğu gözükmemektedir. Buda bize modelimizde otokorelasyon olmadığını göstermektedir. Ayrıca modelimizin R kare değerine baktığımızda değişkenlerimizin modelin %79,4'lük kısmını açıkladığını söylemek mümkündür.

Granger Nedensellik Analizi

İki değişken arasında zamana bağlı olarak gecikmeli ilişkinin varlığı söz konusu ise, ilişkinin nedenselliğinin yönünü istatistiksel açıdan belirlemede kullanılan testlerden biri de Granger nedensellik testidir.

Tablo 7. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

Date: 01/30/21 Time: 17:53

Sample: 2009Q1 2019Q4

Included observations: 40

Dependent variable: LOGMG

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LOGAZER	1.479059	4	0.0000
LOGYM	27.97729	4	0.0000

All	32.96367	8	0.0001
-----	----------	---	--------

Dependent variable: LOGAZER

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LOGMG	11.46957	4	0.0218
LOGYM	4.435242	4	0.3503
All	15.40155	8	0.0518

Dependent variable: LOGYM

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LOGMG	10.09707	4	0.0388
LOGAZER	10.45498	4	0.0334
All	21.29458	8	0.0064

Analiz sonuçlarına baktığımızda ilk modelde Milli Gelir Bağımlı değişken, Azerbaycan petrol ihracatı ve Türkiye yenilen meyve sebze ihracatı değişkeni bağımsız değişkendir. Sonuçlara baktığımızda değişkenlerimize ilişkin olasılık değerlerinin 0,05'ten küçük olduğu görülmektedir. Burada bağımsızlık değişkenler milli gelir değişkeninin nedenidir.

İkinci modelde ihraç edilen petrol bağımsız değişken iken milli gelir ve YM bağımlı değişkendir. Bu kısımda sonuçlara göre milli gelir petrol ihracatının nedeni iken, YM nedeni değildir.

Üçüncü modelde YM bağımsız değişken, milli gelir ve ihrac edilen petrol bağımlı değişkendir. Burada olasılık değerleri sonuçlarına bakıldığında her iki değişkenin olasılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu gözükmemektedir. Yani milli gelir ve Azerbaycan'ın ihraç ettiği petrol YM'in nedenidir.

SONUÇ

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin Azerbaycan ekonomisine etkilerini inceleyen tez çalışmasının sonuçlarını bölümlere göre ayırabiliriz. Birinci bölümün sonuçlarına göre tarihsel olarak baktığımızda 18. yüzyılda ise dış ticarete liberalizme doğru yönelim görülmüştür. 18. yüzyılın ikinci yarısında ise dış ticaret görüşleri arasında Fizyokrazi önemli yere sahip olmuştur. 1913 civarında, batıdaki ülkeler, niceliksel kısıtlamaların ortadan kaldırıldığı ve ülkeler arasında gümrük vergilerinin azaltıldığı ekonomik özgürlüğe doğru kapsamlı bir hareket eğiliminde olmuşlardır. Bununla birlikte, 1930'larda ekonomik depresyon bir kez daha tüm ülkelerdeki ekonomileri bozarak, ödemeler ve ithalat kotaları veya ithalat yasakları ve lisanslama gibi sorunlar ithalat vergilerinde artışa neden olmuştur.

İktisat literatüründe dış ticareti açıklamaya yönelik olarak geliştirilen bir çok teori bulunmaktadır. Bu teoriler geleneksel ve yeni dış ticaret teorileri olmakla iki ana başlık çerçevesinde incelenir. Klasik dış ticaret teorileri Mutlak Üstünlük Teorisi, ve Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'nden oluşmaktadır. Geleneksel dış ticaret teorileri klasik ve neo-klasik olarak iki ana başlık altında incelenir. Neo-klasik dış ticaret teorilerinin en önemlisi ise Faktör Donatımı Teorisi'dir. Bunun yanı sıra, yeni dış ticaret teorileri Nitelikli İşgücü Teorisi, Teknoloji Açığı Teorisi, Ürün Dönemleri Teorisi, Tercihlerde Benzerlik Teorisi, Ölçek Ekonomileri Teorisi ve Monopolcü Rekabet Teorisi'nden oluşmaktadır.

Dış ticaretin ekonomik etkilerine baktığımızda dış ticaretin, bir ülkenin karşılaştırmalı maliyetlere göre uluslararası uzmanlaşmanın avantajlarından yararlanmasını sağladığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra, pazarın genişlemesinden kaynaklanan verimlilik artışlarının dış ticaretin bir sonucu olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca dış ticaret kalkınma amacıyla gerekli sermaye malları ve malzemelerini ithal etme imkanı sağlar.

İkinci bölümün sonuçlarına göre 2010-2015 yılları arasında istihdam alanında gerçekleşmiş büyük artıştan sonra işgücünde bir düşüş olmamış ve işgücü rakamlarında hafif artış sonraki yıllarda da devam etmiştir. Fakat istihdam rakamlarına baktığımızda, o yıllar arasında büyük bir gelişme görmüyoruz. Azerbaycan'da istihdamın yüksek olması aynı zamanda işsizlik rakamlarının da düşük olması

anlamına gelmektedir. Şöyle ki, 2000'li yıllardan günümüze kadar BDT ülkeleri arasında Azerbaycan işsizlik oranlarının en düşük olduğu ülkelerdendir. Azerbaycan'da 2005-2018 yılları arasında asgari ücrette hafif ama sabit artış sürmüştür, 2019 yılında ise neredeyse iki kat artarak patlama yaşamıştır. Azerbaycan'da hala önemli olan sorunlardan biri, bölgelerin sosyo-ekonomik olarak daha da geliştirilmesi, bölgeler arasındaki mevcut ve keskin farklılıkların giderilmesi ve bölgelerde verimli istihdamın sağlanmasıdır.

1991 yılından sonra Dağlık Karabağ savaşının başlaması Azerbaycan'ın dış ticaretine büyük oranda negatif etkilemiş ve rakamlardaki dinamizm 1999 yılına kadar hafif dalgalanmalar halinde olmuştur. 1999 yılından sonra Azerbaycan'ın dış ticaretinde gözle görülür bir artış gözlemlenmiş ve 2000 yılında 3 milyar dolara yaklaşmıştır. Azerbaycan dış ticareti 2001-2010 yılları arasında artış göstermiş, sürekli yükselen çizgi çizmiştir. Özellikle 2008 yılında petrolün fiyatlarındaki keskin artıştan dolayı ülkenin dış ticaretinde gözle görülür bir büyüme gözlemlenmiştir. 2005-2018 yılları arasında değişen dış ticaret rakamlarına göre 2005 yılında en çok ticaret yaptığı ülke Rusya olmuş, 2010 yılında ABD ile ticaret rakamları neredeyse Rusya ile olan ticaret rakamlarını yakalasa da yine de Rusya ile ticaret bir az daha geniş olmuştur. 2015 yılında Azerbaycan'ın en büyük ticaret ortağı Türkiye olmuştur (yaklaşık 2.6 milyar dolar). 2018 yılında da liderlik Türkiye'nin olmuştur. 2015 yılına kıyasla ticaret hacmi yaklaşık 800 milyon dolar artmış, 3.4 milyar dolar civarında olmuştur. İhracat rakamlarında 2000 yılından itibaren başkayan artış sonraki yıllarda da devam etmiş ve 2007 yılına kadar sabit artan çizgiyle devam etmiştir. 2008 yılında ise daha önce de belirtildiği gibi petrolün fiyatlarının artmasıyla Azerbaycan'ın ihracat rakamlarında da büyük bir artış olmuştur. 2009 yılında düşen rakamlar yeniden 2010 yılında artmaya başlamıştır. 2011 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisinde gözlemlenen hafif durgunluk ihracat rakamlarına da yansımış ve 2011-2014 yılları arasında ihracatta hafif iniş gözlemlenmiştir. 2015 yılında ise petrolün fiyatlarının yeniden negatif yönde oynaması ve Azerbaycan para birimi olan Manat'ın değer kaybetmesi ile ihracat rakamlarında düşüş hızlanmış ve bu düşüş 2017 yılına kadar devam etmiştir. 2017 yılından itibaren yine de ihracatta hafif artış söz konusudur. 2005 yılında Azerbaycan'ın en çok ithalat yaptığı Rusya, 2010 yılında ise Türkiye olmuştur. Yaklaşık 1.3 milyar dolarlık ithalat ile Türkiye Rusya'yı geride koymayı başarmıştır.

2015 yılında ise Rusya Azerbaycan'a yaklaşık 1.5 milyar dolarlık ihracat yaparak yeniden Azerbaycan'ın en çok ithalat yaptığı ülke olmuştur. 2018 yılında keza yine 1.8 milyar dolarlık rakamla 1.6 milyar dolarlık ihracat yapmış Türkiye'yi geride bırakan Rusya Azerbaycan'ın en çok ithalat yaptığı ülke olmuştur.

Üçüncü bölümün sonuçlarına göre ihtalat ve ihracat ilişkilerinde Türkiye'nin Azerbaycan'a karşı ihracat üstünlüğü vardır. 2015 yılına kadar yükselen çizelge ile gelişen ihracat 2015 yılından sonra düşüşe geçmiştir. Azerbaycan ise Türkiye'ye fazla sayıda mal ihrac etse de, temelde sadece petrol ve doğal gazın ihracatında yüksek rakamlar söz konusudur.

Çalışmamızın uygulama kısmında yapılan analizlerde E-Views paket programı kullanılmıştır. Uygulama zamanı ilk olarak ADF birim kök testi uygulanmıştır. Test sonuçlarında değişkenler birinci seviyede None, Sabitli ve Sabitli ve Trendli modellerde durağan olmadığı için, değişkenlerimizi birinci dereceden fark uygulaması yapılmıştır. Birinci dereceden fark uygulaması sonucunda değişkenler durağanlaşmıştır.

Çalışmamızın uygulama kısmında yapılan analizlerde E-Views paket programı kullanılmıştır. Uygulama zamanı ilk olarak ADF birim kök testi uygulanmıştır. Test sonuçlarında değişkenler birinci seviyede None, Sabitli ve Sabitli ve Trendli modellerde durağan olmadığı için, değişkenlerimizi birinci dereceden fark uygulaması yapılmıştır. Birinci dereceden fark uygulaması sonucunda değişkenler durağanlaşmıştır.

Sonraki kısımda kısıtlanmış VAR modeline ilişkin Scheark ve Akaike kriterleri uygulanarak değişkenlerin gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Akabinde yapılmış olan Johansen testi sonucunda iz (Trace Test) testi ve maksimum özdeğer (Max-Eigenvalue) testleri sonuçlarına göre None'da H_0 hipotezi red edilmiştir. Johansen testi sonuçlarına göre Azerbaycan petrolü ihracatı ve bundan etkilenmesi beklenen YM endeks değerleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Otokorelasyon sorununu ölçmek için Durbin Watson testi uygulaması yapılmış, test sonuçlarına göre kurulan modelde otokorelasyon sorunu bulunmamıştır.

Çalışmanın son kısmındaysa Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre Milli Gelir Bağımlı değişken, Azerbaycan petrol ihracatı ve Türkiye yenilen meyve sebze ihracatı değişkeni bağımsız değişken iken, bağımsızlık değişkenler milli gelir

değişkeninin nedeni olduğu sonucu elde edilmiştir. ihraç edilen petrol bağımsız değişken iken milli gelir ve YM bağımlı değişkenken, milli gelir petrol ihracatının nedeni iken, YM nedeni olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. YM bağımsız değişken, milli gelir ve ihrac edilen petrol bağımlı değişken iken, sonuçlarda milli gelir ve Azerbaycan'ın ihraç ettiği petrol YM'in nedeni olmuştur.

KAYNAKÇA

“Azərbaycan Respublikasının Uşaqlara dair 2020–2030-cu illər üçün Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi, 02 iyun 2020 (Çevrimçi) <https://president.az/articles/38959> 10.11.2020.

“Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri genişlənir”, **Xalq qəzeti** (Çevrimçi) <http://xalqqazeti.com/az/news/28672> 15.11.2020.

Aahana, Sharon: **Technological Gap Model of International Trade,** (Çevrimçi) <https://www.economicdiscussion.net/international-trade/models-international-trade/technological-gap-model-of-international-trade-economics/30835>, 22.07.2020.

Albertone, Manuela: "Physiocracy in the eighteenth-century America. Economic theory and political weapons", **History of European Ideas**, 2021, 47:1, 95-108

Alishov, Emin: **Bağımsızlık sonrası geçiş döneminde Azerbaycan ekonomisinde yaşanan depresyon sürecinin değerlendirilmesi,** Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020

- Al-Shaikhly, Faliy: "International trade and economic development: History, trend and application the validity of the comparative cost analysis", **Economy and History**, 1975, 18:1, 60-73
- Aras, Osman Nuri: **Azerbaycan Ekonomisi**, Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bakü, 2003
- Aras, Osman Nuri: Elchin Suleymanov and Karim Mammadov, **Economy of Azerbaijan: 25 Years of Independence**, Baku, 2016
- Arslan, Kahraman: **Dış Ticaret Politikaları**, İstanbul, Detay Yayınları, 2014
- Azerbaijan trade statistics : Exports, Imports, Products, Tariffs, GDP and related Development Indicator,** World Integrated Trade Solution (Çevrimçi) <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> 11.11.2020.
- Azerbaijan trade statistics,** World Bank (Çevrimçi) <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE> 14.11.2020.
- Azerbaijan Unemployment Rate 1991-2020 Data,** Trading Economics (Çevrimçi) <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/unemployment-rate> 14.11.2020.
- Azerbaijan: Human Capital Forum Helps the Country Orient Itself for the Future,** World Bank, 2019 (Çevrimçi) <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2019/01/23/azerbaijan-human-capital->

[forum-helps-the-country-orient-itself-for-the-future](#) 12.11.2020.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, **Azərbaycanın xarici ticarəti** (Çevrimçi)
<https://www.stat.gov.az/source/trade/>
13.11.2020.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, **Əmək Bazarı Raportları** (Çevrimçi)
<https://www.stat.gov.az/source/labour/>
11.11.2020.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, **Ticarət Raportları** (Çevrimçi)
<https://www.stat.gov.az/source/trade/>
28.10.2020.

Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər): Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11fevral tarixli 24 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir

Azərbaycanda bank sektorunun qısa təhlili, BankerAz, 05/12/2013 (Çevrimçi)
<https://banker.az/az%C9%99rbaycanda-bank-sektorunun-qisa-t%C9%99hlili/>
11.11.2020.

Billing, Andrew: "A Note on Animal and Political Economy in Quesnay", **Studies in Gender and Sexuality**, 2018, 19:1, 80-108

Bussière, Matthieu, Fabio Ghironi, Giulia Sestieri: **Estimating Trade Elasticities: Demand Composition and the Trade collapse of 2008–09**, VOX^{EU}, 2012 (Çevrimçi)

<https://voxeu.org/article/understanding-great-trade-collapse-2009>, 20.07.2020.

Cao, Hui and Paul Folan:

"Product Life Cycle: The Evolution of a Paradigm and Literature Review from 1950–2009", **Production Planning and Control**, 2012, Volume: 23, Issue: 8, 650-665

Carrick, Michael:

How Do Factor Endowments Impact a Country's Comparative Advantage?
Investopedia,
(Çevrimçi) <https://www.investopedia.com/ask/answers/041615/how-do-factor-endowments-impact-countrys-comparative-advantage.asp>, 22.07.2020.

Castellacci, Fulvio:

"Technology Gap and Cumulative Growth: Models and outcomes", **International Review of Applied Economics**, 2002, 16:3, 333-346

Center for Economic and Social
Development Research Group,

Azerbaijan Economy Since Independence; Independent View, Baku, 2012

Chamberlain, Sarah:

Addressing the Skilled Labor Shortage in America, Forbes (Çevrimçi)
<https://www.forbes.com/sites/sarahchamberlain/2019/08/21/addressing-the-skilled-labor-shortage-in-america/#78d4fc5181df>
23.07.2020.

- Chappelow, Jim: **Absolute Advantage**, Investopedia (Çevrimçi)
<https://www.investopedia.com/terms/a/absoluteadvantage.asp> 20.07.2020.
- Clement, Alain: "English and French mercantilist thought and the matter of colonies during the 17th century", **Scandinavian Economic History Review**, 2006, 54:3, 292-308
- Colijn, Hester: "The World Economic Conference of 1927", **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 2011, Volume: 134, 136-154
- Deviren, Nursen Vatansever: **Yeni Dış Ticaret Teorileri**, (Çevrimçi)
<https://www.mevzuatdergisi.com/2004/09a/05.htm> 01.02.2021.
- Epstein, Paul J.: "Beyond policy community: French agriculture and the GATT", **Journal of European Public Policy**, 1997, 4:3, 355-373
- Əsədov, Aqil: "Azərbaycanın neft strategiyası davamlı iqtisadi inkişafın qarantıdır", **Xalq qəzeti**, 2009, 25 avqust, 1-4
- Faktör Donatımı Teorisi ve Leontieff Paradoksu**, Uluslararası İktisat Teorisi, İstanbul Üniversitesi Açık Öğretim (Çevrimçi)
https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/1920_Guz/uluslararasi_iktisat_teorisi/3/index.html (22.07.2020)

Fernando, Will Kenton Jason: “What is Opportunity Cost?”, **Investopedia** (Çevrimçi)
<https://www.investopedia.com/terms/o/opportunitycost.asp>, 21.07.2020.

Filippetti, Andrea and Antonio Peyrache: "Productivity growth and catching up: a technology gap explanation", **International Review of Applied Economics**, 2017, 31:3, 279-299

Gencer, Salih: **Dış Ticaret Teorileri Bağlamında Outsourcing ve Türkiye Uygulamaları**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana, 2015

Gould, Tim: "The European economic area: A model for the EU's neighbourhood policy?", **Perspectives on European Politics and Society**, 2004, 5:2, 170-188

Hashimzade, Nigar, Gareth Myles, John Black: “Opportunity Cost”, **A Dictionary of Economics**, Oxford, Oxford University Press, (Çevrimçi)
<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198759430.001.0001/acref-9780198759430-e-2203>, 22.07.2020.

Hayes, Adam: “Skilled Labor”, **Investopedia**,
<https://www.investopedia.com/terms/s/skilled-labor.asp>, 22.07.2020.

Hayes, Adam:

Comparative Advantage, Investopedia
(Çevrimçi)

<https://www.investopedia.com/terms/c/comparativeadvantage.asp> 21.07.2020.

Həziyev, İnkilab:

“Yeni Dövlət Proqramı Bakı şəhəri və ətraf qəsəbələrin davamlı inkişafına etibarlı təminat yaradır”, **Xalq qəzeti**, 2011, 17 may, 5-7

Hicks, John:

A Market Theory of Money, Oxford, Oxford University Press, 2017

Hilbert, Alex:

Why is the WTO Important for International Business? Galvin International (Çevrimçi)

<https://www.galvininternational.com/resources-news/wto-important-world-business/>, 19.07.2020.

Xiong, Yanyan:

“International Trade, Factor Endowments, and Income Inequality: Evidence from Chinese Regional Data”, **Emerging Markets Finance and Trade**, 2019, F16; D31; O15, 2-21

Ietto-Gillies, Grazia:

"What Role for Multinationals in the New Theories of International Trade and Location?", **International Review of Applied Economics**, 2000, Volume: 14, Issue:4, 412-424

Irwin, Douglas A.:

A Brief History of International Trade Policy,

<https://www.econlib.org/library/Columns/Irwintrade.html>, 15.07.2020.

İlham Əliyevin sədrliyi ilə Lənkəranda çay, çəltik və sitrus meyvələri istehsalının inkişafı məsələlərinə dair respublika müşavirəsi keçirilib,

İsayev, Azər:

Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi, 03 sentyabr 2017 (Çevrimçi) <https://president.az/articles/25105/print> 12.11.2020.

Neft və Qaz Sənayesinin İqtisadiyyatı, ADNA, Azərənəşr, Bakı, 2008

Juneja, Prachi:

“History of International Trade”, **Management Study Guide**, <https://www.managementstudyguide.com/history-of-international-trade.htm>, 17.07.2020.

Karluk, Rıdvan:

Uluslararası Ekonomi, İstanbul, Beta Basım Yayım, 1996

Keesing, Donald B.:

“Economic Growth, Development, and Foreign Trade: A Study in Pure Theory”, **Technometrics**, 1976, 17:2, 272-282

Krugman, Paul, Maurice Obstfeld and Marc Melitz:

International Economics: Theory and Policy, Ninth Edition, New York, Pearson, 2012

Lindberg, Erik:

"Mercantilism and urban inequalities in eighteenth-century Sweden", **Scandinavian Economic History Review**, 2007, 55:1, 3-17

- Lipsey, Richard G.: "NAFTA and other regional FTAs: Threat or promise", **Journal of the Asia Pacific Economy**, 1996, 1:1, 22-31
- Majaski, Christina: **General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)**, Investopedia (Çevrimçi) <https://www.investopedia.com/terms/g/gatt.asp>, 19.07.2020.
- McPherson, Michael: Michael Redfearn and Margie Tieslau, "International trade and developing countries: an empirical investigation of the Linder hypothesis", **Applied Economics**, 2001, 33:5, 648-667
- Mestral, Armand de and Jan Winter: "Dispute settlement under the north American free trade agreement and the treaty of European union", **Journal of European Integration**, 1994, 17:2-3, 233-245
- Michael, Bryane: "Do Customs Trade Facilitation Programs Help Reduce Customs-Related Corruption?", **International Journal of Public Administration**, 2012, 35:2, 79-93
- Mill, John Stuart: **Utilitarianism** (Çevrimçi) <https://www.utilitarianism.com/mill3.htm> 01.02.2021.
- Modern İpek Yolu projesi:** Deutsche Welle Türkçe, 14.05.2017
Beklentiler ve kuşkular, (Çevrimçi) <https://www.dw.com/tr/modern->

[ipek-yolu-projesi-beklentiler-ve-ku%C5%9Fkular/a-38832963](https://www.amosweb.com/cgi-bin/awb_nav.pl?s=wpd&c=dsp&k=monopoly,+factor+market+analysis) 20.07.2020.

Monopoly, Factor Market Analysis (Çevrimçi) https://www.amosweb.com/cgi-bin/awb_nav.pl?s=wpd&c=dsp&k=monopoly,+factor+market+analysis 02.09.2020.

Nyantakyi, Eugene Bempong and Jonathan Munemo: "Technology gap, imported capital goods and productivity of manufacturing plants in Sub-Saharan Africa", **The Journal of International Trade and Economic Development**, 2017, 26:2, 209-227

Öztürk, Nazım: **Dış Ticaret: Kuram, Politika, Uygulama**, Bursa, EKİN Basım Yayın Dağıtım, 2012

Öztürk, Nazım: **Dış Ticaret: Kuram, Politika, Uygulama**, Bursa, Ekin Yayınları, 2012

Parkin, Michael: "Opportunity cost: A reply", **The Journal of Economic Education**, 2016, 47:1, 34-47

Perera, Pramuk: "Influence of International Trade Agreements on International Business: A Conceptual Model", **Journal of East-West Business**, 2015, Volume: 21, Issue:3, 209-221

Peterson, Ronald: "Chamberlin's Monopolistic Competition: Neoclassical or Institutional?", **Journal of Economic Issues**, 1979, Volume: 13, Issue:3, 671-689

- Posner, Michael Vivian: **The Probability of Fortune: Financial Strategies with the Best Odds**, London, Stoddart Pub, 2000
- Rahman, Mohammad Mafizur, Muhammad Shahbaz and Abdul Farooq: "Financial Development, International Trade, and Economic Growth in Australia: New Evidence From Multivariate Framework Analysis", **Journal of Asia-Pacific Business**, 2015, 16:1, 21-43
- Salvatore, Dominick: "International trade policies, industrialization, and economic development", **The International Trade Journal**, 2012, 10:1, 22-48
- Samuelson, Paul: "Gottfried Haberler (1900–95)", **The Journal of International Trade and Economic Development**, 1995, 4:3, 409-415
- Schumacher, Reinhard: "Adam Smith's theory of absolute advantage and the use of doxography in the history of economics", **Erasmus Journal for Philosophy and Economics**, Volume 5, Issue 2, Autumn 2012, 54-80
- Schumacher, Reinhard: **Free Trade and Absolute and Comparative Advantage**, Universität Potsdam, Doctoral Thesis, Potsdam, Diplomarbeit, 2012

Seyidoğlu, Halil:

Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama, Geliştirilmiş 20. Baskı, İstanbul, Güzem Yayınları, 2015

Siddiqui, Kalim:

"David Ricardo's Comparative Advantage and Developing Countries: Myth and Reality", **International Critical Thought**, 2018, Volume: 8, Issue:3, 420-435

Suman, Sanket:

Beneficial Effects of International Trade and Economic Development (Çevrimçi)

https://www.economicdiscussion.net/international-trade/beneficial-effects-of-international-trade-economic-development/13171?_cf_chl_jschl_tk__=d1b98962f3b70662fd5cb55a0b9159dbb5231791-1599701554-0-ARPwbG1-u06x3xK_-NSBEuOFpY4xgqy2Ta7zARY24EQb593XwWD03UriNGjP9DjZ9yXmfsqS6mBxz86L4Q-E3ae7joFN5WbgCjUg8Htgmsgmd3IXshbP3SSBFUuHWLGHe30uoKVONas1JdS5irWgECfsXtgTt3eI33Srsow9jbwaTMJsDR2jHrNQGKnFZLWQDijdlH9otCHPXjBh6pEVpsR6VwWpmanOWG1NFQTlsdlr_I9tIPt-AoBcF8_mtPH-2D36fmGnTGjr--0HMBONfWYrkvCOaRRqRAdMEViVQOMbU0qLZvOmVyA-pUJxZtLSVNqHRT904V5VMoLQkRbVjzm-z-BCwgBdqkLE6NS9InDdlukLP6OzO_lZVy

[A2X5LU6pWZVj0p6c9m4fBU5Ouz9c](https://doi.org/10.1007/978-3-319-24325-3_1)

01.09.2020.

Terzea, Elena Ramona:

"The Concept of International Trade and Main Classic Theories", **SEA - Practical Application of Science**, Volume:IV, Issue 2(11) / 2016, 243-253

The Global Competitiveness Report 2009-2010,

World Economic Forum (Çevrimçi)

<https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2009-2010>

14.11.2020.

The National System of Political Economy,

Longmans, Green and CO., London, 1916, p. 39 (Çevrimçi)

<https://archive.org/details/nationalsystemp00nichgoog>, 01.09.2020.

Trautwein, Hans-Michael:

"Three macroeconomic syntheses of vintage 1937: Hicks, Haberler, and Lundberg", **The European Journal of the History of Economic Thought**, 2014, 21:5, 840-867

Vernon, Raymond:

"Behind the scenes: How Policymaking in the European Community, Japan, and the United States Affects Global Negotiations", **Environment: Science and Policy for Sustainable Development**, 1993, Volume: 35, Issue: 5, 12-43

Webster, Allan and Philip "International trade in financial services",
Hardwick: **The Service Industries Journal**, 2005, 25:6,
721-740

What Is International Trade Theory?, Saylor Academy (Çevrimçi)
https://saylordotorg.github.io/text_international-business/s06-01-what-is-international-trade-th.html 19.08.2020.

Yaqubzadə, Mirbağır: “Azərbaycanın xarici ölkələrlə ticarət əlaqələri genişlənir”, **Xalq qəzeti**, 2009, 27 dekabr, 1-3

Yaşayış minimumu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 5 oktyabr 2004-cü il
(<http://www.iqtisadiislahat.org/store//media/documents/qanun/Yas%CC%A7ay%C4%B1s%CC%A7%20minimumu%20haqq%C4%B1nda%20Az%C9%99rbaycan%20Respublikas%C4%B1n%C4%B1n%20Qanunu.pdf>)

Zakizade, Toghrul: **Azərbaycan ekonomisinde doğrudan yabancı yatırım potansiyeli ve ekonomik etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019

Абрамов, Михаил: **Международная Торговля**, Энциклопедия Кругосвет (Çevrimçi)
https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/ekonomika_i_pravo/MEZHDUNARODNAYA_TORGOVLYA.html
19.07.2020.

Таможенный кодекс 1 январь 2012
Азербайджанской Республики, (https://customs.gov.az/modules/law/lawfolder/11/FILE_E0D5B3-33CD18-A24EDC-9DD7BB-BF8FC6-54A5FF.pdf)

